

Landschap en burgerparticipatie

M.M.M. Overbeek
B.N. Somers
J. Vader

r a p p o r t e n

wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WAGENINGENUR

For quality of life

Landschap en burgerparticipatie

Dit rapport is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De reeks 'WOT-rapporten' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

WOT-rapport 65 is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) en de WOT Natuur & Milieu aan het LEI. Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals de Natuurbalans en thematische verkenningen.

Landschap en burgerparticipatie

M.M.M. Overbeek

B.N. Somers

J. Vader

Rapport 65

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, maart 2008

Referaat

Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader, 2008. *Landschap en burgerparticipatie*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 65. 88 blz. 12 fig.; 11 tab.; 44 ref.; 4 bijl.

Dit rapport betreft een kwalitatieve analyse van de achtergrond van de bijdrage van burgers aan het landschap in hun gemeente op basis van literatuur, data en interviews. De interviews zijn gehouden met 43 bewoners en vrijwilligers in vier gemeenten (Hof van Twente en Raalte in Overijssel, en Borsele en Schouwen-Duiveland in Zeeland). Bewoners die een bijdrage leveren, zijn vaak pioniers die het landschap willen opknappen en verpaupering willen voorkomen. Bij vrijwilligers speelt niet alleen probleembesef, maar ook passie om de activiteit(en) te blijven doen. Het beeld van de geboden lokale voorzieningen en overheidsinstrumenten voor landschap is ook nog pionierend en eerder reactief dan proactief dat burgers uitnodigt zelf aan de slag te gaan.

Trefwoorden: Burgerparticipatie, bewoners, vrijwilligers, landschap, lokaal, voorzieningen, overheidsinstrumenten, interviews

Abstract

Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader, 2008. *Landscape and public participation*. Wageningen, Statutory Research Tasks Unit for Nature and the Environment. WOt-rapport 65. 88 p. 12 Fig.; 11 Tab.; 44 Ref.; 4 Annexes

This report offers a qualitative analysis of the motives and circumstances that induce residents to contribute to the quality of the local landscape, and the local facilities and policy instruments that may enhance their contributions. Interviews were held with 43 residents in four Dutch municipalities. One group of residents contributed at their own place of residence to help improve the local landscape and prevent its impoverishment by renovating their property. A second group is that of volunteers who offered their contributions to local landscape management not only because they were aware of the problems, but also from a desire to engage in landscape-related activities. Available local facilities and policy instruments to improve landscape quality are still incompletely developed and tend to be reactive rather than proactive in nature, in the sense that they do not stimulate the public to become active themselves.

Key words: public participation, residents, volunteer workers, landscape, local facilities, policy instruments, interviews

ISSN 1871-028X

©2008 **LEI**

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag

Tel: (070) 335 83 30; fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie.lei@wur.nl

De reeks WOt-rapporten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat . **Het rapport is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl**.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Over het lokale landschapsbeheer door burgers is nog weinig bekend. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) gevraagd de succesfactoren voor lokaal landschapsbeheer te analyseren. Deze studie is verricht binnen de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu dat onderdeel is van Wageningen UR.

Het onderzoek is verricht door ondergetekenden Greet Overbeek en Janneke Vader (namens LEI Wageningen UR) en Nadet Somers (freelancer). Namens de WOT Natuur & Milieu hebben Birgit Elands, Frank Veeneklaas en Joep Dirx als contactpersoon gefunctioneerd. Het onderzoek heeft lange tijd een pionierend karakter gehad en wij bedanken hen voor hun kritische analyse en betrokkenheid bij de voortgang van het onderzoek. Wij bedanken verder de leden van de klankbordgroep die hebben meegedacht met de opzet van dit onderzoek en commentaar hebben gegeven op de resultaten ervan: Renze Brouwer (Raad voor het Landelijk Gebied), Gerrit-Jan van Herwaarden (Landschapsbeheer Nederland), Hans van den Heuvel (LNV) en Rob le Rutte (Dienst Landelijk Gebied). Ook willen wij Mirjam Koedoot (Landschapsbeheer Nederland) bedanken voor de coördinatie van het deelonderzoek onder de coördinatoren van de Provinciale Stichtingen voor Landschapsbeheer.

Ten slotte willen wij de vele bewoners en sleutelinformanten bedanken die wij in het najaar van 2007 hebben gebeld of bezocht. Hun enthousiasme en gastvrijheid hebben wij erg op prijs gesteld.

Greet Overbeek, Nadet Somers en Janneke Vader

Maart 2008, *Den Haag*

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
Summary	13
1 Inleiding	15
1.1 Aanleiding	15
1.2 Achtergrond	16
1.3 Onderzoeksvragen en dataverzameling	17
1.4 Representativiteit	18
1.5 Inhoud van het rapport	18
2 Burgerparticipatie en landschap	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Bijdrage van burgers	19
2.3 Factoren die de bijdrage van burgers bepalen	21
2.4 Benaderingen en sturingsmiddelen voor burgerparticipatie	23
2.5 Voorzieningen en overheidsinstrumenten	24
2.5.1 Beschermer	24
2.5.2 Consument	26
2.5.3 Kiezer	27
2.6 Kansen voor een bijdrage van burgers aan landschap	28
3 Methode van onderzoek	31
3.1 Inleiding	31
3.2 Selectie van studiegebieden	31
3.3 Voorzieningen en overheidsinstrumenten	32
3.4 Burgers	32
3.5 Interviews	33
3.6 Rapportage en analyse	34
4 Landschapsbeheer en -beleid op regionaal en lokaal niveau	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Regionaal landschapsbeheer en -beleid	35
4.3 Sociaaleconomische achtergrond van de vier gemeenten	36
4.4 Type landschap in de vier gemeenten	38
4.5 Lokaal landschapsbeheer en -beleid	43
4.5.1 Voorzieningen	43
4.5.2 Overheidsinstrumenten	44
4.6 Conclusie	44

5	Bijdrage van burgers aan landschap	45
5.1	Inleiding	45
5.2	Persoonlijke kenmerken	45
5.3	Woonomgeving	48
5.3.1	Waardering	48
5.3.2	Veranderingen	50
5.4	Bijdrage	53
5.5	Motivatie	56
5.5.1	Beschermer	56
5.5.2	Kiezer	58
5.6	Voorzieningen	59
5.7	Overheidsinstrumenten	60
5.8	Conclusie	62
6	Wat bepaalt de participatie van burgers?	63
6.1	Inleiding	63
6.2	Omstandigheden	64
6.3	Motivatie	66
6.4	Voorzieningen en overheidsinstrumenten	67
6.5	Verschillen tussen de vier gemeenten	69
7	Slotbeschouwing	71
7.1	Conclusies	71
7.2	Aanbevelingen	72
	Literatuur	75
Bijlage 1	Vragenlijst voor coördinatoren	79
Bijlage 2	Vragenlijst voor bewoners	81
Bijlage 3	Omstandigheden, motivatie en landschapsbeleid in relatie tot de activiteiten	83
Bijlage 4	Geïnterviewde bewoners en informanten	85

Samenvatting

Veel burgers verrichten inspanningen voor het behoud en verbetering van landschappelijke kwaliteiten. Over het lokale landschapsbeheer door burgers is weinig bekend. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) gevraagd de succesfactoren voor lokaal landschapsbeheer te analyseren.

Onderzoeksvragen

Doel van dit onderzoek is om de achtergrond van de lokale bijdragen van burgers aan het landschap in het buitengebied te analyseren aan de hand van vier onderzoeksvragen:

1. Hoe kunnen de bijdragen van burgers aan landschap worden gedefinieerd?
2. Hoe kunnen hiervoor relevante voorzieningen en overheidsinstrumenten worden gedefinieerd?
3. Wat is de achtergrond van de bijdrage van burgers aan het buitengebied in hun gemeente?
4. Welke kansen zijn er om via voorzieningen en overheidsinstrumenten de lokale bijdrage van burgers aan landschap te vergroten?

Methode van onderzoek

De eerste twee onderzoeksvragen zijn beantwoord aan de hand van literatuur en bestaande gegevens. Bij de tweede vraag zijn door de coördinatoren van de provinciale Stichtingen Landschapsbeheer aanvullende gegevens verzameld over het lokale landschapsbeheer en – beleid.

De derde vraag is beantwoord aan de hand van gesprekken met 43 bewoners en zeven sleutelinformanten in Hof van Twente en Raalte in de provincie Overijssel en in Borsele en op Schouwen-Duiveland in de provincie Zeeland. In beide provincies heeft de eerstgenoemde gemeente meer beleidsaandacht voor landschap getoond. De selectie beperkt zich hiermee tot gemeenten die voor Nederlandse begrippen weinig stedelijke druk kennen. Voor de interviews zijn drie groepen burgers geselecteerd:

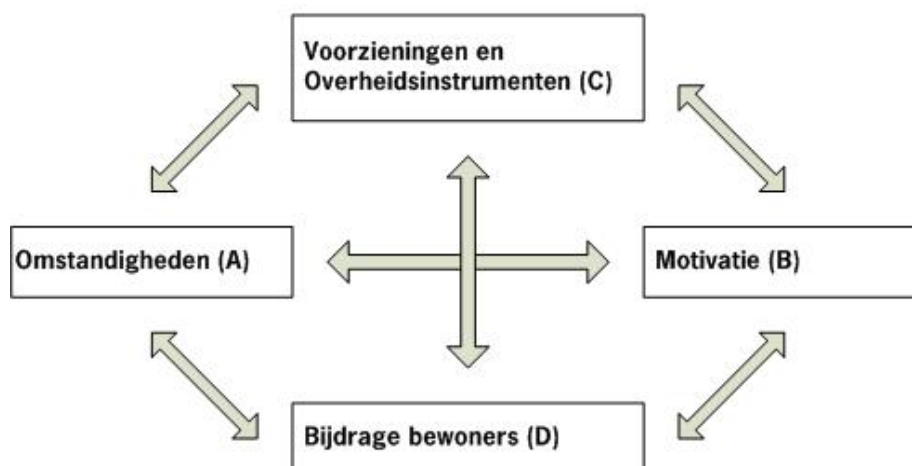
- Bewoners met een huiskavel die niet voor agrarische productie wordt gebruikt;
- Bewoners met een erf en tuin van minimaal 500 m² tot 5000 m²;
- Vrijwilligers zonder een dergelijke grondoppervlakte.

De resultaten geven meer inzicht in de achtergrond van de diverse bijdragen, maar zeggen minder over de mate waarin deze factoren onder alle burgers voorkomen.

De vierde vraag is beantwoord door analyse van de resultaten van de interviews in het perspectief van de bepalende factoren aan de vraag- en aanbodzijde.

Resultaten

De bijdrage van burgers aan landschap betreft activiteiten als Beschermer (door landschapsbeheer), als Consument (door het kopen en gebruiken van producten en diensten gerelateerd aan landschap) of als Kiezer (betrokken bij landschapsbeleid). Analoog aan het economisch onderscheid bij wel of geen exclusiviteit, kunnen deze activiteiten hoofdzakelijk voor het verkrijgen van individuele opbrengsten voor de persoon zelf dan wel voor het verkrijgen van collectieve opbrengsten voor iedereen zijn. De bijdrage van burgers aan landschap (D) berust op een samenspel tussen hun omstandigheden (A) en motivatie (B) enerzijds en de geboden voorzieningen en overheidsinstrumenten (C) anderzijds (Figuur S.1).

Figuur S.1: Bijdrage van burgers aan landschap

Omstandigheden als beschikbare tijd, geld, kennis en vaardigheden kunnen burgers in staat stellen en/of stimuleren activiteiten voor landschap te verrichten. Motivaties voor individuele doelen kunnen economisch voordeel, hobby, gezelligheid en de kans om ervaringen op te doen betreffen. Collectieve doelen kunnen op fysiek en ecologisch behoud en verbetering van het landschap zijn gericht, maar ook op verbetering van de buurt, of behoud van het streekeigene. Belangrijke sturingsmiddelen bij voorzieningen en overheidsinstrumenten kunnen communicatief (voorlichting, advies en infrastructuur), economisch (subsidies en fiscaliteiten) en juridisch (vergunningen) van aard zijn.

Een kwart van de Nederlandse bevolking is meer dan gemiddeld betrokken bij landschap door landschapsbeheer op het eigen erf of elders, het kopen van producten en diensten die landschap versterken of participatie in het lokale beleid voor landschap (Overbeek & Vader, 2008). In dit onderzoek zijn 27 mannen en 16 vrouwen geïnterviewd die tot deze groep horen. Zij zijn veelal tussen 40 en 60 jaar oud. Twintig respondenten komen uit de gemeente zelf of uit een aangrenzende gemeente. De rest is nieuwkomer. Dertig respondenten hebben een kavel, acht personen zijn vooral als vrijwilliger elders actief. Bewoners met een huiskavel komen vooral in het buitengebied voor. De andere groepen burgers kunnen ook in de dorpskern gevestigd zijn. De bijdrage betreft vooral activiteiten als Beschermers en daarnaast als Kiezers.

Persoonlijke omstandigheden en de motivatie voor woonkwaliteit, hobby en buitenleven spelen de hoofdrol om in het buitengebied te gaan wonen en op de woonplek een bijdrage aan het landschap te leveren. Onder de geïnterviewde bewoners zijn veel pioniers die het landschap willen opknappen en verpaupering willen voorkomen door hun bereidheid tot verbouwen, zin in buitenwerk en het opbouwen van goede informele contacten. Bij deze activiteiten is geen wezenlijk verschil geconstateerd tussen de bijdrage van nieuwkomers en van gevestigden. Een aantal bewoners uit het buitengebied en vrijwilligers uit de kern van een gemeente leveren buiten hun woonplek een bijdrage aan het lokale landschapsbeheer of participeren in het lokale beleid. Vaak is hun bijdrage vanuit het besef van een bedreiging ontstaan, maar overheerst uiteindelijk de intrinsieke motivatie om de activiteit(en) te blijven doen.

Voor een bijdrage als Beschermer worden vooral individuele motieven genoemd zoals woongenot, nostalgie, fysiek bezig zijn en in mindere mate economische en sociale voordelen (gezelligheid). Als Kiezer gelden individuele motieven zoals de verbondenheid met het landschap. Daarnaast gelden bij zowel een bijdrage als Beschermer en als Kiezer collectieve doelen zoals een ecologische verbetering van het landschap, behoud van het streekeigen karakter en verbetering van de leefbaarheid.

Communicatieve en economische voorzieningen zijn voor de bijdragen van bewoners niet doorslaggevend geweest. Bij de communicatieve voorzieningen zoals voorlichting en advies, blijkt vooral het bereiken van de doelgroep een probleem. Over het aanbod zelf bestaat tevredenheid onder de bewoners. Bij de economische voorzieningen speelt vooral de subsidie voor de aanplant en het onderhoud. Zoals het pioniers betaamt, wekken de bewoners niet de indruk dat een subsidie voor de aanplant noodzakelijk was, wel heeft dit tot meer vraag voor aanplant geleid. Voor zover er overheidsinstrumenten zijn genoemd, gaat het vooral om communicatieve (informatie) en juridische maatregelen (vergunningen). Het beeld van de lokale voorzieningen en overheidsinstrumenten voor landschap is eerder reactief (in de zin dat het burgers niet uitnodigt zelf aan de slag te gaan) dan proactief. Respondenten weten weinig van het lokale landschapsbeleid, behalve als ze met wet- en regelgeving in aanraking zijn geweest.

Verschillen in de achtergrond van de betrokkenheid en de bijdrage van bewoners in de vier gemeenten laat zien dat in Hof van Twente en Raalte meer aandacht voor de sociale omgeving is. Schouwen-Duiveland valt op doordat zij meer nieuwkomers weet te trekken. Verder is er in de gemeenten Borsele en Hof van Twente meer aandacht voor landschapsbeleid, vaak in combinatie met een verbetering van de leefbaarheid. Qua voorzieningen lijkt Landschap Overijssel meer op afstand van de bewoners te werken dan Landschapsbeheer Zeeland, dat zelf de meeste adviezen aan buitenbewoners verstrekt.

Aanbevelingen

Niet alleen burgers pionieren met hun participatie in landschap, maar ook het aanbod aan voorzieningen en overheidsinstrumenten is pionierende. Het aanbod kent geen proactief beleid voor een bijdrage van burgers in het buitengebied. Bij de ontwikkeling van voorzieningen en overheidsinstrumenten is meer aandacht gewenst voor een adequaat bereik door meer:

1. Kennis en informatievoorziening voor lokaal landschapsbeleid en –beheer;
2. Passende juridische instrumenten voor investeringen in landschap;

Daarnaast kunnen burgers meer aandacht schenken aan:

3. Passend onderhoud van hun kavels en
4. Gemeenschappelijke initiatieven door bewoners.

De gemeente geldt hierbij als eerste aanspreekpunt.

Summary

Knowledge requirements of the target group

Although many citizens are engaged in activities to improve the quality of the Dutch landscape, little is known about local landscape management by residents. The Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality has asked the Netherlands Environmental Assessment Agency (MNP) to analyse the factors determining the success of local landscape management.

Objectives of the research project

The present study aimed to analyse the motives and circumstances that induce residents to improve the local landscape, and the local facilities and policy instruments that may enhance their contributions. It tried to answer the following four research questions.

1. How can contributions to landscape improvement by residents be defined?
2. How can the relevant facilities and policy instruments be defined?
3. What are the motives and circumstances for residents to contribute to local landscape management on their own property and on public territories in their municipality?
4. What are the opportunities to increase the contributions of residents by means of additional facilities and policy instruments?

Procedure

The first two research questions were addressed by means of literature studies and available data about local landscape management and landscape policies. The third question was addressed by interviewing 43 residents and 7 other informants in the municipalities of Hof van Twente and Raalte (in the province of Overijssel) and Borsele and Schouwen-Duiveland (in the province of Zeeland).

Results

The contributions made to landscape quality by citizens include their activities as protectors (actively engaging in landscape management), consumers (buying and using landscape-related products and services) and voters (influencing landscape policies). Their activities might relate to their own individual objectives or to collective objectives that others benefit from. The contributions made to landscape quality by residents are based on the interplay between their situation and motivation on the one hand and the available facilities and policy instruments on the other.

The residents who were interviewed included 27 men and 16 women, mostly aged between 40 and 60 years. Thirty respondents owned a parcel of land, the others only had a garden. Eight were mostly engaged in voluntary activities outside their own place of residence, while 23 residents were mostly engaged in activities on their own property, and 12 residents combined both types of activities. The contributions made by the respondents mostly concerned activities as protectors (local landscape management) and voters (local landscape policy).

The respondents' main reasons for being engaged in activities on their own property were the preference for a higher quality of housing, outdoor hobbies and rural life. The residents included innovative people who wanted to improve the landscape and prevent its impoverishment by renovating their houses, and who liked outdoor work and hoped to

establish informal contacts with others. There were no differences between newcomers and long-established residents as regards these contributions. A number of residents of rural areas and volunteers from the built-up central parts of the municipalities contributed to local landscape management outside their own place of residence, or participated in local policymaking. Their contributions had often originally arisen from an awareness of threats to the landscape quality, but the activities were later maintained from a predominantly intrinsic motivation.

Motives reported by the respondents for their contributions as landscape protectors were mostly individual, and included housing quality, nostalgia, physical exercise and, to a lesser extent, economic and social advantages. The contributions they made as voters were based on individual motives like emotional ties with the landscape. In addition, contributions they made as protectors or voters were also based on collective goals, such as ecological improvement, preserving the regional character of the landscape and liveability issues.

The residents did not mention the availability of communicative and economic facilities as decisive factors. Although communicative tools like education and advice did not always reach their target audience, the residents reported being satisfied with the available facilities. Economic facilities included subsidies for planting and maintenance. In line with their innovative spirit, the residents did not seem to regard these subsidies as essential, but their availability was thought to create additional demand. Insofar as policy measures were mentioned, these included mostly communicative measures (information) and legislative or regulatory measures (permits). The nature of the local facilities and policy instruments was reactive rather than proactive, in that they did not stimulate residents to become active. The respondents knew little about local landscape policy, except if they had actually been confronted with the relevant legislation and regulations.

Recommendations

It is not only the contributions of the residents to landscape quality which have a pioneering character, but also the available facilities and policy instruments, as they offer no proactive policies to stimulate residents in rural areas to contribute. Further development of facilities and instruments should aim to reach a wider audience. In addition, the residents themselves could give greater attention to adequate maintenance of their own land and to collective initiatives.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Veel burgers in Nederland voelen zich betrokken bij het landschap. Zij hebben daarvoor verschillende motieven. De betrokkenheid blijkt onder andere uit de inspanningen die burgers verrichten voor het behoud en verbetering van landschappelijke kwaliteiten. Over het lokale landschapsbeheer door burgers is weinig bekend. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) gevraagd de succesfactoren voor lokaal landschapsbeheer te analyseren. Er is behoefte aan meer inzicht in de achtergrond van de betrokkenheid en bijdrage van bewoners aan het landschap in het buitengebied van hun gemeente. Mogelijk kan de overheid aan de hand van deze inzichten de inspanningen van burgers beter ondersteunen.

De betrokkenheid van burgers bij het landschap en de wijze waarop de overheid dit ondersteunt, is aan een aantal trends onderhevig.

Ten eerste verandert de bevolking in het buitengebied en is zowel de gevestigde als de nieuwe bevolking niet meer vanzelfsprekend betrokken bij het landschap. Agrariërs waren de dragers van het cultuurlandschap en er was een nauwe samenhang tussen sociaaleconomische activiteiten en aardkundige, cultuurhistorische en ecologische voorwaarden. De afgelopen decennia is deze wisselwerking geërodeerd. Veel boeren en landschapselementen zijn mede door schaalvergroting verdwenen. De nieuwe bewoners zoeken ruimte voor wonen en recreatie, maar hebben geen vanzelfsprekende binding met het buitengebied (Schoemakers *et al*, 2003; Van der Ziel, 2003; RLG, 2005).

De tweede trend is het groeiende lokale bewustzijn over het buitengebied (Thissen & Drooglever Fortuijn, 1999). De overgang van een productie- naar een consumptiefunctie leidt ertoe dat bewoners bereid lijken in het buitengebied te investeren als dit bijdraagt aan een aantrekkelijke en leefbare woonomgeving. Daarnaast krijgen bewoners als eigenaar van grond meer belang bij een aantrekkelijk landschap. Ook bewoners zonder grond kunnen geïnteresseerd zijn in landschap, getuige de aandacht voor landschap- en natuurbeheer, heemkunde etc.

De derde trend is de toenemende verantwoordelijkheid van decentrale overheden voor landschapsbeleid. Niet alleen het behoud, maar ook het ontwikkelen (of verbeteren) van het landschap krijgt meer aandacht. De vraag is of zij hierbij voldoende initiatief en visie tonen (RLG, 2005). Provincies en gemeenten formuleren voor hun gebieden landschapsvisies en -ontwikkelingsplannen, maar laten de uitvoering daarvan nog vaak achterwege. Er zijn tal van generieke overheidsinstrumenten om natuur- en landschapsbeheer te faciliteren, zoals het Programma Beheer van het ministerie van LNV. Deze instrumenten faciliteren de bijdrage van eigenaren met agrarische en/of natuurgrond, maar richten zich minder op de overige bewoners die weinig grond hebben.

Er lijken dus genoeg kansen aanwezig om de betrokkenheid van burgers en hun bijdrage aan het landschap te vergroten. De relaties tussen burgers, landschap en lokaal beleid zijn echter verre van eenduidig. Doel van dit project is om te analyseren waaruit de lokale betrokkenheid bij het landschap bestaat, wat de achterliggende motieven zijn en in hoeverre de overheid hierbij een ondersteunende rol kan spelen.

1.2 Achtergrond

Het Nederlandse landschap is een resultante van een eeuwenlange wisselwerking tussen de fysieke wereld en menselijk ingrijpen. Het landschap draagt collectieve waarden in zich, maar is tegelijkertijd merendeels geen collectief, maar particulier eigendom. Het wordt gevormd door private en publieke aanspraken en autonome invloeden van buitenaf. In die arena van strijdende belangen en drijvende krachten is het moeilijk een passend landschapsbeleid neer te zetten (Klijn & Veeneklaas, 2007). Toch heeft de overheid beleidsdoelstellingen voor behoud en ontwikkeling van de kwaliteiten van het landschap geformuleerd in de vorm van algemeen landschapsbeleid en specifiek beleid voor gebieden die als Nationale Landschappen zijn aangewezen.

Tot voor kort werd het overheidsinstrumentarium voor de uitvoering hiervan vooral ingezet op restrictief beleid voor functies in het bestemmingsplan en maatregelen voor eigenaren met agrarische en/of natuurgrond (boeren, landgoedeigenaren, terreinbeheerders). Gezien de veranderingen in de bevolking in het buitengebied, meer nadruk op ontwikkelingsplanologie en decentralisatie van landschapsbeleid lijkt een herziening van beleidsmaatregelen gewenst.

Een overheidsinstrumentarium voor landschap is vooral van invloed op het buitengebied van een gemeente. De term "buitengebied" kan zowel vanuit een beleidsmatig, geografisch als een functioneel perspectief worden geïnterpreteerd. Beleidsmatig gezien verwijst het naar het gebied buiten de bebouwde kom waarvoor een gemeente een specifiek bestemmingsplan heeft ontwikkeld. Geografisch gezien verwijst het naar een lagere dichtheid van bebouwing. Functioneel gezien gaat het vooral om een hoog aandeel van grondgebonden activiteiten in de landbouw, natuur en recreatie. In alle perspectieven is het hanteren van een onderscheid tussen welke oppervlakte van een gemeente tot het buitengebied of de bebouwde kom wordt gerekend arbitrair. In dit onderzoek geldt vooral het functionele perspectief, omdat hierin ook het landschapsbeheer naar voren komt.

Niet-agrarische bewoners

In het buitengebied vindt al geruime tijd een overgang van een productie- naar een consumptielandschap plaats. Nog maar weinig bewoners zijn economisch afhankelijk van de landbouw. Op veel boerderijen vindt een sluipend veranderingsproces plaats (Van den Berg *et al*, 1998). Veel bewoners hebben het agrarische bedrijf van hun (schoon)familie niet meer voortgezet of zijn hier later mee gestopt. De volgende overname van de boerderij betekent vaak de verkoop aan andere bewoners uit de (buur)gemeente. Daarna volgen nieuwkomers, bewoners die er niet geboren en getogen zijn.

Deze groep woont niet alleen in boerderijen, maar ook in (herbouwde) woningen die voorheen door arbeiders en vaklieden werden gebruikt en woningen die recent zijn gebouwd. Een deel van de bewoners heeft alleen een erf en een tuin. Daarnaast zijn er bewoners met een huiskavel van een zodanige omvang die tot de zogenaamde 'buitenlui' worden gerekend. Le Rutte *et al* (2005) hanteren voor de buitenlui een ondergrens van 0,5 ha (5.000 m²) en een bovengrens van 5,0 ha (50.000 m²). In Nederland hebben zij op basis van kadastrale informatie 170.000 private grondeigenaren als buitenlui geïdentificeerd. Deze hebben 9% van het totale areaal in het buitengebied en gemiddeld 1,7 hectare in eigendom. Gemeten naar het aantal inwoners hebben Drenthe, Friesland, Overijssel en Gelderland de meeste buitenlui. Het aandeel in het grondoppervlak dat door buitenlui wordt gebruikt, is het grootst in Gelderland, Noord-Brabant en Limburg. Of buitenlui het landschap versterken, is afhankelijk van hun activiteiten en de wijze waarop zij hun erf en huiskavel inrichten. De vraag is in hoeverre zij bij de inrichting van hun huis en erf rekening houden met de streekeigen inrichting en landschap

of deze “loskoppelen” van hun omgeving. Een aantal factoren kan hierbij een rol spelen zoals woonduur, sociale omgeving en lokaal landschapsbeleid.

Wat betreft woonduur verbeelden nieuwkomers bij uitstek de toenemende consumptiefunctie van het buitengebied. Zij kopen vrijkomende gebouwen en kavels om er te wonen, soms ook voor een (klein) bedrijf (Floor & Salverda, 2006; Overbeek *et al*, 2006a). Zij hopen op de nieuwe woonplek rust en ruimte te vinden, maar zijn minder op zoek naar sociale structuur (Van der Ziel, 2003; Dagevos *et al*, 2004). De vraag is of nieuwkomers zich (na verloop van tijd) willen inzetten voor het landschap in hun omgeving. Ook een sociale omgeving met veel vrijwilligers en draagvlak kan de lokale bijdrage versterken. Lokale verenigingen voor natuur- en landschapsbeheer zijn hierbij belangrijke stimulansen. Verder kunnen gemeenten zich als “groen” profileren (Overbeek & Vader, 2006b) wat kan bijdragen aan het lokaal bewustzijn (Groot, 1989; Brouwer, 1999).

Of de genoemde factoren van belang zijn voor de bijdrage van burgers aan het landschap in het buitengebied van hun gemeente en zo ja op welke manier, is niet bekend. Het is ook niet bekend in hoeverre voor deze groep bewoners lokale overheidsinstrumenten zijn ontwikkeld en zo ja, in hoeverre deze vooral sturen, stimuleren, of eerder het initiatief aan bewoners laten en hen faciliteren en reguleren.

1.3 Onderzoeksvragen en dataverzameling

Doel van dit onderzoek is om de achtergrond van de lokale bijdragen van burgers aan het landschap in het buitengebied te analyseren met de volgende vier onderzoeksvragen:

1. Hoe kunnen de bijdragen van burgers aan landschap worden gedefinieerd?
2. Hoe kunnen hiervoor relevante voorzieningen en overheidsinstrumenten worden gedefinieerd?
3. Wat is de achtergrond van de bijdrage van burgers aan het buitengebied in hun gemeente?
4. Welke kansen zijn er om via voorzieningen en overheidsinstrumenten de lokale bijdrage van burgers aan landschap te vergroten?

Hoe kunnen de bijdragen van burgers aan landschap worden gedefinieerd?

De eerste vraag wordt beantwoord aan de hand van deskanalyse. De bijdrage van burgers en de bepalende factoren hierbij worden uitgewerkt op basis van literatuur en analyse van beschikbare data. Hiervoor wordt onder andere gebruik gemaakt van een enquête voor Landschapsmanifest (LM-enquête) die in 2007 is verricht onder de Nederlandse bevolking tussen 20 en 75 jaar (Overbeek & Vader, 2008). De lokale betrokkenheid en bijdrage betrof die van inwoners uit zowel grote (stedelijke) en kleine (landelijke) gemeenten, met respectievelijk meer en minder dan 50.000 inwoners.

Hoe kunnen relevante voorzieningen en overheidsinstrumenten worden gedefinieerd?

De tweede vraag wordt beantwoord met behulp van literatuur en analyse van bestaande data van LandschapsBeheer Nederland (LBN) op nationaal niveau. Aangezien er weinig gegevens over de lokale overheidsinstrumenten en voorzieningen beschikbaar zijn, zijn er aanvullende gegevens verzameld. Hiervoor zijn in zes provincies door de coördinatoren van de provinciale Stichtingen Landschapsbeheer gegevens verzameld over het lokale landschapsbeheer en -beleid (Bijlage 1).

Wat is de achtergrond van de bijdrage van burgers aan het buitengebied in hun gemeente?

De derde vraag wordt beantwoord aan de hand van 50 gesprekken met bewoners, vrijwilligers en sleutelinformanten in vier landelijke gemeenten. Landelijke gemeenten zijn in dit verband gemeenten met een hoog percentage landbouw- en/of natuurgrond (meer dan 80%) en minder dan 50.000 inwoners. Deze gemeenten zijn geselecteerd op basis van de resultaten in de zes provincies. Dit zijn in Overijssel Hof van Twente en Raalte geworden en in Zeeland Borsele en Schouwen-Duiveland. Hiervoor is een itemlijst opgesteld (Bijlage 2).

Welke kansen zijn er om via voorzieningen en overheidsinstrumenten de lokale bijdrage van burgers aan landschap te vergroten?

De vierde en laatste vraag wordt beantwoord op basis van de resultaten uit de deskstudie en de casestudies.

1.4 Representativiteit

De selectie van gemeenten waarvan wij burgers hebben gesproken, beperkt zich tot gemeenten die voor Nederlandse begrippen weinig stedelijke druk kennen. Zij liggen verder van de steden af en buiten de Randstad. Gemeenten die vlakbij steden liggen, zijn - in verband met de beschikbare capaciteit – uiteindelijk niet geselecteerd.

De selectie van de geïnterviewden betreft vooral burgers die als bewoner bij landschap betrokken zijn. Het aspect bewoner geeft aan dat zij vaker een ervaringsdeskundige dan een cognitieve landschapsdeskundige zullen zijn. Het aspect betrokkenheid verwijst naar aanspreekbaarheid op dit onderwerp. Dit laatste is inherent aan het gebruik van onderzoeksmethoden die meer investeringen van deelnemers vragen (tijd en moeite) zoals interviews in dit onderzoek. Omdat de verwachting was dat bij landschap – in positieve of negatieve zin - betrokken bewoners eerder bereid zouden zijn hun verhaal te vertellen dan bewoners die zich niet betrokken voelen, zijn de respondenten geselecteerd op basis van een diversiteit aan bijdragen. De gesprekken met bewoners geven vooral een beeld van hun bijdrage aan landschap en de factoren die hierbij een rol spelen. Gegeven de nadruk op inzicht in de achtergrond zeggen de uitkomsten minder over de mate waarin deze bijdragen en factoren onder alle burgers in het buitengebied een rol spelen.

1.5 Inhoud van het rapport

Hoofdstuk twee beantwoordt de eerste twee onderzoeksvragen over de achtergrond van burgerparticipatie bij landschap aan de hand van bestaande gegevens en inzichten.

De volgende hoofdstukken gaan over het verzamelen van nieuwe gegevens en analyses. Hoofdstuk drie belicht de methode van onderzoek. Hoofdstuk vier tot en met zes gaan in op de resultaten in de vier casestudiegemeenten. Hoofdstuk vier bevat de onderbouwing betreffende de selectie van de vier casestudiegemeenten en geeft achtergrondinformatie over deze gemeenten. Hoofdstuk vijf gaat in op de derde onderzoeksvraag en besteedt aandacht aan de gevonden bijdragen van burgers. In hoofdstuk zes worden deze resultaten verder geïnterpreteerd. Hoofdstuk zeven gaat in op de vierde onderzoeksvraag. In dit laatste hoofdstuk worden de kansen beschreven om via overheidsinstrumenten de bijdrage van burgers aan landschap te vergroten.

2 Burgerparticipatie en landschap

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de eerste twee onderzoeksvragen:

- *Hoe kunnen de bijdragen van burgers aan landschap worden gedefinieerd?*
- *Hoe kunnen hiervoor relevante voorzieningen en overheidsinstrumenten worden gedefinieerd?*

Deze vragen worden beantwoord aan de hand van bestaande gegevens en inzichten. De bijdrage van burgers voor landschap worden aan de hand van drie domeinen van activiteiten: Beschermmer, Consument en Kiezer (2.2) uitgewerkt. Vervolgens worden de factoren beschreven die van belang zijn om een bijdrage te leveren. Dit betreft enerzijds de factoren die de vraag van bewoners bepalen om bij te dragen (2.3) en anderzijds de sturingsmogelijkheden (2.4). Per domein van activiteiten wordt een relevant aanbod van overheidsinstrumenten uitgewerkt (2.5). Het hoofdstuk eindigt met kansen voor een bijdrage van burgers aan landschap (2.6).

2.2 Bijdrage van burgers

De bijdrage van burgers aan het landschap kan op verschillende manieren plaatsvinden. Wij formuleren deze bijdrage in ruime zin als terreinen of domeinen van activiteiten:

- Beschermmer van het landschap door beheer;
- Consument (of gebruiker) van diensten en producten van het landschap;
- Kiezer (of staatsburger) betrokken bij het beleid voor het landschap.

Deze drie domeinen zijn, soms in andere bewoordingen, in de historische ontwikkeling van natuurbescherming en –beleid getraceerd (Van Koppen, 2002) en lijken ook voor landschap relevant. Het algemene landschapsbeleid is echter minder geïnstitutionaliseerd dan het natuurbeleid in de zin dat er op centraal niveau minder doelen, uitvoeringsprogramma's en budgetten zijn vastgesteld.

Binnen elk domein kan het onderscheid worden gemaakt of de opbrengsten van de activiteit voor landschap primair voor het individu zelf of mede voor de omgeving zijn bestemd waarvan ook anderen kunnen genieten. Wij volgen hierbij het economische onderscheid tussen wel of geen exclusiviteit. Doorgaans zullen activiteiten voor landschapsbeheer op eigen grond, privaat gebruik, of het behartigen van eigen belangen vooral individueel zijn. Activiteiten voor landschap op andermans grond en het behartigen van of betalen voor gemeenschappelijke belangen zullen eerder collectief zijn. In dat laatste geval kunnen ook anderen genieten zonder hieraan bij te dragen.

Om meer zicht te krijgen op de vraag in hoeverre burgers participeren in activiteiten die in het verlengde liggen van beheer, consumptie en beleid ten aanzien van landschap volgt een aantal voorbeelden in en rond de eigen gemeente. Binnen elk domein wordt een onderscheid gemaakt naar activiteiten met een individuele en een collectieve opbrengst.

Beschermer

Bij bescherming spelen individuele activiteiten vooral bij landschapsbeheer op eigen grond. Voorbeelden zijn de aanleg van streekeigen beplanting, het onderhoud van landschapselementen (zoals bomen en hagen) en cultuurhistorische elementen (zoals monumentale gebouwen). Collectieve bijdragen zijn een donatie, sponsoring, adoptie of lidmaatschap van een natuur- of landschapsorganisatie. Deze hebben een financieel karakter. Fysiek actieve collectieve bijdragen zijn vrijwilligerswerk voor bijvoorbeeld het onderhoud van landschapselementen (zoals bomen en houtwallen) en monumentale gebouwen elders en bestuurlijke activiteiten voor landschap.

Consument

Bij consumptie spelen individuele zaken als wonen, voeding en recreatie en de bereidheid om voor een landschappelijke omgeving te betalen als men hieraan gerelateerde producten en diensten gebruikt (zoals huizen in een aantrekkelijke woonomgeving, streekproducten, recreatieve diensten). De bijdrage is individueel als de investering het individu ten goede komt. De bijdrage is collectief als deze voor publiek toegankelijke landschapsontwikkeling en onderhoud wordt gebruikt. Gezien de geringe hoeveelheid aangeboden instrumenten om door consumptie van goederen en diensten te betalen voor landschap, komt deze collectieve bijdrage in Nederland nog weinig voor.

Kiezer

Bij beleid spelen individuele acties en belangenbehartiging om landschap meer prioriteit te geven door potentiële aantasting tegen te gaan of door ruimtelijke ontwikkelingen beter in te passen. Collectief gezien gaat het om de participatie in de plannen voor landschap in het lokale beleid en de bereidheid om meer belasting voor het onderhoud van het landschap te betalen.

De participatie en interesse van burgers in landschap is, zoals eerder gesteld, onderverdeeld in bijdragen als Beschermer, Consument en Kiezer. De LM-enquête laat zien dat burgers vooral in activiteiten met individuele opbrengsten (willen) participeren (Tabel 2.1).

Tabel 2.1: Participatie in activiteiten als Beschermer, Consument en Kiezer (Bron: Overbeek & Vader, 2008)

Beschermer	Consument	Kiezer
Individueel	Individueel	Individueel
- 27% doet activiteiten voor landschap op het eigen erf	- 62% noemt landschap een belangrijk woonmotief - 38% recreëert wekelijks in en rond de gemeente	- 83% verkiest nieuwe groene functies boven rode functies
Collectief	Collectief	Collectief
- 39% is lid of doneert aan organisaties voor landschap - 9% doet elders activiteiten voor landschap	- 15% vindt dat bewoners in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving moeten meebetalen aan het onderhoud ervan	- 25% is bereid om extra belasting te betalen voor landschap - 25% wil meedenken over de lokale plannen voor landschap

Voor een beeld over de betrokkenheid van burgers bij landschap zijn de activiteiten uit de tabel per respondent bij elkaar geteld. Op basis van clustering blijkt een kwart van de burgers zeer actief (26%), de helft gemiddeld actief (51%) en een kwart weinig actief (23%, Overbeek & Vader, 2008). Het maakt hierbij weinig uit of een gemeente veel of weinig inwoners heeft. Aangezien de selectie van de geïnterviewden eerder de groep (zeer) actieve burgers uit de kleinere gemeenten zal betreffen, zal deze dus hooguit een kwart van de bevolking vertegenwoordigen.

2.3 Factoren die de bijdrage van burgers bepalen

Zijn er nu factoren die de bijdrage van burgers aan landschap bepalen of verklaren? De bijdrage van burgers aan landschap kan van verschillende factoren afhankelijk zijn. Voor een overzicht in brede zin, zonder diep in te gaan op de mate van belang van iedere afzonderlijke factor, onderscheiden we drie groepen van factoren:

- Omstandigheden;
- Motivatie;
- Aanbod aan voorzieningen en instrumenten.

Wij bespreken in deze paragraaf de omstandigheden en de motivatie van burgers voor een bijdrage. Voorzieningen en instrumenten die de bijdrage van burgers kunnen versterken, komen in de volgende paragrafen aan de orde.

Omstandigheden

Omstandigheden om iets te kunnen doen, onderscheiden wij in persoonlijke kenmerken en externe omstandigheden. Tot de persoonlijke kenmerken kunnen onder andere opleiding, leeftijd - en daarmee samenhangend de beschikbare tijd, fysieke capaciteit en geld - en woontijd worden gerekend. Externe omstandigheden betreffen onder andere het type landschap dat veel of weinig onderhoud vraagt en de grootte van het buitengebied. Externe omstandigheden zijn afhankelijk van de locatie en zullen hoofdzakelijk via casestudies kunnen worden belicht. Een uitzondering vormt de grootte van het buitengebied dat vaak omgekeerd evenredig is met het inwonertal van een gemeente. Dit gegeven kan samen met de data over de persoonlijke kenmerken via de LM-enquête worden geanalyseerd.

Analyse van de kenmerken voor een bijdrage van burgers zoals in Tabel 2.1 geformuleerd laat een aantal zaken zien (Overbeek & Vader, 2008):

- Zo blijken leeftijd en het aantal inwoners van een gemeente wel relevant zijn voor de bijdragen als Beschermer en als Consument, maar niet voor die als Kiezer (Bijlage 3).
- Oudere bewoners zijn vaker bereid tot een financiële bijdrage aan een organisatie voor landschap en hechten meer aan het landschap in en rond hun gemeente om in te wonen en te recreëren.
- Naarmate een gemeente minder inwoners telt en meer buitengebied heeft, neemt de bijdrage aan het beheer van het landschap toe en geldt het landschap vaker als woon- en recreatiemotief.
- De enige omstandigheid die een rol bij de bijdrage als Kiezer speelt en dan met name voor de collectieve bijdrage ervan is opleiding. Hoger opgeleiden willen vaker extra belasting betalen en meedenken in de lokale plannen voor landschap.
- De woontijd in een gemeente lijkt alleen relevant voor de financiële bijdrage als Beschermer. Burgers die langer geleden naar hun huidige gemeente zijn verhuisd, geven vaker een bijdrage dan degenen die recentelijk zijn verhuisd of er altijd hebben gewoond.
- Ook in kleinere (landelijke) gemeenten maakt de woontijd weinig uit voor het wel of niet leveren van een bijdrage. De vraag is of nieuwkomers anders bijdragen aan het landschap. Autochtonen kunnen meer kennis hebben van het streekeigen beheer. Nieuwkomers horen graag adviezen over de inrichting en zijn vaker bereid om voor de uitvoering te betalen (Le Rutte *et al*, 2005; Overbeek *et al*, 2007).

Motivatie

De motieven van burgers om aan activiteiten voor landschap deel te nemen of daarin geïnteresseerd te zijn, kunnen samenhangen met de functie die de activiteit voor de betrokkene vervult en de opbrengsten ervan. Dit kunnen voordelen zijn die vooral voor de betrokkene zelf gelden (individueel) of mede voor anderen en de omgeving (collectief). Verder

speelt of de voordelen egodefensief (compensatie voor wat elders ontbreekt), kapitaalvergroterend (gebruik eigen capaciteiten), sociaalaanpassend (sociale contacten) of waarde-expressief (maatschappelijke en humanitaire betrokkenheid) zijn (Van Woerkom, 2006).

Individuele voordelen voor een bijdrage aan landschap kunnen egodefensief (gezondheid, fysiek bezig, woongenot), kapitaalvergroterend (inspiratie en kans om iets te beleven of leren, maar ook meer financieel kapitaal opbouwen) en sociaalaanpassend (gezelligheid) zijn. De collectieve voordelen zijn vaak waarde-expressief en kunnen een fysieke (ecologische en/of landschappelijke) verbetering van het landschap zijn, maar er zijn ook voordelen denkbaar die meer traditioneel (behoud streekeigen karakter), economisch (buurt- of gebiedsontwikkeling) of meer sociaal gericht zijn (Dagevos *et al*, 2000; De Bakker & Overbeek, 2005).

Uit eerder onderzoek onder buitenlui blijkt dat zowel individuele als collectieve motieven van belang zijn. Individuele motieven richten zich vooral op de natuurlijke inrichting, maar ook dat het erf er netjes en verzorgd uit moet zien. Collectieve motieven richten zich vooral op het streekeigen karakter en aansluiting bij het omringende landschap. Ecologische motieven zoals natuurontwikkeling lijken minder te spelen (Le Rutte *et al*, 2005). Ook onderzoek onder vrijwilligers bij natuur- en landschapsbeheer laat een mix van individuele motieven en collectieve motieven zien (Van Woerkom, 2006).

Zowel het onderscheid naar de domeinen van Beschermer, Consument en Kiezer als naar de dimensie individueel en collectief zegt weinig over de lusten en lasten van de bijdrage en of er mede collectieve motieven worden nagestreefd. Individuele activiteiten kunnen tevens collectieve motieven hebben, terwijl collectieve activiteiten ook voor eigen plezier en genot kunnen worden ondernomen.

Of iemand een bijdrage aan landschap levert, is van diverse aspecten afhankelijk. Zo hebben sommige mensen een georganiseerd verband nodig waarbinnen ze een bijdrage willen leveren, hebben anderen eerst een gepercipieerd probleem nodig en geldt voor weer anderen alleen de passie. Het is te verwachten dat bewoners die plezier en interesse in het landschap hebben vrij autonoom en duurzaam ten opzichte van het aanbod van organisaties en de overheid zullen handelen. Ook als er (nog) weinig aanbod aan voorzieningen en beleid is, gaan zij aan de slag, zo is de hypothese (Van Bommel *et al*, 2006). Dit in tegenstelling tot bewoners die ontwikkelingen in het landschap als een probleem zien. Zij handelen opportunistischer en zijn meer geïnteresseerd als zij door hun handelen kansen op succes verwachten (Van Bommel *et al*, 2006; Floor & Salverda, 2006). Mogelijk zijn zij daardoor gevoeliger voor het aanbod van voorzieningen en beleid. Het ervaren van passie of problemen kan samenhangen met de binding (gehechtheid) met een landschap en de waardering van veranderingen hierin (Buijs & De Vries, 2005).

Bij alle bijdragen als Beschermer, Consument en Kiezer valt de lokale motivatie voor landschap op (Bijlage 3). Bewoners die meer actief zijn, blijken sterk gehecht aan het landschap in en rond hun gemeente. Voor de bijdrage als Beschermer en Consument staat bij de respondenten verder vooral het aantrekkelijke landschap voorop, voor de bijdrage als Kiezer eerder het oordeel dat de ruimtelijke veranderingen tot een achteruitgang van het landschap hebben geleid. Verder blijken respondenten met een bijdrage als Kiezer meer zorg voor het landschap in algemene zin te tonen. Waar bij de bijdrage als Beschermer en Consument vooral de passie voorop zal staan, lijkt bij de bijdrage als Kiezer het eerder de probleemgerichtheid te zijn.

2.4 Benaderingen en sturingsmiddelen voor burgerparticipatie

De vraag is in hoeverre overheden en organisaties visies, plannen en maatregelen hebben om de bijdrage van burgers aan landschap te vergroten en vanuit welke relatie tussen beleid en burgers deze worden toegepast. Bij de relatie tussen beleid en burgers speelt met name wie van de twee hierin de primaire (zendende) rol heeft. Daarnaast bestaan er verschillende sturingsmiddelen om de burgerparticipatie gestalte te geven.

Benaderingen

Om de relatie tussen beleid en burgers te kunnen duiden, is het de vraag of overheden en organisaties het gewenste gedrag voorschrijven of burgers ruimte geven dit zelf te bepalen. In het eerste geval zijn de maatregelen eerder sturend of stimulerend te noemen, in het tweede geval eerder faciliterend of regulerend. Op conceptueel niveau worden deze benaderingen als respectievelijk instrumenteel en interactief onderscheiden (Van Woerkum, 2001). Een soortgelijk onderscheid betreft het verschil tussen exogeen en endogeen gestuurde ontwikkelingen (Van der Ploeg *et al*, 2000; High & Nemes, 2007).

De instrumentele benadering is gericht op het effectueren van een bepaald beleid of het verkrijgen van bijval voor een bepaalde visie. Hierbij staat een plan of idee voorop dat via communicatie meer kans op acceptatie moet krijgen. Gedrag is dus stuurbaar, waarbij van te voren concrete doelen voor gewenst gedrag worden geformuleerd. De instrumentele benadering draagt vooral bij aan kennis en bewustwording van een grote en brede groep actoren voor generieke maatregelen die op nationaal niveau toepasbaar zijn. Het gebruik van kennis heeft hier vooral een probleemoplossend karakter (Van den Ban, 1974). Voorbeelden van een instrumentele aanpak in het beleid voor landschap zijn het Programma Beheer en adoptieacties (Hubeek *et al*, 2006). Een recente adoptieactie is de veiling van landschapselementen in de Ooijpolder. Ook veel vrijwilligersactiviteiten voor natuur en landschap berusten op een instrumentele aanpak.

Bij de interactieve (of participatieve) benadering wordt communicatie niet gezien als een vervolgstap nadat een plan of visie is geformuleerd, maar als een eerste stap om tot een plan of een visie te komen (Van Woerkum, 2001). Concrete doelstellingen en de wijze waarop deze bereikt kunnen worden, staan niet vast. Een belangrijk motief voor interactieve planvorming is het gebrek aan acceptatie voor een instrumentele benadering. De interactieve benadering vergroot het draagvlak onder een kleine groep actoren voor maatregelen op lokaal niveau. Het gebruik van kennis heeft hier een oplossingzoekend karakter. Vaak leidt dit tot vormen van zelforganisatie zoals bewonersgroepen voor duurzaamheid in wijken (Hubeek *et al*, 2006).

Beide benaderingen zijn ideaaltypisch geschetst. In de praktijk van plattelandontwikkeling blijken veel maatregelen een mix van beide benaderingen in te houden. Voor landschapontwikkeling is een zelfde mix denkbaar, omdat landschapsbeleid beperkt is geïnstitutionaliseerd en decentrale overheden meer verantwoordelijkheid krijgen voor het realiseren ervan. Voor veel lokale problemen zullen overheden samen met de bevolking naar een oplossing of een gezamenlijke visie moeten zoeken. Instrumentele benaderingen kunnen tekort schieten als zij geen rekening houden met de context waarin maatregelen worden toegepast en de inbreng van burgers. Anderzijds zullen interactieve benaderingen rekening moeten houden met de vastgestelde overheidsdoelen.

Sturingsmiddelen

De vraag is hoe de genoemde benaderingen bijdragen aan de doelen voor landschap. Bij het inventariseren van de middelen die een overheid ter beschikking staan om bepaalde doelen te bereiken, is een typologie van beleidsinstrumenten nuttig. In de beleidstheorie worden drie sturingsmiddelen onderscheiden, gericht op informatie, prikkels en voorschriften (Van der Doelen & Klok, 1993). Men duidt deze drie vormen van gedragsbeïnvloeding ook wel aan als het communicatieve, het economische en het juridische sturingsmodel. Belangrijke middelen hierbij zijn onder andere voorlichting en advies (communicatief), subsidies en fiscaliteiten (economisch), vergunningen (juridisch). In principe zijn deze middelen in beide benaderingen toepasbaar afhankelijk van de voorwaarden die worden gesteld. Deze sturingsmiddelen worden in de volgende paragraaf per domein verder uitgewerkt.

2.5 Voorzieningen en overheidsinstrumenten

Aangezien er geen overzicht bekend is van de drie sturingsmiddelen voor een lokale bijdrage aan landschap, zullen wij aan de hand van een aantal voorbeelden deze proberen te duiden. Voor respectievelijk de bijdrage als Beschermer, Consument en als Kiezer zullen wij ingaan op voorbeelden van economische, juridische en communicatieve sturingsmiddelen. De meeste aandacht gaat hierbij uit naar de overheidsinstrumenten die een institutionele relatie tussen overheid en burgers betreffen. In een aantal gevallen hebben communicatieve en economische overheidsinstrumenten tot concrete producten en diensten geleid die als een voorziening kunnen worden omschreven.

2.5.1 Beschermer

Bij de bijdrage als Beschermer onderscheiden we instrumentele en interactieve maatregelen. Instrumentele maatregelen werken in navolging van de eerdergenoemde benaderingen volgens een van te voren vastgesteld doel en plan. Interactieve maatregelen beogen individuen en groepen te faciliteren die zelf een plan of doel formuleren, zoals bewoners die zelf een streekeigen erf beogen te realiseren. Voorbeelden van lokale zelforganisatie zijn beheergroepen van reststroken van bosjes, heide en vrijkomende grond rond beken in Sevenum¹, Stichting Bokkebroek bij Loonse en Drunense duinen, Stichting Naobers van Zudert bij Dwarsgracht (Floor & Salverda, 2006) en initiatieven zoals "Dorpen in het groen" (Le Rutte *et al*, 2005).

We noemen hier de economische, juridische en communicatieve sturingsmiddelen. Deels worden die echter niet afzonderlijk maar gezamenlijk toegepast.

Economisch

Een belangrijk economisch sturingsmiddel voor natuur- en landschapsbeheer door particulieren betreft het verstrekken van subsidies. De bekendste bron van subsidie was het vanuit de rijksoverheid opgezette Programma Beheer. Vanaf 1 januari 2007 is Programma Beheer opgenomen in het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). De subsidieregelingen worden daarmee provinciale regelingen. De belangrijkste zijn:

- Een subsidie voor bewoners met grond in de geplande begrensde gebieden van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) geldt voor een functiewijziging van agrarische grond naar natuur of voor onderhoud van natuur op grond met een natuurbestemming. Deze subsidies worden sinds 2007 via de Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer (PSN, voorheen SN) verstrekt. Voor een functiewijziging is een vergunning nodig en zien we dus

¹ Lezing van Ben van Essen, tijdens 25-jarig bestaan IKL November 2006.

een combinatie van een economisch en een juridisch sturingsmiddel. In de eerste jaren na de introductie van de eerdere Subsidieregeling Natuurbeheer waren er vooral klachten over de informatievoorziening van de functiewijzingen naar particulieren en onduidelijkheden door de uiteenlopende opstelling van gemeenten en provincies (Leneman *et al*, 2004).

- Een subsidie voor bewoners die op grond met een agrarische bestemming in de EHS kleine landschapselementen willen herstellen en onderhouden, loopt via de Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (PSAN, voorheen SAN). Voor bewoners met natuurgrond geldt de eerder genoemde PSN. In beide regelingen gaat het vooral om opgaande groene landschapselementen zoals houtwallen, heggen, elzensingels, knotbomen, geriefhoutbosjes en hoogstamboomgaarden. Daarnaast zijn er ook pakketten voor poelen, rietzomen, holle wegen, eendenkooien en veekerende rasters. Landschapselementen als sloten en greppels, steilranden, veenputten en solitaire bomen en veel cultuurhistorische en aardkundige landschapselementen vallen buiten deze landschapspakketten.
- Naast de regelingen voor subsidies voor de aanleg en het beheer van generieke landschapselementen in de EHS, bestonden er ook regelingen in andere nauw omschreven landschappelijk waardevolle gebieden. Zo zijn er de provinciale regelingen die voortkomen uit de vroegere 'Regeling Onderhoud Landschapselementen' (ROL) en de 'Regeling Aanleg Landschapselementen' (RAL) van de rijksoverheid. Ook hier bleek de communicatie tussen opdrachtgever en gebruiker een probleem te zijn (Kloen *et al*, 2001).
- Daarnaast hebben provincies zelf regelingen opgezet. Op dit moment worden veel provinciale regelingen herzien.

Hiervoor zijn bestaande en oude (rijks)regelingen beschreven. De vraag is echter in hoeverre bewoners met weinig grond hiervan gebruik kunnen maken. Evaluatie van een Subsidieregeling Landschapselementen Noord-Holland laat zien dat burgers voor het onderhoud vaak geen gebruik konden maken van de landschapspakketten uit het voormalige Programma Beheer (Terwan, 2007). Redenen waren dat hun grond niet in het begrensde gebied van de toenmalige SN of SAN lag of dat er voor het begrensde gebied geen landschapspakketten waren opengesteld. Belangrijker voor bewoners was echter dat de SAN en SN niet voor elementen op en rond het erf golden en een minimum oppervlakte aan elementen vereisten (0,5 ha). Provincies proberen hier met eigen regelingen aan tegemoet te komen.

De hiervoor genoemde economische sturingsmiddelen betreffen vooral de bescherming van de groene kant van het landschap. Landschapselementen met een cultuurhistorisch karakter en monumentale gebouwen vallen onder de Monumentenwet. De Monumentenwet 1988 vormt de basis voor subsidie- en belastingregelingen voor onderhoud en restauratie van gebouwde monumenten en historische buitenplaatsen. Daarnaast is een aantal beleidsregels vastgesteld voor de uitvoering van de Monumentenwet. Vaak zijn deze regels op gemeentelijk niveau uitgewerkt. Tevens zijn er rijkssubsidies voor historische buitenplaatsen.

Juridisch

De overheid stimuleert niet alleen door subsidieregelingen dat landschapselementen in stand worden gehouden, maar dwingt dat ook af met planologische bepalingen in het bestemmingsplan en via diverse andere wetgeving zoals de Boswet en de Monumentenwet. Een juridisch sturingsmiddel zoals het toekennen van vergunningen is dus doorgaans op wet- en regelgeving gebaseerd (zie 2.5.3). Dit geldt zowel bij het toekennen van nieuwe ruimtelijke of herziening van de bestaande functies (bouwvergunningen) als bij het weghalen van groene functies en/of landschapselementen (kapvergunningen). De praktijk leert dat deze laatste maatregelen geen garantie bieden voor de instandhouding van landschapselementen (Wiertz *et al*, 2006).

Communicatief

Communicatief gezien, spelen sturingsmiddelen als voorlichting en advies een belangrijke rol. Deels ondersteunen zij de economische en juridische sturingsmiddelen. Overheden kunnen burgers adviseren gebruik te maken van bepaalde maatregelen, maar deze taak wordt ook vaak door intermediaire organisaties en voorzieningen vervuld.

Voorzieningen

Om individuele maatregelen beter toegankelijk te maken, kunnen intermediaire organisaties en voorzieningen bewoners advies en voorlichting geven. De Provinciale Stichtingen Landschapsbeheer bijvoorbeeld, met Landschapsbeheer Nederland (LBN) als samenwerkingsverband bieden dit aan burgers. Agrarische natuurverenigingen en milieucoöperaties vervullen dit soort taken vaak voor agrarische grondbezitters, de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) en Stichting Beheer Natuur en Landelijk Gebied (SBNL) voor andere particuliere grondbezitters. Ook vrijwilligersgroepen zoals IVN kunnen intermediaire taken vervullen door particulieren te adviseren hoe zij hun grond kunnen beheren. Daarnaast kunnen gemeenten landschapscoördinatoren in dienst hebben die burgers adviseren over de aanleg van erfbeplanting.

Voor het in stand houden van cultuurhistorische monumenten spelen provinciale of regionale boerderijstichtingen een belangrijke rol. Naast behoud en instandhouding van waardevolle elementen en gebouwen betreft dit ook een goede inpassing bij uitbreiding of (vervangende) nieuwbouw op het erf.

Voor collectieve maatregelen is de rol van terreinbeherende organisaties zoals de Provinciale Landschappen, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer relevant. Zij brengen ledenbladen en websites uit, geven informatie in bezoekerscentra, organiseren excursies en ontwikkelen routes langs informatiepunten. De terreinbeherende organisaties zijn de belangrijkste bron van voorlichting over natuur en landschap op niet-private grond. Daarnaast organiseren zij activiteiten die het bewoners gemakkelijker maken om bij te dragen als beschermer. Door meer aandacht voor projectmatige activiteiten stijgt het aantal vrijwilligers weer (MNP, 2006; Van Woerkom, 2006).

2.5.2 Consument

De sturingsmiddelen voor een bijdrage als Consument beperken zich vooral tot de communicatieve (voorlichting, advies en infrastructuur). Er zijn veel recreatieve routes ontwikkeld om de betrokkenheid van burgers bij het landschap te vergroten. Deels gebeurde dit door de terreinbeherende organisaties, maar ook door sportieve organisaties gericht op wandelen, fietsen etc. De laatste jaren zijn er ook veel recreatieve verbindingen binnen een gemeente aangelegd. Wanneer het bedoeld is als een rondje om de dorpskern, wordt van een ommetje gesproken. LBN heeft afgelopen voorjaar een prijsvraag uitgezet voor initiatieven om ommetjes te verbeteren. Uit het aantal inzendingen (461) blijkt dat deze activiteit in 2007 vooral is opgepakt in Friesland, Drenthe, Gelderland en Zeeland.

Er zijn nog weinig economische en juridische sturingsmiddelen die de particuliere financiële medeverantwoordelijkheid voor landschap beogen te versterken. Hierbij valt te denken aan het extra betalen voor huizen, voeding en recreatieve diensten waarvan de bijdrage aan het onderhoud van landschap wordt besteed. Vanuit het perspectief van ontwikkelingsplanologie worden wel economische en juridische sturingsmiddelen ontwikkeld door bouwactiviteiten te combineren met landschapontwikkeling (rood voor groen; groen door rood).

2.5.3 Kiezer

Bij de sturingsmiddelen voor een bijdrage als Kiezer gaat het om de wet- en regelgeving die rechtstreeks met het landschap van doen heeft. Hierin spelen vaak juridische sturingsmiddelen in combinatie met de andere sturingsmiddelen een rol. Veel beleid op het gebied van landschappelijke inpassing van nieuwe bebouwing is namelijk zelf niet rechtstreeks juridisch bindend voor de burger, maar wel nodig om te kunnen komen tot vastgesteld en kenbaar gemaakt beleid. Dit beleid kan worden vertaald in juridische regelingen en kan daarmee als toetsingskader dienen. Het bekendmaken van vastgesteld beleid is niet alleen van belang voor de doorvertaling van beleid in inzetbare juridische instrumenten maar vooral ook voor het voortraject van bouwinitiatieven en de voorwaarden voor landschappelijke inpassing. Communicatie, voorlichting en advisering in het voortraject nemen veel weerstanden weg en kunnen daarmee het draagvlak aanzienlijk vergroten.

Voor het buitengebied betreft de wet- en regelgeving onder andere plannen voor groen en landschapsbeleid, landschapsontwikkelingsplannen, streekplannen en bestemmingsplannen. Het belangrijkste publiekrechtelijke instrument is het *bestemmingsplan*, dat zowel de overheid als de burger rechtstreeks juridisch bindt. Het publiekrechtelijk juridisch instrumentarium bestaat daarnaast uit onder andere het stellen van voorwaarden op grond van de *Monumentenwet* (werking beperkt tot monumenten) en het hanteren van de gemeentelijke *kapverordening* of *bomenverordening*. De mogelijkheden om landschappelijke inpassing als voorwaarde te koppelen aan een *bouwvergunning* zijn nog onvoldoende uitgekristalliseerd in de jurisprudentie.

De landschapsbeleidsplannen (LBP) landschapsontwikkelingsplannen (LOP's) gelden in feite als een communicatief sturingsmiddel voor de bestemmingsplannen. In een LBP wordt het aanwezige landschap beschreven en wordt aangegeven hoe het zich zou moeten ontwikkelen en welke maatregelen daarvoor nodig zijn. Landschapsbeleidsplannen zijn in veel gevallen te zeer gericht op beheer om te kunnen dienen als gemeentelijk beleidskader voor landschappelijke inpassing van nieuwe bebouwing. Het LOP komt hieraan tegemoet, doordat gemeenten hun beleid met betrekking tot het aanwezige of te ontwikkelen landschap en het daarbij nagestreefde (al dan niet historisch gegroeide) landschapsbeeld vast stellen. LOP's (gemeentelijk of intergemeentelijk) worden meestal opgesteld voorafgaand aan een bestemmingsplan (herziening) voor het buitengebied (of een streekplanherziening). Op die manier wordt het beleid zoals dat is vastgelegd in een LOP vertaald in een nieuw bestemmingsplan. Behalve gemeentelijk beleid dat via juridische doorvertaling in een bestemmingsplan een zekere afdwingbaarheid kan krijgen, heeft een LOP daarnaast ook een functie voor het verwerven van geldstromen en het sturen van vrijwilligersorganisaties.

Informatie over de plannen zijn veelal te vinden in de lokale bladen en de gemeentelijke website. Verder worden inspraakavonden gehouden, waarbij de bevolking wordt geïnformeerd, zoals bij het ontwerp van LOP's en bestemmingsplannen. Bij de LOP's kunnen burgers ook worden geraadpleegd over de uitvoering. Andere interactieve vormen waarbij de bevolking is geraadpleegd en de resultaten zijn gebruikt, zijn vaker pas bij de uitvoering van ruimtelijke ingrepen aan de orde.

LOP's zijn vooral ontwikkeld in de provincies Groningen, Overijssel, Gelderland en Utrecht (Tabel 2.2). Zij bieden een visie op het landschap als voorbereiding voor een nieuw bestemmingsplan buitengebied, maar geven minder informatie over de communicatieaanpak en organisatie van projecten (CLM, 2006).

Tabel 2.2 Aantal Landschapsontwikkelingsplannen (LOP's, afgerond of in ontwikkeling) per provincie in 2007

Provincie	Aantal LOP's	Aantal gemeenten	% LOP gemeenten
Groningen	19	25	76%
Friesland	1	31	3%
Drenthe	3	12	25%
Overijssel	14	25	56%
Gelderland	34	56	61%
Utrecht	16	33	48%
Flevoland	0	6	0%
Noord-Holland	1	65	2%
Zuid-Holland	12	99	12%
Zeeland	1	13	8%
Noord-Brabant	16	68	24%
Limburg	8	47	17%
Totaal	125	480	26%

Bron: LBN, 2007

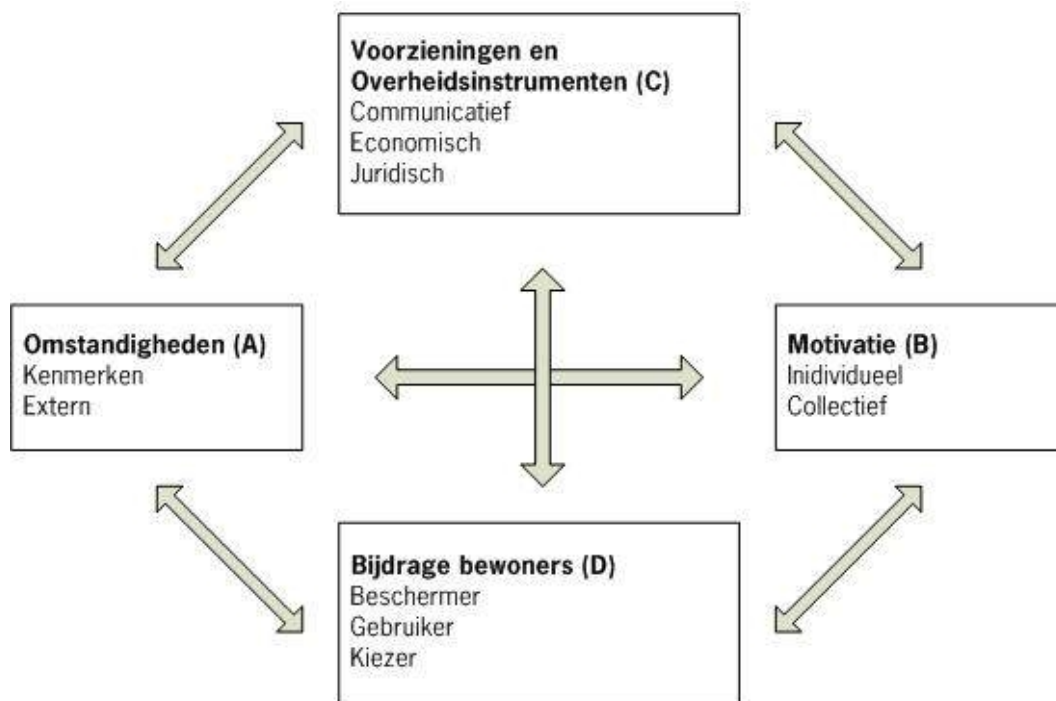
Een deel van de gemeenten heeft geen LOP maar een Dorpsomgevingsplan (DOP; Elerie, 2003; Provincie Limburg, 2005) als communicatief sturingsmiddel opgesteld. DOP's zijn vooral in de provincies Drenthe, Gelderland en Limburg ontwikkeld vanuit de Verenigingen voor Kleine Kernen. Aanvankelijk richtte een DOP zich op de door de bewoners gewenste leefbaarheid in de dorpskern. Dit is recentelijk uitgebreid naar het buitengebied. Ook bij de DOP's bleek de communicatieve sturing een probleem, mede omdat de bewonerswensen te intern waren gericht. Meer aandacht voor de communicatieve functie van een DOP door uitvoeringsprogramma's te maken waarbij bewonerswensen worden gerelateerd aan het beoogde beleid, moet ertoe leiden dat de voorgestelde projecten meer kans op uitvoering hebben (Provincie Limburg, 2005).

Economische sturingsmiddelen om het beleid ten aanzien van het behoud van het landschap te realiseren worden veelal in combinatie met juridische instrumenten ingezet. Planologische ruimte voor bouwactiviteiten wordt dan bijvoorbeeld gecombineerd met landschapsontwikkeling (rood voor groen; groen door rood) of herstel van landschapselementen, karakteristieke bebouwing etc. Deze sturingsmiddelen lijken door burgers echter nog weinig toegepast.

Uit de voorbeelden van de sturingsmiddelen voor de bijdragen door bewoners als Beschermer, Consument en als Kiezer valt op dat deze – voor zover aanwezig – vooral communicatief van aard zijn. Bij de activiteiten als Kiezer komt ook het juridische sturingsmiddel naar voren. Voorbeelden van economische sturingsmiddelen bij bewoners beperken zich vooral tot een aantal subsidies als Beschermer.

2.6 Kansen voor een bijdrage van burgers aan landschap

De bijdrage van burgers aan landschap (D) berust op een samenspel tussen hun omstandigheden (A) en motivatie (B) enerzijds en de geboden voorzieningen en overheidsinstrumentarium (C) anderzijds (Figuur 2.1). De bijdrage van burgers kan activiteiten als Beschermer, Consument of als Kiezer betreffen. De activiteiten kunnen hoofdzakelijk voor het verkrijgen van individuele opbrengsten zijn dan wel voor het verkrijgen van collectieve opbrengsten of een combinatie daarvan.

Figuur 2.1: Naar een bijdrage van bewoners aan landschap

Omstandigheden als beschikbare tijd, geld, kennis en vaardigheden kunnen burgers in staat stellen en/of stimuleren activiteiten voor landschap te verrichten. Ook de aard van het landschap kan leiden tot het ontplooiën van initiatieven.

Motivaties voor individuele doelen betreffen economisch voordeel, hobby, gezelligheid en de kans om ervaringen op te doen. De collectieve doelen kunnen direct op fysiek behoud en verbetering van het landschap en ecologische kenmerken zijn gericht, maar ook meer indirect ter verbetering van de buurt of de regio, behoud van het streekeigene of doorgeven van kennis.

Sturingsmiddelen kunnen communicatief (voorlichting, advies en infrastructuur), economisch (subsidies en fiscaliteiten) en juridisch (vergunningen) van aard zijn.

Op grond van de in dit hoofdstuk vermelde literatuur zijn drie hypothesen ontwikkeld:

1. Nieuwkomers en autochtonen verschillen niet wezenlijk in hun bijdrage, woonduur is dus geen relevant persoonlijk kenmerk.
2. Er is weinig samenhang tussen activiteiten als Beschermer, Consument en als Kiezer. Mogelijk is er wel samenhang via een gelijksoortige motivatie als passie of probleembesef voor meer activiteiten. Passie lijkt hierbij meer relevant voor een bijdrage als Beschermer en probleembesef voor een bijdrage als Kiezer.
3. Een overheidsinstrumentarium voor bewoners in het buitengebied zal vooral communicatieve en juridische sturingsmiddelen moeten bevatten. Economische sturingsmiddelen zoals subsidies etc. zijn minder een probleem.

Hier zal in de analyse van de interviews verder aandacht aan worden geschonken.

3 Methode van onderzoek

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven wij allereerst aan welke studiegebieden zijn geselecteerd (3.2). Daarna gaan wij in op de gevraagde voorzieningen en overheidsinstrumenten (3.3), gesprekskader met bewoners (3.4) en de opbouw van de casestudies (3.5).

3.2 Selectie van studiegebieden

Om de factoren te analyseren waarom bewoners (n)iets met hun landschap doen, is het belangrijk om deze binnen hun context te analyseren. Hiervoor is een aantal studiegebieden (gemeenten) geselecteerd. De keuze van gemeenten is in drie stappen verlopen:

1. Selectie van zes landelijk verspreide regio's;
2. Selectie van gemeente binnen de zes regio's;
3. Selectie van vier casestudiegemeenten.

In eerste instantie zijn zes landelijk verspreide regio's geselecteerd. De regio's liggen in de provincies Zeeland, Noord-Holland, Utrecht, Limburg, Drenthe en Overijssel en zijn in overleg met LBN vastgesteld. De regio's zijn gekozen op basis van een thematisch aandachtspunt. Zo hebben de Zeeuwse eilanden en in mindere mate het Drents plateau wat meer nieuwkomers. Salland en Twente en Noord- en Midden-Limburg kenmerken zich door hun sociale omgeving. West-Utrecht en Noord-Holland midden worden onder andere gekenmerkt door stedelijke druk.

De tweede stap betreft de selectie van de gemeenten. Per regio zijn tien gemeenten (soms dorpen) geselecteerd om naar de plannen, maatregelen en activiteiten voor het agrarische buitengebied te vragen (Tabel 3.1).

Tabel 3.1 Geselecteerde gemeenten per provincie (cursief: Nationaal Landschap)

Provincie	Gemeenten
Drenthe	Borger, Exloo, <i>Gieten</i> , <i>Anderen</i> , De Wijk, Zuidwolde, Beilen, Westerbork, Tynaarlo, Vries
Overijssel-Oost	<i>Tubbergen</i> , <i>Dinkelland</i> , <i>Losser</i> , Oldenzaal, Haaksbergen, Hof van Twente, Wierden, Rijssen-Holten, Enschede, Raalte
Utrecht-West	<i>Lopik</i> , <i>Montfoort</i> , <i>Oudewater</i> , IJsselstein <i>Woerden</i> , <i>Breukelen</i> , <i>Maarssen</i> , <i>Abcoude</i> , <i>Loenen</i> , <i>Ronde Venen</i>
Noord-Holland midden	Uithoorn, Ouderamstel, Amstelveen, A'dam-noord, Castricum, <i>Waterland</i> , Zaanstad, Oostzaan, Wormerland, <i>Beemster</i> ,
Zeeuwse eilanden	Schouwen-Duiveland (Zierikzee, Bruinisse, Zonnemaire, Burg-Haamstede, Looperskapelle), Noord-Beveland, Goes, <i>Borsele</i> , Kapelle
Noord en Midden Limburg	Maasbree, Kessel, Arcen en Velden, Horst a/d Maas, Gennep, Maasbracht, Hunsel, Heythuysen, Echt-Susteren, Roermond

Bron: LBN, 2007

In derde instantie zijn uit twee van deze regio's vier casestudiegemeenten geselecteerd. die meer aandacht schenken aan respectievelijk nieuwkomers en de sociale omgeving en of meer beleid voor landschap ontplooiën. Omdat de voorkeur uitging naar een groter aantal interviews per gemeenten, dan een groter aantal gemeenten met ieder minder interviews, zijn de

gemeenten uit de regio's waarin het thema stedelijke druk meer speelt niet in de uiteindelijke selectie terechtgekomen.

De selectie betreft Hof van Twente en Raalte in Overijssel-Oost (sociale omgeving) en Borsele en Schouwen-Duiveland op de Zeeuwse eilanden (nieuwkomers). Hof van Twente en Borsele zien wij als gemeenten waarbij er relatief meer beleidsaandacht is voor landschap. Borsele behoort ook tot het Nationale Landschap Zuidwest Zeeland.

3.3 Voorzieningen en overheidsinstrumenten

Aangezien voorzieningen en overheidsinstrumenten voor landschap maar beperkt op nationaal niveau zijn geïnstitutionaliseerd, zijn hiervoor op lokaal niveau gegevens verzameld. Daarbij is de vraag in hoeverre er een volledig overheidsinstrumentarium voor bewoners te traceren valt. LBN is een van de intermediaire organisaties die betrokken is bij het aanbieden van lokale voorzieningen voor het onderhoud van het landschap. Zij heeft in elke provincie een netwerk van coördinatoren en districtmedewerkers en heeft veel lokale kennis beschikbaar. LBN is gevraagd om een beeld te schetsen van het aanwezige overheidsinstrumentarium. Bijlage 1 bevat gegevens over de geselecteerde gemeenten, waaronder het lokale beleid voor landschap, voorzieningen en factoren die de bijdrage aan landschap bepalen.

Hierbij moet wel in het oog worden gehouden dat dit vooral informatie oplevert over activiteiten waar LBN zelf bij betrokken is. Activiteiten in provincies en gemeenten waar veel dingen buiten LBN gebeuren, kunnen daardoor worden onderbelicht. Daarom is in de vier geselecteerde gemeenten later contact gezocht met gemeenteambtenaren en andere sleutelfiguren die informatie konden geven over het lokale beleid voor het buitengebied. Deze informatie is gebruikt bij het overzicht van een aantal voorzieningen en overheidsinstrumenten in de vier geselecteerde gemeenten en diende als achtergrondkennis bij de verdere interviews.

3.4 Burgers

De interviews zijn gehouden met burgers die betrokken zijn bij het landschap in het buitengebied van hun gemeente. Dit zijn bewoners in het buitengebied die op eigen grond een bijdrage leveren en vrijwilligers die in het dorp wonen en elders een bijdrage leveren. Een deel van de bewoners in het buitengebied is mogelijk ook als vrijwilliger elders actief. De geïnterviewden zijn zodanig geselecteerd dat een grote diversiteit aan bijdragen zichtbaar zou worden. Ook is gelet op hoe lang zij in hun huidige gemeente wonen. Op basis van de woonsituatie zijn drie groepen burgers onderscheiden:

1. Bewoners met een huiskavel dat niet voor agrarische productie wordt gebruikt;
2. Bewoners met een erf en tuin van minimaal 500 m² tot 5000 m²
3. Vrijwilligers zonder een dergelijk grondoppervlak.

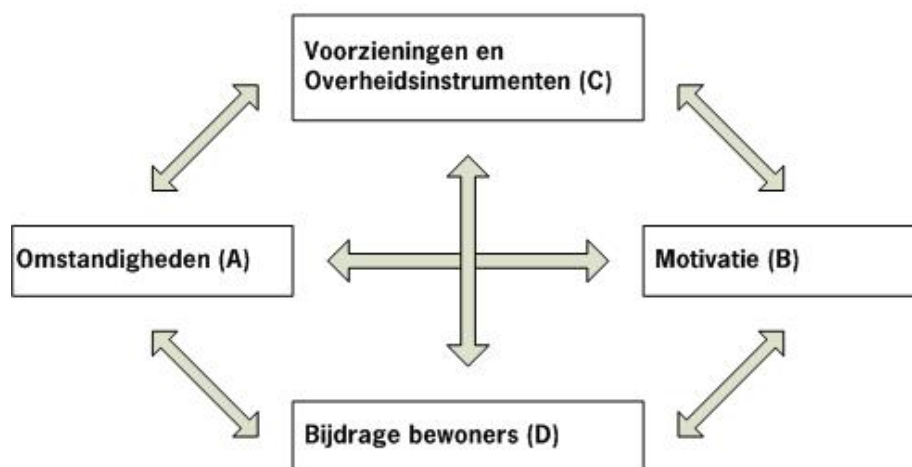
Bewoners met een huiskavel zullen vooral in het buitengebied voorkomen. De andere groepen burgers kunnen ook in de dorpskern gevestigd zijn.

De respondenten zijn op diverse manieren geselecteerd. De eerder genoemde sleutelfiguren, waaronder ook lokaal bekende districtsmedewerkers van Landschap Overijssel en Landschapsbeheer Zeeland, hebben suggesties gedaan voor te interviewen buitengebiedbewoners. Op Schouwen-Duiveland is tevens een oproep in een lokale krant gedaan aan geïnteresseerde bewoners in het buitengebied. In Hof van Twente en Raalte zijn respondenten

ook via de agrarische natuurvereniging benaderd. Verder is aan de geïnterviewden zelf gevraagd of zij geïnteresseerde bewoners kenden.

De bedoeling was om per gemeente minimaal tien interviews met bewoners te houden. Wij hebben bewoners van tevoren informatie over het onderzoek gestuurd en hebben vervolgens een afspraak met hen gemaakt om het interview af te nemen.

Ter voorbereiding van de gesprekken is op basis van Figuur 2.1 een schema opgesteld waarin de bijdrage aan landschap (D) in een breder kader geplaatst kon worden (Figuur 3.1). Hierbij spelen drie blokken van factoren een belangrijke rol. Tot Omstandigheden (A) horen de persoonlijke kenmerken. De Motivatie (B) betreft zowel de woonomgeving als de bijdrage aan landschap. De derde groep factoren betreft de door bewoners gepercipieerde voorzieningen en overheidsinstrumenten (C).

Figuur 3.1: Bijdrage van burgers aan landschap

Deze blokken leiden tot een itemlijst voor de interviews met vragen over (Bijlage 2):

- A1 Persoonlijke kenmerken: leeftijd, werkachtergrond, woonduur, huiskavel/tuin..
- B1 Waardering woonomgeving: reden om er te wonen, oordeel over woonomgeving, kwetsbaarheid van het landschap en veranderingen in het buitengebied;
- B2 Motivatie voor bijdrage: vooral individueel of collectief; landschappelijk (fysiek, historisch) of ook sociaal, economisch, vitaliteit buurt of regio.
- C1 Voorzieningen: gepercipieerde lokale organisaties en beschikbare faciliteiten.
- C2 Beleid tot behoud/verbetering van het landschap in het buitengebied door gemeenten en beschikbare overheidsinstrumenten.
- D Bijdrage aan landschap: participatie of interesse in activiteiten als Beschermers, Consument of als Kiezer.

3.5 Interviews

Onze ervaring is geweest dat wij op veel enthousiasme van de bewoners hebben kunnen rekenen. Na een aankondigingsbrief waarin wij het doel van het onderzoek toelichtten, was bijna iedereen bereid en geïnteresseerd om over dit onderwerp te praten. De hoge bereidheid tot deelname en het feit dat sommige bewoners een dubbelgesprek wisten te arrangeren, leidde

ertoe dat wij in de meeste gemeenten meer bewoners dan het geplande aantal hebben gesproken. Soms was ook de echtgenoot/echtgenote (deels) bij het interview aanwezig. Voor het casestudiegebied Raalte zijn ook twee interviews in dorpen behorende tot de gemeente Deventer gehouden. Daardoor is het totale aantal deelnemers (inclusief sleutelfiguren) op rond de 50 uitgekomen (Bijlage 4).

De meeste gesprekken vonden plaats bij de respondenten thuis. Vijf zijn er telefonisch afgenomen doordat er geen geschikt tijdstip kon worden gevonden. Er was bij ieder interview één onderzoeker aanwezig. De interviews in Hof van Twente zijn door een onderzoeker afgenomen. In de andere gemeenten zijn hebben twee onderzoekers gesprekken gevoerd. De gesprekken duurden circa anderhalf uur.

De vragenlijst vormde de leidraad voor de gesprekken. Niet alle vragen waren echter op iedereen van toepassing of geïnterviewden moesten het antwoord schuldig blijven. Van alle interviews is een verslag gemaakt, welke de basis vormen voor de analyse in de hoofdstukken vijf en zes.

3.6 Rapportage en analyse

In hoofdstuk vier worden de resultaten gepresenteerd van de enquête naar de voorzieningen en overheidsinstrumenten in zes regio's. Daarnaast wordt de context van de vier geselecteerde casestudiegemeenten beschreven en wordt een overzicht gegeven van de "objectieve kenmerken" van het type landschap (A2), de lokale voorzieningen (C1) en de overheidsinstrumenten (C2) voor landschapsbeheer en - beleid.

Hoofdstuk vijf bevat de resultaten van de interviews in de vier geselecteerde gemeenten (Hof van Twente, Raalte, Borsele en Schouwen-Duiveland). In dat hoofdstuk is aandacht voor de persoonlijke kenmerken (A1), waardering van woonomgeving (B1), bijdrage aan landschap (D), motivatie voor een bijdrage aan landschap (B2), de gepercipieerde voorzieningen (C1) en lokaal beleid (C2). Naast algemeen geldende resultaten, zullen specifieke resultaten per gemeente worden gepresenteerd.

In hoofdstuk zes wordt de invloed van het type landschap, persoonlijke kenmerken, motivatie, voorzieningen en overheidsinstrumenten op de bijdrage van de burgers in relatie tot het onderzoeksmodel en literatuur beschreven.

4 Landschapsbeheer en -beleid op regionaal en lokaal niveau

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk start met een verkenning van het landschapsbeheer en -beleid op regionaal en lokaal niveau (4.2). Om meer zicht te krijgen op de plannen, maatregelen en activiteiten die voor landschap plaatsvinden, heeft LBN in zes regio's gegevens van gemeenten verzameld. Gegevens van de geselecteerde gemeenten (Tabel 3.1) betreffen onder andere het lokale beleid voor landschap, voorzieningen en factoren die de bijdrage van bewoners aan landschap bepalen (Bijlage 1). Om het overzicht leesbaar te houden, zijn de gemeentelijke gegevens per regio bij elkaar geteld.

Vervolgens worden de vier geselecteerde gemeenten beschreven. We gaan daarbij eerst in op de achtergrond van de geselecteerde gemeenten op basis van sociaaleconomische data (4.3). Vervolgens beschrijven wij de context van de geselecteerde gemeenten met het lokaal landschapsbeheer en -beleid aan de hand van de externe omstandigheden zoals het landschap (B2), de lokale voorzieningen (C1) en het overheidsinstrumentarium (C2) (4.4).

4.2 Regionaal landschapsbeheer en -beleid

Vooraf in Overijssel-Oost en Utrecht-West hebben de geselecteerde gemeenten een LOP en een landschapscoördinator aangesteld, maar er worden ook langs andere wegen plannen ontwikkeld (DOP's in Noord- en Midden-Limburg, Tabel 4.1). De meeste landschapscoördinatoren zijn voor een paar dagen per week aangesteld. Er zijn weinig coördinatoren fulltime bij een gemeente in dienst. In Noord-Holland Midden is er over het algemeen geen specifiek landschapsbeleid, maar maakt landschap deel uit van een bredere beleidsagenda en uitvoeringsprogramma (Nationaal Landschap Laag-Holland).

Tabel 4.1 Aantal geselecteerde gemeenten met landschapsbeleid (min-max = 0-10)

Provincie	LOP/DOP	Uitvoeringsprogramma	Coördinator
Drenthe	5	/	/
Overijssel-Oost	9	7	10
Utrecht-West	5	5	4 of 5
Noord-Holland midden	1*	4**	/
Zeeuwse eilanden	Nee	3	/
Noord- en Midden-Limburg	4 LOP 2 DOP	***	9

Bron: LBN, 2007

- * Een aantal gemeenten heeft een landschapsvisie (2) of landschap opgenomen in een bredere (cultuurhistorische) beleidsvisie (4)
- ** Betreft geen uitvoeringsprogramma, maar een bijdrage van de gemeenten Waterland, Castricum, Zaanstad en Wormerland aan NL Laag Holland
- *** Gemeenten hebben los van een LOP projecten voor landschapsonderhoud in uitvoering (Uitvoeringsplan Natuur en Landschap of een Zorgplan).

De bijdrage van de provinciale maatregelen voor landschapselementen lijkt doorgaans beperkt, waarbij de coördinatoren een aantal knelpunten noemen. Zo vraagt een stimuleringsregeling Groene Diensten (Investeringsbudget Landelijk gebied, ILG) nog de

nodige afstemming tussen gemeenten, provincie en landschapsbeheer (Drenthe en Overijssel-Oost) of bestaat voor de maatregel een tekort aan budget (Zeeland met de Verordening Onderhoudsovereenkomsten Landschapselementen, VOL).

Los van het gevoerde landschapsbeleid beoordelen de landschapscoördinatoren het aantal uitgevoerde projecten als betrekkelijk gering. Redenen waarom projecten wel lukken zijn de mate waarin het landschap als een prioriteit wordt erkend.² Reden voor mislukken betreft vaak de gebrekkige uitvoering met veel schijven^{3, 4}.

De coördinatoren zien motivatie als een belangrijke factor voor de bijdrage van burgers als vrijwilliger. Op de Zeeuwse eilanden, in Utrecht-West en Noord-Holland worden geen duidelijke groepen burgers met specifieke kenmerken herkend. Centraal staat de bereidheid om zich in te zetten voor de omgeving. In Drenthe en Overijssel-Oost wordt de interesse voor de lokale omgeving genoemd. In Limburg zijn vooral mensen actief die er al lang wonen en enthousiast en bereid zijn om iets te realiseren.

Factoren die de bijdrage van burgers stimuleren zijn voorzieningen als de Stichtingen voor Landschapsbeheer die helpen om de regelgeving te begrijpen (Drenthe en Overijssel-Oost). Soms wordt een actief wervingsbeleid gevoerd via huisbezoeken om eigenaren te enthousiasmeren tot particuliere aanleg en onderhoud van landschapselementen (Utrecht-West). Verder vergroten vrijwilligers het lokale draagvlak van landschapsprojecten, al is er soms een gebrek aan afstemming tussen vrijwilligersinitiatieven en het gewenste lokale beleid (Drenthe).

De bijdrage van nieuwkomers aan het landschapsbeheer is nog divers. In de praktijk opereert deze groep volgens de themacoördinatoren vaak individueel, wil ze niet georganiseerd zijn, maar mist ze de kennis van het lokale landschap om een streekeigen inrichting te realiseren (Overijssel-Oost, Noord-Holland midden). In Limburg en Overijssel-Oost vindt men ze vooral op eigen erf gericht. Aandacht voor landschap wordt echter wel als een middel gezien om te kunnen integreren.

4.3 Sociaaleconomische achtergrond van de vier gemeenten

De selectie van casestudiegemeenten is primair geweest om bijdragen aan landschap binnen verschillende contexten te bekijken. Gekozen is voor twee regio's die wat betreft sociaaleconomische structuur uiteen lopen en de oostelijke en westelijke delen van Nederland vertegenwoordigen. In Overijssel betekent dit meer aandacht voor de sociale omgeving, in Zeeland meer aandacht voor nieuwkomers. Op grond van de informatie over het lokale

² Issues voor het slagen zijn bijvoorbeeld: initiatief vanuit bewoners en gedreven ambtenaar (Drenthe), actieve vrijwilligersgroepen met een trekker (zoals in Gennep, Echt, Susteren en Horst aan de Maas in Noord en Midden Limburg), gemeentelijk beleid (Borsele zet WCL-beleid voort, Lopik stelt een fulltime landschapscoördinator aan), gemeenten die land in eigendom hebben en aan landschapsbeheer doen (Noord en Midden Limburg), regionale planvorming door NL Laag-Holland, landschap als achtertuin van de stad en toenemend belang recreatie (Noord-Holland midden).

³ Belangrijke issues voor het mislukken zijn: beperkte prioriteit voor landschap in het gemeentelijk budget (Drenthe, Noord-Holland midden, Zeeuwse eilanden), plannen zijn papieren tijger (Drenthe), slechte communicatie tussen gemeentelijke afdelingen over landschap (Utrecht-West), slechte afstemming tussen programma's (Noord-Holland midden), afhankelijkheid van provincie, rijk en soms Europa voor financiering (Drenthe, Overijssel-Oost), erg landbouw gericht (Zeeuwse eilanden) en beperkte aandacht van LNV voor gemeenten buiten de Nationale Landschappen en weinig geld voor burgerinitiatieven (Noord- en Midden-Limburg)

landschapsbeheer en -beleid, is in elke regio een gemeente gekozen met relatief veel beleidsaandacht voor landschap. Dit zijn Hof van Twente en Borsele. Zie tabel 4.2 voor een overzicht van het landschapsbeheer en -beleid volgens LBN.

Tabel 4.2 Landschapsbeheer en -beleid in de vier gemeenten

Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
Activiteiten				
LOP	Ja	Ontwikkeling	Nee	Van plan
Landschapsbeleidsplan	Nee	Ja	NL/WCL	Nee
Coördinator gemeente	2,5 dg/week	0,5 dg/week	*	*
Compensatiebeleid	Ja	Nee	Ja	Ja (campings)
Erfbeplanting privé	Gemiddeld	Weinig	Gemiddeld	Gemiddeld
Cult. Hist. elementen	Gemiddeld	Weinig	Veel	Gemiddeld
Vrijwilligers landschap	Weinig	Weinig	Veel	Veel

Bron: LBN, 2007

* Aandacht voor landschap via iemand anders dan iemand in dienst van de gemeente

Voor een indruk hoe de gemeenten zich sociaaleconomisch tot elkaar verhouden, volgt een aantal tabellen. Zo hebben alle gemeenten een voor Nederlandse begrippen klein aantal inwoners en een lage bevolkingsdichtheid (Tabel 4.3).

Tabel 4.3 Aantal inwoners en bevolkingsdichtheid in de vier gemeenten in 2006

Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
Aantal inwoners	35.126	37.372	22.410	34.102
Bevolkingsdichtheid	165	218	158	148

Bron: CBS, Statline, 2007

Op grond van de bevolkingsgegevens kan ook worden gemeld in hoeverre een gemeente de afgelopen jaren veel nieuwkomers heeft kunnen verwelkomen. Een indicator hiervoor is het vestigingsoverschot in de afgelopen jaren. Uit de data (Tabel 4.4) wordt duidelijk dat Schouwen-Duiveland wat betreft inwoneraantal het sterkst is gegroeid en het hoogste vestigingsoverschot kent. Gezien de beschikbare data weten we niet of iemand zich in de kern van een gemeente of in het buitengebied heeft gevestigd. De andere gemeenten zijn in inwoneraantal alleen gegroeid op basis van de niet vermelde natuurlijke aanwas, want per saldo was het vestigingsoverschot negatief en vertrokken er meer mensen dan er kwamen.

Tabel 4.4 Groei aantal inwoners, voorraad woningen en vestigingsoverschot in de vier gemeenten in de periode 1996-2006 (totaalpercentage t.o.v. 1996)

Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
Inwoners	1,0%	3,6%	1,0%	6,5%
Woningen	5,6%	11,1%	7,2%	7,0%
Vestingsoverschot/inwoner	-2,8%	-1,8%	-2,1%	2,2%

Bron: CBS, Statline, 2007

Bij het kenmerk sociale omgeving valt vooral de gemeente Raalte op. Zij behoort tot de regio Salland waar ongeveer 50% van de bevolking als vrijwilliger maandelijks actief is binnen verenigingen ten opzichte van 42,5% landelijk (Leadergroep Salland, 2007).

Kijken we naar de economische activiteiten van de lokale ondernemingen, dan blijkt Raalte naar verhouding de meeste agrarische bedrijven te hebben en Schouwen-Duiveland de minste (Tabel 4.5). Op Schouwen-Duiveland zijn relatief veel vestigingen in de commerciële dienstverlening dat samenhangt met het grotere aandeel horecaondernemingen en het belang van het toerisme op het eiland (Kop van Schouwen en de Grevelingenkust). Verder is het

aantal vestigingen met niet-commerciële economische activiteiten in de Overijsselse gemeenten lager dan in de Zeeuwse gemeenten.

Tabel 4.5 Vestigingen naar economische activiteit in de vier gemeenten in 2007

Sector	Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
<i>Landbouw</i>		34%	37%	31%	21%
<i>Industrie</i>		15%	14%	15%	15%
<i>Dienst commercieel (Horeca)</i>		38% (4%)	37% (3%)	37% (3%)	48% (11%)
<i>Dienst n-commercieel</i>		12%	12%	17%	16%
Totaal		100% (2325)	100% (1920)	100% (1385)	100% (2495)

Bron: CBS, Statline, 2007

Het type economische activiteiten op de agrarische bedrijven betreft in de Overijsselse gemeenten vooral veehouderij en in de Zeeuwse gemeenten vooral akker- en tuinbouw (Tabel 4.6).

Tabel 4.6 Procentuele verdeling van typen agrarische bedrijven in de vier gemeenten in 2005

Tak	Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
Akkerbouw		5%	4%	46%	59%
Tuinbouw		2%	2%	26%	17%
Melkveehouderij		61%	72%	10%	12%
Hokveehouderij		17%	12%	1%	2%
Combi		15%	10%	17%	11%
Totaal		100% (651)	100% (691)	100% (386)	101% (339)

Bron: CBS, Statline, 2007

4.4 Type landschap in de vier gemeenten

Het landelijke karakter van de vier gemeenten blijkt uit het feit dat het bodemgebruik zeer groen is, dat wil zeggen sterk agrarisch zoals in Raalte en Borsele of agrarisch met natuur en recreatie zoals in Hof van Twente en Schouwen-Duiveland (Tabel 4.7). Verder valt op dat de Overijsselse gemeenten weinig water hebben en de Zeeuwse gemeenten juist wel. Zo bestaat de gemeente Schouwen-Duiveland voor meer dan de helft uit water.

Tabel 4.7 Bodemgebruik in de vier gemeenten in 2003

Activiteit	Gemeente	HOF	Raalte	Borsele	Schouwen-D
<i>Agrarisch</i>		75%	83%	84%	70%
<i>Natuur & recreatief (semi)Bebouwd</i>		18% 4%	9% 5%	3% 8%	19% 6%
<i>Verkeer</i>		3%	3%	5%	4%
Totale opp land		100%	100%	100%	100%
		21.303	17.125	14.203	23.107
Totale land & water		21.544	17.231	19.444	48.865
% land		99%	99%	73%	47%

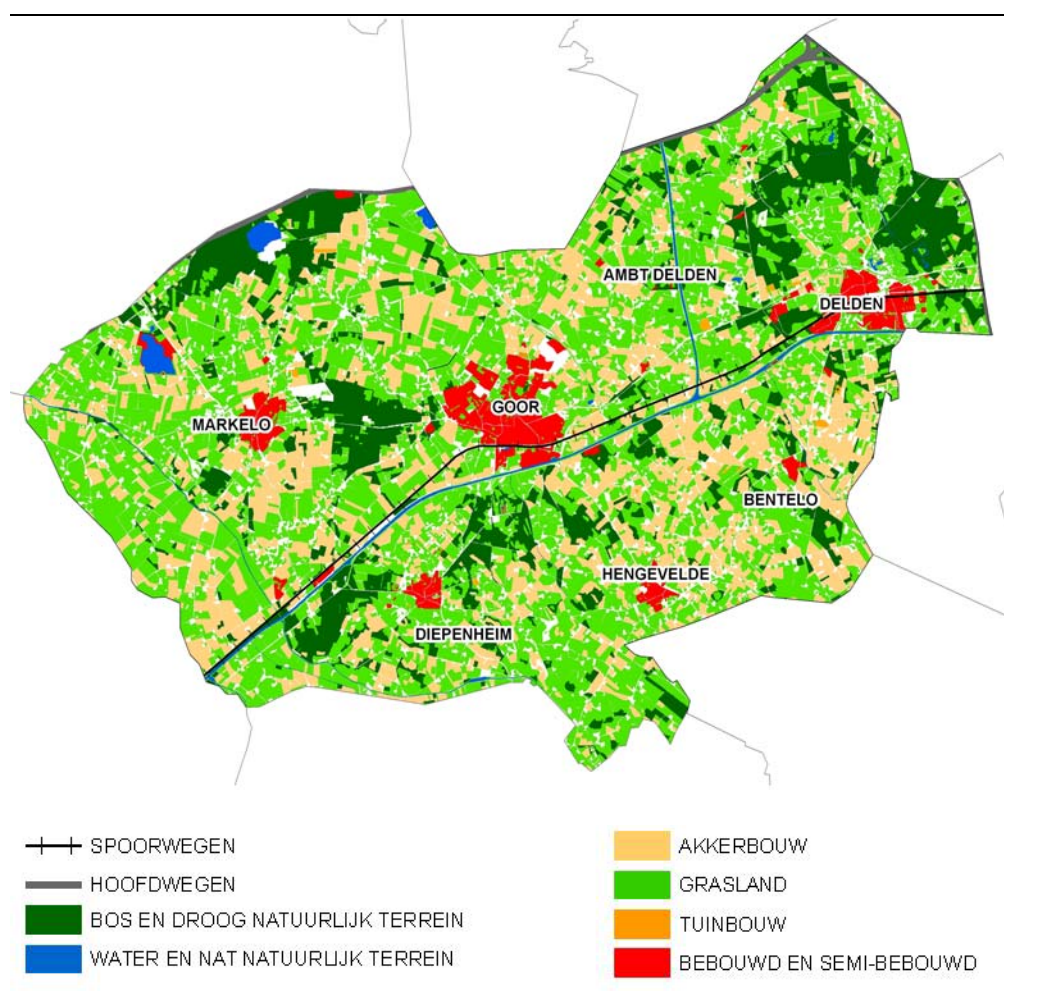
Bron: CBS, Statline, 2007

Beide Overijsselse gemeenten zijn betrekkelijk kleinschalig van structuur. Hof van Twente kent vooral oude ontginningen, Raalte meer nieuwe ontginningen met grond die een eeuw geleden in cultuur is gebracht. De oudere ontginningen blijken ook uit de vele landgoederen met oude kastelen en monumentale boerderijen in een gezamenlijke stijl.

De Zeeuwse gemeenten hebben door hun geschiedenis van inpolderingen vooral oude polders. Schouwen-Duiveland valt op door haar grootschalige watergebieden, polders met een grote mate van openheid en grootschalige natuur. Het grootschalige karakter van Schouwen-Duiveland is mede ontstaan door ontwikkelingen na de watersnoodramp in 1953: ruilverkavelingen, egalisatie van het landschap en de aanleg van een nieuw wegenpatroon. Borsele is weinig getroffen door de watersnoodramp, kent een oude dijkesstructuur en heeft veel monumentale bomen en boerderijen weten te behouden.

Hof van Twente

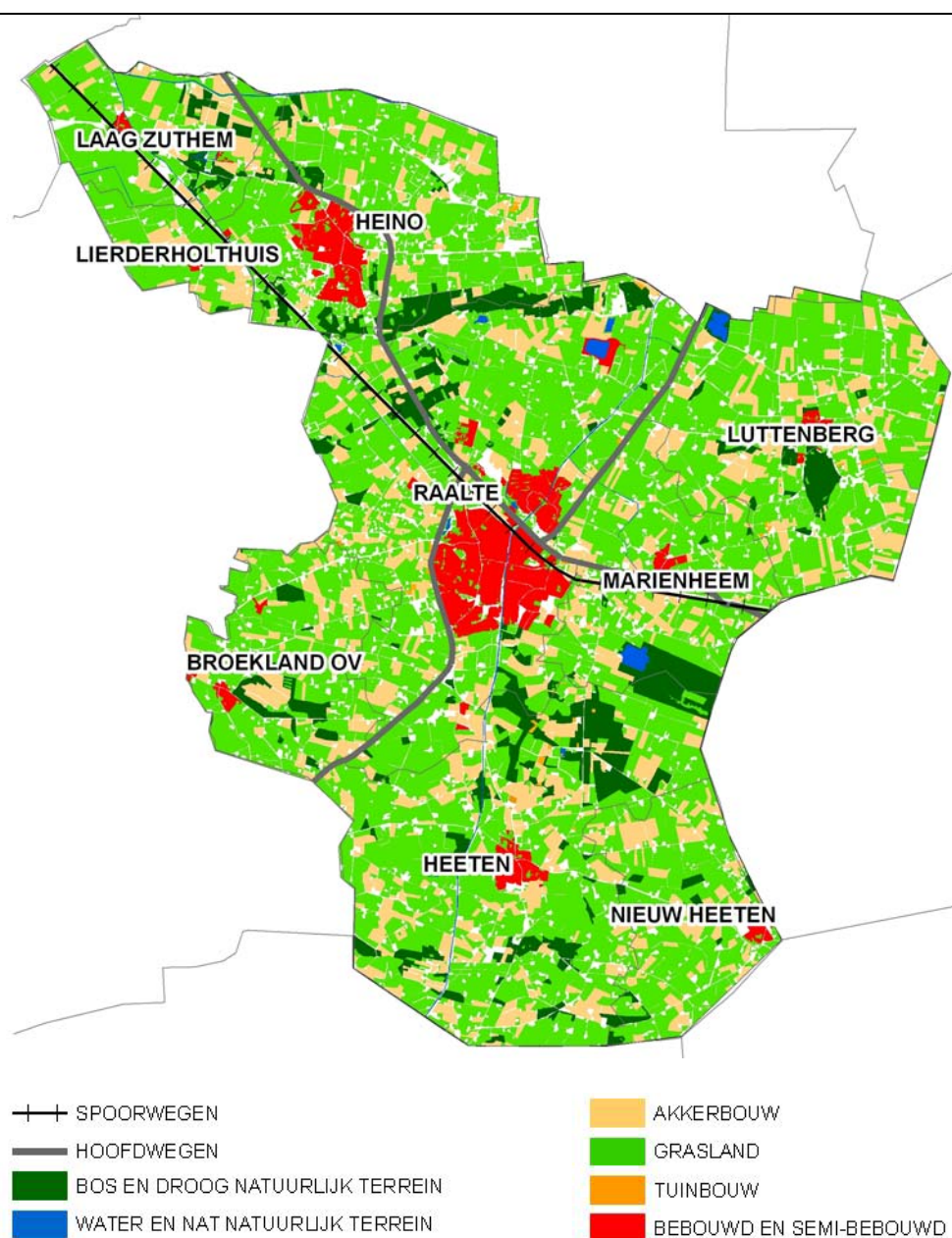
De gemeente Hof van Twente is ontstaan na het samenvoegen van de gemeenten Ambt Delden, Delden, Goor, Markelo en Diepenheim (Figuur 4.1). Het landschap binnen de nieuwe gemeente bestaat uit vier karakteristieke onderdelen: het essenlandschap, het kampenlandschap, het heideontginningslandschap en het broek- en beekdallandschap. Het essenlandschap bevat de grotere akkers op de hoger gelegen zandlocaties die de eerste bewoningsplaatsen waren en na ontginning als bouwland werden gebruikt en bemest. Het kampenlandschap wordt juist gekenmerkt door zijn kleinschalige karakter met eenmans-essen en verspreide boerderijen. De heideontginningen zijn later ontstaan op de woeste gronden op de stuwwallen en de natte randen. Het broek- en beekdallandschap bevat de beken en drassige gronden langs de hoger gelegen droge zandgronden. Naast de karakteristieke landschappen is er een aantal landgoederen die een bijzondere cultuurhistorische waarde hebben (Landgoed Twickel).

Figuur 4.1 Gemeente Hof van Twente (Bron: CBS, BBG 2003 & TD Kadaster, Top10 Vector 2006)

Raalte

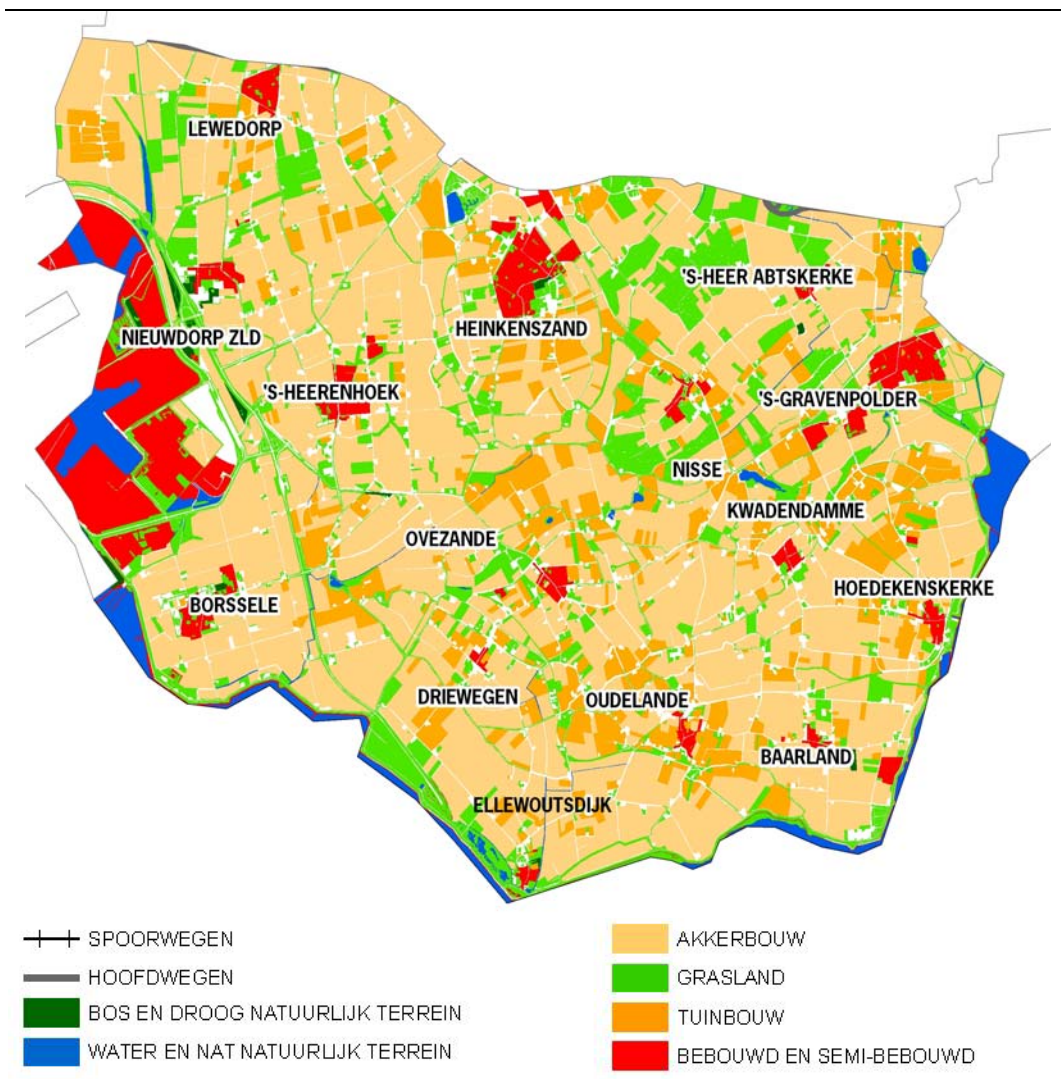
De gemeente Raalte is ontstaan uit de negen kernen Raalte, Heino, Broekland, Heeten, Laag Zuthem, Lierderholthuis, Luttenberg, Marienheem en Nieuw-Heeten (Figuur 4.2). Het grootste deel van de gemeente bestaat uit nieuwe ontginningen van de heide- en broekgebieden eind 19^e eeuw. De nieuwe ontginningen zijn op dit moment waardevol landbouwgebied en hebben landschappen die wat opener en grootschaliger zijn dan de oude ontginningen. De enige woeste grond in dit gebied vormt het bos- en heidegebied Boetelerveld ten zuidoosten van de kern Raalte. Oude ontginningen komen verder vooral voor ten (noord)westen van Raalte en bestaan uit het kampenlandschap, bossen en verschillende landgoederen bij Heino en Laag Zuthem.

Figuur 4.2: Gemeente Raalte (Bron: CBS, BBG 2003 & TD Kadaster, Top10Vector 2006)

Borsele

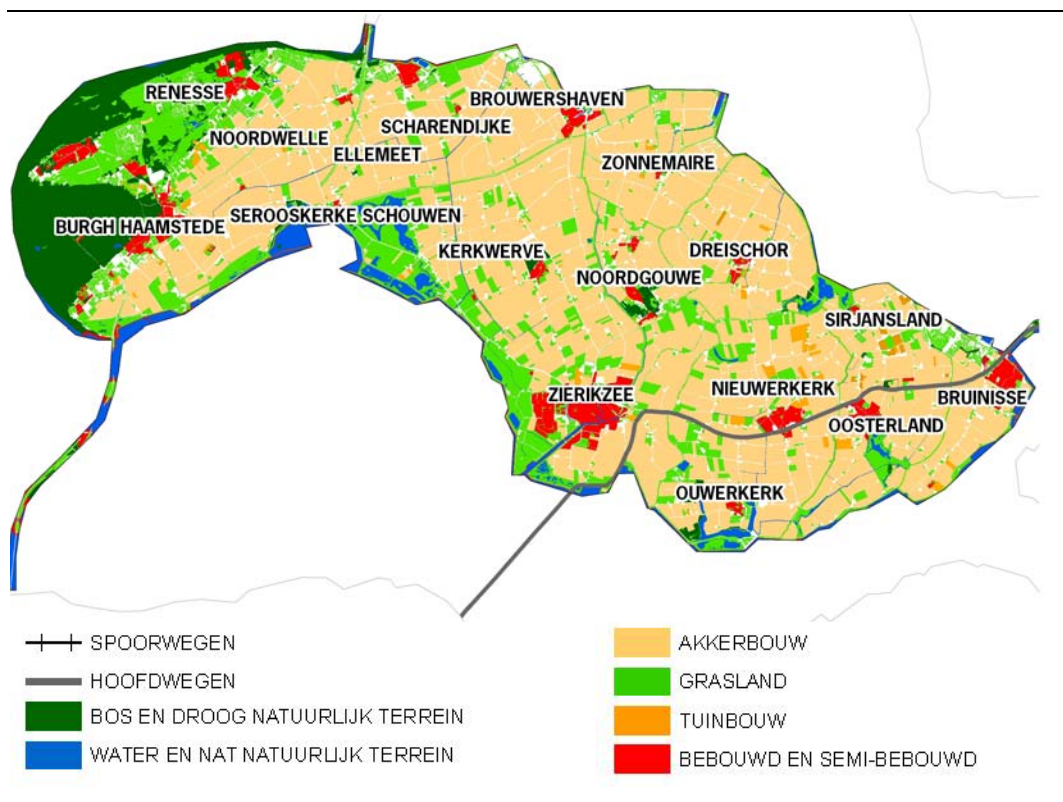
De gemeente bestaat uit 15 dorpen op Zuid-Beveland (Figuur 4.3). De dorpen 's-Gravenpolder, Kwadendamme, Ovezande, Driewegen, 's-Heerenhoek, Heinkenszand, Lewedorp en Nieuwdorp zijn rond het jaar 1000 als nederzetting ontstaan. Nisse, 's-Heer Abtskerke, Borssele, Oudelande, Baarland, Hoedekenskerke en Ellewoutsdijk zijn gesitueerd in een ouder gebied. Ten zuiden van Nisse is een kleinschalig heggengebied bewaard gebleven waar “hollebollige” weilanden worden omzoomd door dikke meidoornhagen, die als natuurlijke beschutting van het grazend vee dienen. Karakteristiek zijn de vele honderden kilometers bloemdijken, die begraasd worden door de Zeeuwse schaapskudde, en de vele krek en welen die zijn ontstaan als kolkende gaten in de doorgebroken dijken. De bekendste is de Zwaakse weel tussen Kwadendamme en Nisse. De gemeente kent veel monumentale boerderijen (oa. Zeeuwse schuurboerderijen en arbeiderswoningen, boerenbedoeninkjes en -hofsteden) wiens cultuurhistorische waarde mede aanleiding is geweest tot de vorming van het Nationale Landschap.

Figuur 4.3: Gemeente Borsele (Bron: CBS, BBG 2003 & TDKadaster, Top10Vector 2006)

Schouwen-Duiveland

De gemeente is ontstaan na samenvoeging van de gemeenten Brouwershaven, Bruinisse, Duiveland, Middenschouwen, Westerschouwen en Zierikzee en bestaat in totaal uit 17 kernen (Figuur 4.4). Belangrijke landschapselementen zijn dragende, bebouwde en vergraven dijken, kreken en welen. De landschapstypen die op Schouwen-Duiveland voorkomen zijn het Deltalandschap, Duinlandschap van de Kop van Schouwen, jonge zeekeilandschap bij de Gouwenpolders en het dijenlandschap van de polders van Duiveland. Het open landschap en de vele wateren maken Schouwen-Duiveland tot een belangrijk vogelgebied. De gemeente Schouwen-Duiveland staat op de tiende plaats van grote monumentengemeenten en biedt hierin veel diversiteit: middeleeuwse woonhuizen, pakhuizen, kerken, boerderijen, molens, buitenplaatsen, landhuizen en kastelen (www.stichtingmonumenten.nl). Het aantal monumentale boerderijen ligt lager dan in Borsele.

Figuur 4.4: Gemeente Schouwen-Duiveland (Bron: CBS, BBG 2003 & TDKadaster, Top10Vector 2006)

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat het onderhoud van de diverse elementen in het landschap in hun buitengebied per gemeente zal verschillen. Er zijn geen data bekend in hoeverre dit per gemeente relatief meer of minder werk in het buitengebied oplevert en in hoeverre burgers hier aan kunnen bijdragen. Verder wordt gezien het abstracte karakter van de beschrijvingen nog weinig duidelijk hoe bewoners op hun eigen grond met landschap aan de slag kunnen gaan.

4.5 Lokaal landschapsbeheer en –beleid

In deze paragraaf schetsen wij de lokale voorzieningen en overheidsinstrumenten voor landschapsbeheer en –beleid in de vier gemeenten.

4.5.1 Voorzieningen

Landschapsbeheer

De gemeente Hof van Twente heeft een landschapscoördinator aangesteld voor het adviseren van burgers met landschapsinitiatieven en voor de landschappelijke inpassing bij het aanvragen voor bouwvergunningen (zie tabel 4.2). In de andere gemeenten wordt hiervoor doorverwezen naar de landschapscoördinatoren van het Overijssels Landschap en Landschapsbeheer Zeeland. De landschapscoördinatoren vervullen vooral een tweede lijnsfunctie. Zij adviseren bewoners die een verzoek indienen, maar voeren geen actief beleid om potentiële gegadigden op te sporen. Eerste lijnsactiviteiten zijn acties waar veel bekendheid aan wordt gegeven zoals erfbeplanting in het kader van de WCL-gelden; streekeigen beplanting etc.

Monumentenbeheer

De Boerderijenstichting is vooral in de gemeente Borsele gesignaleerd en in mindere mate op Schouwen-Duiveland. De gemeente Borsele ontwikkelt samen met de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland een cursus hoe bewoners deze monumenten kunnen onderhouden. In Hof van Twente voert de Stichting Maarkels Landschap projecten uit om de streekeigen bebouwing te behouden. In de gemeente Raalte is geen actieve organisatie op dit terrein gesignaleerd.

Lokale vrijwilligersgroepen

De lijst is niet uitputtend maar groepen die meerdere malen zijn genoemd, betreffen: IVN-Hof van Twente en IVN-Raalte (hoogstamfruit) en de KNHV (Koninklijke Natuur Historische Vereniging) voor het wilgenknoten in Borsele. Verder zijn op Schouwen-Duiveland vrijwilligers actief bij de Vogelwacht en in Borsele voor de schaapskudde en voor de Provinciale Stichtingen Landschapsbeheer. Agrarische natuurverenigingen (ANV) met een actief beleid naar burgers, bevinden zich in Overijssel. In Hof van Twente (Hooftwark) en Raalte (Salland) kunnen burgers met grond lid worden om bijvoorbeeld een gezamenlijke subsidieaanvraag voor landschapsonderhoud in te dienen en om kennis te delen.

Cultuurhistorische verenigingen

In de meeste gemeenten zijn heemkundeverenigingen actief en/of zijn er oudheidkamers (Raalte). Op Schouwen-Duiveland is Stad en Lande zeer actief om de schoonheid op het voormalige eiland te behouden en te bevorderen. Activiteiten zijn het inventariseren van de staat van monumenten en beschermende dorpsgezichten, tegengaan van planologische aantasting ervan en het geven van advies over het onderhoud en herstel ervan.

Infrastructuur

Fietsroutes zijn er in alle vier de gemeenten. Lange afstandswandelroutes lopen door Schouwen-Duiveland (Deltapad, Oosterscheldepad) en Hof van Twente (Twentepad). Dagwandelroutes zijn er vooral in Hof van Twente (19) en in Raalte (17) (www.wandelzoekpagina.nl). In Raalte heeft de gemeente het Sallandse initiatief tot het stichten van rustpunten uitgewerkt (www.rustpunt.nu). In Raalte wordt ook gewerkt aan een uitbreiding van een samenhangend wandelroutenetwerk (Sallandse zandloper en bij Heeten).

4.5.2 Overheidsinstrumenten

Plannen voor wet- en regelgeving

In Hof van Twente is een Landschapsontwikkelingsplan (LOP) vastgesteld. Particulieren kunnen een rol spelen bij het versterken van de erven, uitbreiding van recreatieve routes en het herstel of onderhoud van lanen, houtwallen en boomgroepen. De gemeente Raalte is bezig om samen met de gemeenten Deventer en Olst/Wijhe een LOP op te stellen, mede als voorbereiding op de herziening van het bestemmingsplan. Belangrijk voor de landschappelijke ontwikkeling van beide gemeenten zijn ook de Landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) waar intensieve veehouderijcomplexen zich kunnen vestigen. In Hof van Twente leidt de geplande vestiging van een groot complex in Markelose Broek tot veel protest van de bewoners vanwege de bevoorrechtting van bedrijven uit Brabant die zich willen vestigen, de aantasting van de openheid van dit gebied en het recht trekken van kronkelige weggetjes ("Varkenscluster Nee").

Zowel op Schouwen-Duiveland (Buitengebied in beweging) als in Borsele (Borsels Buiten) bereiden de gemeenten mede op basis van het Provinciale Omgevingsplan een nieuw bestemmingsplan voor.

De gemeente Borsele behoort tot het Nationaal Landschap Zuidwest-Zeeland. Het nationale beleid "Behoud door ontwikkeling" leidt in Borsele tot veel aandacht voor het behoud van karakteristieke bebouwing in het buitengebied.

In Hof van Twente heeft het oormerken tot Leadergebied tot veel activiteit geleid. Raalte maakt deel uit van het Leadergebied Salland. Borsele en Schouwen-Duiveland behoren tot het Leadergebied Noord- en Midden-Zeeland, maar deze groep is minder actief voor landschap.

Compensatie- en bouwbeleid

In alle gemeenten is er een regeling Vrijkomende Agrarische bedrijfsbebouwing. Verder mogen in de Zeeuwse gemeenten de woningen maximaal een inhoudsmaat van 750 m³ met 90 m² aan bijgebouwen hebben. Bij de boerderijvormen is in Borsele ook het behoud van het ensemble van belang met naast de langgerekte schuurboerderijen ook bouwwerken zoals het varkenshok, de wagenschuur en de bakkeet. In Schouwen-Duiveland is ook een beleid ontwikkeld voor de landschappelijke uitplaatsing en inpassing van campings en de compensatie voor uitbreiding hiervan.

4.6 Conclusie

Vooraf in Overijssel-Oost en Utrecht-West hebben de geselecteerde gemeenten een LOP en een landschapscoördinator aangesteld, maar er worden ook langs andere wegen plannen ontwikkeld (DOP's in Noord- en Midden-Limburg). De bijdrage van de provinciale maatregelen voor landschapselementen lijkt doorgaans beperkt. Prioriteit voor landschap in het lokale beleid (budget) blijkt vaak een succesfactor voor projecten, een negatieve factor is dat de uitvoering over veel schijven verloopt. Sommige maatregelen worden op dit moment herzien.

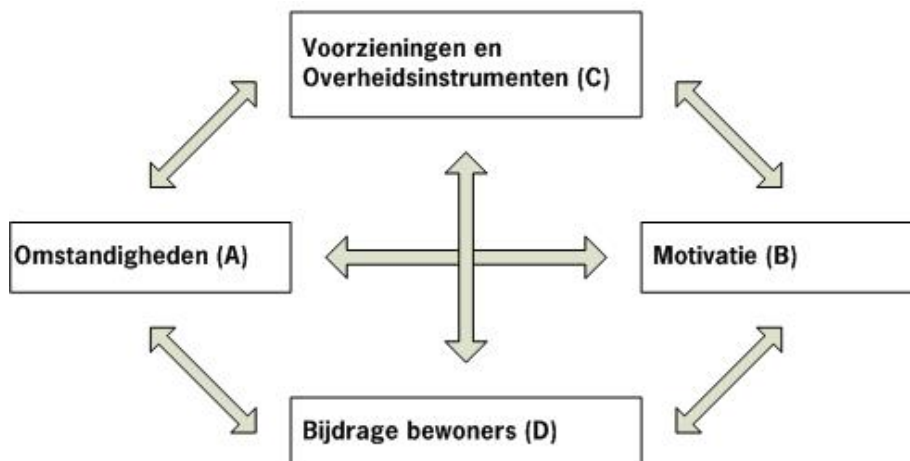
Van de geselecteerde gemeenten is er in Hof van Twente (gemeentelijke coördinator) en in Borsele (Nationaal Landschap) relatief meer beleidsaandacht voor landschap, in Raalte en Schouwen-Duiveland minder. De meeste gemeenten hebben een kleinschalig landschap, Schouwen-Duiveland is relatief grootschalig. Met uitzondering van Raalte bestaan de gemeente uit oude polders (ontginningen). Conform de selectie hebben alle gemeenten veel landbouwgrond en/of natuur.

5 Bijdrage van burgers aan landschap

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beantwoordt de derde onderzoeksvraag over de achtergrond van de bijdrage van burgers aan landschap in de vier gemeenten. Hierbij zijn twee opmerkingen van toepassing. Ten eerste zou een rapportage in vier afzonderlijke hoofdstukken veel herhalingen opleveren. Daarom presenteren we de resultaten in een gezamenlijk hoofdstuk. Het doel is immers om gemeenschappelijke conclusies te trekken, waarbij – voor zover afwijkend – aandacht voor een afzonderlijke gemeente is. Ten tweede beperkt de rapportage zich tot de vier gemeenten en wordt niet ingegaan op de context van de afzonderlijke dorpen. De reden is dat op deze manier de anonimiteit van de geïnterviewden beter kan worden gewaarborgd.

De bijdrage van burgers en de relevante factoren wordt uitgewerkt aan de hand van het eerder gepresenteerde model (Figuur 5.1). Achtereenvolgens gaan wij in op de achtergrond van burgers (A) aan de hand van hun persoonlijke kenmerken (5.2) en hun waardering van de woonomgeving (5.3). Vervolgens komt hun bijdrage (D) aan de orde (5.4) en hun motivatie (B) hiervoor (5.5). Ten slotte volgt het gepercipieerde aanbod (C) aan de voorzieningen (5.6) en overheidsinstrumenten (5.7).

Figuur 5.1: Bijdrage van burgers aan landschap

5.2 Persoonlijke kenmerken

Tabel 5.1 biedt een overzicht van een aantal kenmerken van de geïnterviewden in de vier gemeenten. Wij gaan hier kort in op de belangrijkste overeenkomsten en verschillen. Een verschillende samenstelling van de geïnterviewden per gemeente zal deels op toeval berusten, maar ook deels door onze selectie kunnen zijn ontstaan.

Tabel 5.1 Kenmerken van de geïnterviewden

	Hof van Twente N=10	Raalte N=10	Borsele N=12	Schouwen Duiveland N=11	Totaal N = 43
Leeftijd					
- jonger dan 40	3	2			5
- 40-50 jaar	3	6	7	1	17
- 50-60 jaar	2	2	3	6	13
- 60+	2		2	4	8
Sekse					
- Man	6	7	5	9	27
- Vrouw	4	3	7	2	16
Herkomst					
- (Buur)gemeente	5	7	5	3	20
- Platteland elders	3	2	3	1	9
- (Rand)stad elders	2	1	4	7	14
Woonduur in huidige gemeente					
- Minder dan tien jaar	4	2	2	1	9
- Tien tot twintig jaar		2	3		5
- Meer dan twintig jaar	1	1	4	7	13
- Altijd	5	5	3	3	16
Woonoppervlakte					
- Kavel van 0,5 ha of groter	9	8	8	5	30
- Erf van 0,05 – 0,5 ha		1	2	3	6
- Kleinere erf in bebouwde kom	1	1	2	3	7
Bijdrage aan landschap					
- Eigen erf/kavel	1	8	9	5	23
- Eigen erf/kavel & elders	8	1	2	1	12
- Elders (vrijwilligerswerk)	1	1	1	5	8

Leeftijd, sekse en werkring

In het onderzoek hebben we 27 mannen en 16 vrouwen geïnterviewd. In Borsele zijn naar verhouding meer vrouwen geïnterviewd. De meeste respondenten zijn tussen de 40 en 60 jaar oud. In de Zeeuwse gemeenten zijn ze gemiddeld wat ouder dan in de Overijsselse gemeenten. Van de respondenten zijn er zes met de VUT of gepensioneerd en drie zonder baan. De meesten hebben echter fulltime of parttime werk. Negen respondenten hebben hun werk aan huis zoals een communicatie- en adviesbureau, ecologisch onderzoeksbureau, administratiekantoor, theetuin, zorgboerderij, varkensmesterij en boomteelt. Verder zijn er twee beeldend kunstenaars.

Autochtoon of nieuwkomer

Veertien respondenten wonen korter dan 20 jaar in hun huidige gemeente, de rest woont er langer of heeft er altijd gewoond. Twintig respondenten komen uit de gemeente zelf of uit een aangrenzende gemeente. Raalte heeft naar verhouding de meeste "autochtonen" en Schouwen-Duiveland de minste. Sommige autochtonen zijn geboren en getogen op de plek waar zij nu nog wonen en waar hun ouders, of zijzelf, een agrarisch bedrijf hadden. Anderen komen uit een van de kernen en wilden graag "buiten" wonen vanwege de rust en de ruimte: om dieren te kunnen houden, om in de buitenlucht op eigen terrein aan het werk te kunnen zijn en om het buitenleven als traditie en manier van leven. Ze genieten van het voor hen vertrouwde landschap, gaan er fietsen en wandelen en dragen door hun activiteiten bij aan de verzorging van het landschap.

De overige geïnterviewden zijn min of meer nieuwkomers. De meeste geïnterviewde nieuwkomers wonen op Schouwen-Duiveland. Gezien het grotere aantal vestigers op Schouwen-Duiveland is dat niet vreemd (zie Tabel 4.4). De nieuwkomers vormen een gemêleerde groep en komen van het platteland of uit de stad. Schouwen-Duiveland trekt meer stedelingen aan. Sommige nieuwkomers wonen al lang in het gebied of komen er van kinds af aan, anderen hebben zich meer recent gevestigd. Er is geen opvallend verschil in vestigingsduur tussen bewoners die elders van het platteland of uit de stad komen. Het aantrekkelijke landschap is voor vele nieuwkomers een belangrijke, maar niet de enige voorwaarde om zich in dit gebied te vestigen. Voor drie nieuwkomers speelt een rol dat de plek al lang in het bezit van de familie was. Een inwoner van Borsele zegt over het voormalige vakantiehuis van zijn ouders in de Zak van Zuid-Beveland:

“De Zak is niet mijn keuze geweest, maar die van mijn ouders. Ik zou eerder voor bos kiezen. Ik vind de bomen hier wel mooi, die heeft de Zak meer dan Walcheren omdat daar veel meer grond onder water heeft gestaan. Daarnaast is de Zak veel rustiger dan Walcheren, waar veel meer drukte door het massatoerisme is. Mijn ouders hebben de Zak gekozen omdat hier weinig toerisme is. Achteraf ben ik wel blij met de keuze van mijn ouders.”

Enkele nieuwkomers op Schouwen-Duiveland zijn er komen wonen vanwege de werkkring van henzelf of van hun partner. Twee respondenten die als gepensioneerde op Schouwen-Duiveland zijn komen wonen, hebben voor het gebied gekozen vanwege de rust, veiligheid en betaalbaarheid van de woningen. Rust en betaalbaarheid spelen ook voor respondenten uit Borsele die hun gebied vergelijken met Walcheren, waar de drukte van het toerisme veel groter is en de woningen duurder zijn. Zowel in Overijssel als in Zeeland spraken we nieuwkomers die de drukte van de Randstad wilden ontvluchten. De betaalbaarheid van de woningen kan ook tot concessies leiden. In Borsele heeft een respondent een woning gekocht die verder dan gewenst van het natuurgebied de Zwaakse Weel afligt. In Raalte kon een respondent alleen geen boerderij betalen en heeft deze daarom samen met zijn broer gekocht en vervolgens in tweeën gesplitst.

Woonoppervlakte en bijdrage aan landschap

Het grootste deel van de respondenten besteedt veel tijd, aandacht en geld aan het opknappen en verzorgen van hun woning, erf en tuin. Dertig geïnterviewden hebben een kavel van minimaal 0,5 ha en zes geïnterviewden een erf met een tuin van minimaal 500m². Op Schouwen-Duiveland hebben wij naar verhouding minder kavelbezitters gesproken. Aangezien het hebben van een flink erf een van de voorwaarden voor de selectie van de bewoners was, lijken de individuele activiteiten als Beschermer vanzelfsprekend. 23 Geïnterviewden houden zich alleen met hun eigen huis, erf en tuin bezig. De meesten richten zich op het in stand houden van de karakteristieke bouwstijl van hun woning en het inrichten van hun erf en tuin volgens streekeigen kenmerken. In alle gemeenten worden erven opgeknapt en zoveel mogelijk in de oude staat hersteld.

Bijna de helft van onze respondenten levert (mede) een bijdrage aan het vrijwilligerswerk elders. Acht respondenten, waarvan vijf op Schouwen-Duiveland, houden zich hoofdzakelijk als vrijwilliger met collectieve activiteiten elders bezig. In Hof van Twente leveren acht respondenten een bijdrage op zowel hun eigen grond als door vrijwilligerswerk elders voor het landschap. In de andere gemeenten hebben wij minder vrijwilligers gesproken. Dit hangt meer samen met onze wijze van selecteren dan dat er in die gemeenten minder vrijwilligers zouden zijn.

5.3 Woonomgeving

In deze paragraaf beschrijven we eerst de waardering van de bewoners voor hun woonplek en woonomgeving, zowel in landschappelijke als in sociale zin. Vervolgens gaan we in op de veranderingen die zij waarnemen, en meer specifiek op de veranderingen die door nieuwkomers zouden zijn ontstaan.

5.3.1 Waardering

Landschap

De meeste respondenten laten zich positief uit over het landschap waarin ze wonen en geven specifiek aan welke aspecten hen daarin trekken. In Raalte noemen respondenten het mooie Sallandse landschap met singels en kampen; een ander houdt van bos en is speciaal vanwege de rust en het groen hier komen wonen. Veel genoemd is de afwisseling in het landschap en de combinatie van beschutting en vergezichten. Ook degenen die hier geboren en getogen zijn, waarderen het landschap, al zeggen ze erbij dat ze het zo gewend zijn.

In Hof van Twente vinden de respondenten hun woonomgeving mooier dan in andere soortgelijke gebieden. “In Salland zijn veel bomen op de erven gekapt, in Twente zie je nog veel bomen op de erven.” Het coulisselandschap, de rust, bos en houtwallen zijn veelgenoemde positieve elementen in Twente. Ook het gegeven dat het karakter van de oude landgoederen bewaard is gebleven is een pré.

De afwisseling en de combinatie van besloten en weids komt ook naar voren in de interviews in de Zak van Zuid-Beveland dat het grootste deel van de gemeente Borsele beslaat. Daarbij treedt de weidsheid vooral op de voorgrond als je op de dijken bent. De bewoners waarderen de bloemdijken en de weelen. Sommigen moesten eerst wennen aan het landschap met dijken en populieren, zoals een vrouw die vanwege het werk van haar partner hier is komen wonen. Het buitenleven geeft vrijheid en dieren om je heen. Sommigen hebben bewust gekozen voor het authentieke in dit gebied en willen het graag in stand houden.

Schouwen-Duiveland wijkt in zekere zin van de andere gemeenten af omdat het een grootschalig landschap betreft. Niet alle respondenten waarderen dit kenmerk. Enkelen noemen specifiek de ruimte, de rust, de eenzaamheid; anderen prefereren eigenlijk een kleinschaliger omgeving met grote, oude bomen, en minder wind. Een van hen is hier komen wonen vanwege zijn werk; hij geniet echter wel van de rust en de nabijheid van de zee. Een ander aspect zijn de contrasten. Sommige respondenten vinden het mooie van Schouwen-Duiveland dat het een scala aan landschappen bevat: kaal polderlandschap omgeven door een getijdenlandschap, dijken, binnendijkse kreekresten, duinen. Schouwen-Duiveland wijkt ook doordat het een zeer waterrijke gemeente is. Er zijn twee respondenten die dit aspect noemen, omdat ze een boot in de Zeeuwse wateren hebben liggen.

In alle vier gemeenten brengen bewoners kwaliteiten naar voren waarvan ze denken dat die in veel gebieden in Nederland verdwenen zijn, zoals rust, ruimte, groen, de duisternis 's nachts en de stilte. Een geïnterviewde uit Borsele zegt:

“'s Nachts is het relatief donker, dat is een groot goed in Nederland en het is ook een van de weinige plekken waar je geen industrie ziet. 's Nachts hoor je soms het gezoem van de schepen in de Westerschelde maar dat is niet storend, juist prettig. Verder is er geen lawaai.”

Deze kwaliteiten bevestigen het beeld van het donkere platteland als een oerwaarde, verstrengeld met de beleving van ruimte en stilte (Van der Ziel, 2006). Daarnaast wordt op Schouwen-Duiveland specifiek de waardering uitgesproken voor het beleven van de elementen, met name de wind en de getijden. Op Schouwen-Duiveland en in Borsele zijn er echter ook respondenten die zich niet helemaal thuis voelen in open, winderige landschappen en bovendien de aanwezigheid van ongecultiveerde grond en grote oude bomen missen, waardoor je “de herfst niet meer zo ervaart”.

Sociaal klimaat

Naast de landschappelijke elementen hebben respondenten zich uitgesproken over het sociale leefklimaat. “Buiten wonen geeft een vrij gevoel. Ik heb hier werk, er zijn weinig files en geen criminaliteit” en “Mijn kinderen groeien hier op als echte polderboys” zeggen de respondenten. Over het algemeen voelen de veelal autochtone respondenten in Raalte zich goed opgenomen in de sociale omgeving. Er zijn voldoende voorzieningen, zoals scholen voor de kinderen en men woont niet te geïsoleerd. Over de sociale omgeving meldt een autochtone respondent het volgende:

“Op het platteland investeer je in elkaar, al is het sociale karakter nu anders dan vroeger. Mijn ouders hadden met vijftien burens contact (noaberplicht) (...). Wij nu nog maar met vier. Iedereen werkt, heeft er de tijd niet meer voor.”

Ook in Hof van Twente spreken respondenten, in dit geval nieuwkomers, zich positief uit over de Twentse tradities en de sociale omgeving. Een bewoner zet zijn waardering tevens af tegen zijn ervaringen in de stad:

“De burens zitten 600 meter verderop maar we hebben er meer contact mee dan toen we in een rijtjeshuis in een straat woonden.”

Dat dit echter niet voor alle nieuwkomers geldt, blijkt uit een ander verhaal, waarin de Twentenaren als “stug” worden gekarakteriseerd. “Als nieuwkomer een relatieve buitenstaander blijven” wordt ook genoemd door twee respondenten uit de Zak van Zuid-Beveland en een uit Schouwen-Duiveland. “Je bent pas een echte Zeeuw als je er geboren bent”, luidt de opvatting van een van hen. Overigens zit het hen niet erg dwars, zij wonen prettig en zoeken hun eigen weg. De mate waarin nieuwkomers zich thuis voelen, verschilt. Verder is in Raalte en in Borsele het wonen in een katholieke omgeving een voordeel genoemd.

De sociale en fysieke omgeving levert ook andere nadelen op. Het regelen van kinderopvang, het halen en brengen van kinderen, de noodzaak om twee auto's te hebben; dit zijn enkele nadelen die uit de interviews naar voren komen. Een nieuwkomer uit Schouwen-Duiveland en een uit Borsele merken op dat de culturele voorzieningen wel mager zijn; een autochtoon uit Raalte vindt dat je wat meer moeite moet doen om ergens te komen en contacten te leggen. Overigens is het niet zo dat men hier zwaar aan tilt, zoals een nieuwkomer aangeeft: “Dat moet je er voor over hebben als je landelijk wil wonen”. Voor een oudere mevrouw uit Hof van Twente is het wel een probleem dat de middenstand uit de dorpen is verdwenen en een andere respondent uit deze gemeente vraagt zich af hoe het met het onderhoud van haar erf en tuin moet als zij ouder wordt en de onderhoudswerkzaamheden te zwaar worden.

Terugkijkend op de waardering van de woonomgeving, dan lijken netto gezien de fysieke kanten de doorslag te geven voor een positieve waardering ervan, met name in Borsele en op Schouwen-Duiveland. In Hof van Twente en Raalte worden vaker ook sociale aspecten genoemd.

5.3.2 Veranderingen

Wij bespreken hier een aantal genoemde veranderingen, zoals verkeer, woningbouw en ontwikkelingen in de agrarische sector en in de natuur. Daarnaast komen veranderingen door nieuwkomers aan de orde.

Verkeer en woningbouw

Een aantal respondenten noemt de verkeersveiligheid in hun woonomgeving problematisch. Dit nadeel wordt vooral in de Zeeuwse gemeenten ervaren. Zowel door de toeristische druk (Schouwen-Duiveland) als door de nabijheid van het Sloegebied, de aanleg van de Westerscheldetunnel (Borsele) maar ook door wegverbredingen is de verkeersdruktoegenomen. Er wordt ook te hard gereden. Wat de toeristen betreft constateert men dat de recreatiedruk, zowel qua aantal bezoekers als qua ruimtegebruik, op Schouwen-Duiveland niet alleen groter, maar ook jaarrond is geworden. Een bewoner blikt terug:

“Als ik vroeger met vrienden stookolieslachtoffers op het strand ging zoeken, kwam je op 20 kilometer strand niemand tegen. Nu zie je bij nacht en ontij Duitsers met gele laarzen en blauwe regenjassen op het strand.”

Twee vrijwilligers die meewerken aan de vogeltellingen op Schouwen-Duiveland, noemen de toegenomen kwetsbaarheid van de open broedgebieden van vogels. Door de toegenomen drukte wordt de rust voor de broedende vogels bedreigd. Woningbouw en de aanleg van industrieterreinen vormen een aantasting van het landschap en maken het landschap rommelig. Men is niet te spreken over een ambitieus woningbouwplan van de gemeente Schouwen-Duiveland (Innovation Island), de aanleg van een bungalowpark in Hof van Twente en de uitbreiding van Deventer richting Raalte. De respondenten uit Borsele dat tot het Nationale Landschap Zuidwest-Zeeland behoort, noemen minder plannen voor ruimtelijke ingrepen; zij zijn tevreden met het behoud van de bestaande woningen.

Agrarische sector

De behoefte aan rust en een authentiek landschap staat op gespannen voet met de ontwikkelingen in de agrarische sector. In Borsele heeft men last van de hagelkanonnen die fruitteilers gebruiken om het onheil van een hagelbui af te wenden. Het werken met grote machines richt bovendien schade aan bomen aan. Zowel in Raalte als in Hof van Twente vindt men het jammer dat boeren veel solitaire bomen hebben gekapt. Veel mooie dingen zijn verdwenen, ook omdat er een ruilverkaveling heeft plaatsgevonden. “Het echte authentieke landschap is verdwenen, daarvoor moet je in Winterswijk zijn”. Daarnaast maakt de schaalvergroting in de landbouw het landschap eentoniger: er is veel snijmaïs en door de bemesting zie je geen weilanden met paarden- en boterbloemen meer. Respondenten in Twente menen dat schaalvergroting in de agrarische sector een bedreiging vormt voor de houtwallen in het relatief beschutte coulisselandschap.

Andere respondenten nuanceren de ontwikkelingen in de agrarische sector. Zo ervaart een bewoner uit Raalte de aanwezigheid van ligboxenstallen in het landschap niet als storend. In Zeeland ziet men ook positieve kanten van de landbouw, omdat er steeds meer akkerranden worden ingezaaid met bloemrijke mengsels (Schouwen-Duiveland) en er minder gif gebruikt wordt, waardoor er meer diversiteit aan vogels komt (Borsele). Verder wordt de afname van agrarische bewoners ten gunste van andere bewoners soms betreurd. Zo draagt een mevrouw op Schouwen-Duiveland de boeren een warm hart toe, omdat ze liever schapen en koeien dan paarden in de wei ziet. Over de zogenaamde landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) in Overijssel zijn de meningen verdeeld. Twentse respondenten zien de grootschalige varkenshouderij die in het LOG een plaats krijgen als een bedreiging. Sommige respondenten

in Raalte daarentegen denken dat het juist de oplossing is om het uitbreken van dierziektes onder controle te houden. In beide gemeenten klaagt men wel over de te verwachten verkeersaantrekkende werking op de varkensbedrijven.

Natuur

Ook over andere ontwikkelingen in het buitengebied, namelijk het creëren van nieuwe natuur, zijn de meningen verdeeld. Twee ex-agrariërs in Hof van Twente zijn bang dat natuur ontaardt in een rommelige wildernis. Een andere respondent vraagt zich af of de nieuwe verbinding-zones gevaren voor de volksgezondheid met zich mee kunnen brengen, zoals de ziekte van Lyme en malaria. Op Schouwen-Duiveland is de een blij met het zogenaamde Plan Tureluur, waarin zo'n duizend ha natuurgebied is ontstaan, de ander vindt het helemaal niet passen in het landschap. De een is blij dat in de duinen een weg is weggehaald, de ander vindt het jammer dat het fietspad dat er voor in de plaats is gekomen niet over oude cultuurgrond, maar door de oorspronkelijke natuur loopt. En in beide Zeeuwse gemeenten staat men verschillend tegenover de ontpolderingen: zeker de mensen die de watersnoodramp hebben meegemaakt kunnen hier problemen mee hebben.

Economische dragers

Een probleem dat in Hof van Twente sterk naar voren komt, is het verlies aan economische dragers op het platteland, waardoor het landschap dreigt te verloederen. Het onderhouden van een landschap kost nu eenmaal geld. Het verlies aan economische dragers hangt vaak samen met het probleem van de vergrijzing en het afnemende voorzieningenniveau. Ook in de Zeeuwse gemeenten geven respondenten aan het problematisch te vinden dat de lokale middenstand verdwijnt.

Hoewel het denkbaar is dat er door nieuwkomers of aan de andere kant ook nieuwe activiteiten ontstaan, is dat niet door de geïnterviewden genoemd. Wel zijn er verschillende initiatieven ontstaan om het verlies aan economische dragers een halt toe te roepen. Voorbeelden die in de Twentse interviews naar voren kwamen zijn Stichting Perspectief Elsenerbroek en Better Beantel in Bentelo om nieuwe economische bronnen aan te boren. Beide projecten hebben inmiddels de status van Leaderproject en worden dus mede door de Europese Commissie gefinancierd.

Hiervoor hebben wij vooral de veranderingen genoemd die de burgers het meest opvallen. Een aantal respondenten benadrukt ook dat veel veranderingen sluipenderwijs gebeuren. Daarbij gaat het om uitbreidingen van bestaande kernen, uitbreidingen van agrarische en recreatieve bedrijven, het kappen van bomen en verdwijnen van andere landschapselementen. Daardoor lijkt het landschap niet veel te veranderen, maar hebben de kleine veranderingen bij elkaar wel een grote impact. Bij de genoemde veranderingen zijn geen opvallende verschillen geconstateerd tussen bewoners die vooral ervaringsgericht waarnemen en bewoners die mede vanuit hun deskundigheid bij het landschap betrokken zijn. Iedereen noemt vooral veranderingen in de woonomgeving waar hij of zij zich zorgen over maakt. Mogelijk helpen deze bedreigingen ook om niet alleen actief te worden, maar ook te blijven.

Nieuwkomers

Respondenten zijn niet eensluidend in hun waardering voor de veranderingen die in het buitengebied door nieuwkomers plaatsvinden. Ook denken ze verschillend over de rol van nieuwe bewoners in het landschap. Degenen die al lang in Hof van Twente wonen, noemen vaak dat nieuwkomers hun erf en sloot niet goed onderhouden of dat hun erf niet streekeigen is. Zij zouden moderne landhuizen bouwen en onderhoudsarme tuinen aanleggen:

“Nieuwkomers leggen paardenbakken en stadstuinen om hun moderne huis aan. Ze laten dure tuinarchitecten een ontwerp maken dat vervolgens goedgekeurd wordt door “Oversticht”. (..) Een echte Twentse boerentuin is veel eenvoudiger, maar mooier: vóór het huis een waterput, een pad verdeelt de moestuin in tweeën, wat hoogstamfruitbomen, en als je wat rijker was had je ook nog een bloementuin.”

Dit beeld strookt geheel niet met de initiatieven van drie geïnterviewde nieuwkomers. Zij besteden juist veel tijd, energie en geld om hun huis, erf en tuin in het landschap in te passen. Ze hebben er een cursus voor gevolgd en zijn het grootste deel van hun vrije tijd buiten te vinden. Door bewust op minder dagen betaald te werken, kunnen ze – naast de zorg voor kinderen - ook die tijd vinden. Het valt een van die nieuwkomers juist op dat de boerenerven in de buurt – dus van de oorspronkelijke bewoners – met veel coniferen en lage struiken die weinig onderhoud vergen er zo “superstrak en verzorgd” bij liggen. Haar eigen erf is intiem en oogt rommelig, er scharrelen kippen en er lopen een ezel en een pony in het weiland. Ook een andere nieuwkomer heeft haar huis zo authentiek mogelijk opgeknapt met een moestuin, een hoogstamboomgaard en een weiland waar kippen en schapen lopen.

In Raalte denkt men genuanceerder over de bijdrage van nieuwe bewoners aan het landschap. Er zijn inderdaad nieuwkomers die paardenbakken aanleggen, hun huis dicht zetten met windsingels, de boel te netjes aanhaken en lelijke nieuwbouw plegen. Ook wordt genoemd dat nieuwe bewoners geneigd zijn voor “makkelijk” onderhoud te kiezen en daarbij niet erg op de landschappelijke inpassing letten. Tijdgebrek zou daar een rol bij spelen. Maar over het algemeen denkt men dat de meeste nieuwkomers, en dat zijn vooral mensen uit de eigen regio – willen investeren in het terugbrengen van huis en tuin in de oorspronkelijke staat. Een bewoner:

“Er zijn niet zo heel veel nieuwkomers in het buitengebied. Ze zorgen goed voor het buitengebied. Je kunt ze beschouwen als “cultuurbewaarders van het buitengebied”. Het onderhoud van erven en beplanting kost echter veel tijd. Je ziet in het landschap dat er onvoldoende onderhoud wordt gepleegd door tijdgebrek.”

Enkele respondenten vinden dat buitenlui – nieuwe en oude – bewuster met het landschap omgaan. Ze volgen een snoeicursus voor fruitbomen en zorgen dat de boerderij met riet gedekt blijft, wat een kostbare aangelegenheid is. Het landschap knapt er van op.

Op Schouwen-Duiveland zijn de meningen over de nieuwkomers verdeeld. Nieuwe buitenbewoners zouden grote hoeveelheden coniferen planten en schuttingen plaatsen. Dat er weinig streekeigen beplant wordt, geldt overigens ook voor de “echte” Zeeuwen, meent men. Een nieuwkomer verwoordt dit als volgt, waarbij hij met name refereert aan de agrariërs:

“De oorspronkelijke bewoners zijn meer met hun bedrijf bezig dan met landschap. Na de ramp zijn de erven veranderd en is er snel groeiend groen aangeplant, zoals populieren. Nieuwe bewoners komen hier bewust wonen en willen veel herstellen in de richting van de oude situatie. Zij hebben daar geld voor over. (...) Er worden ook boerderijen opgekocht door boeren uit Brabant, vooral melkveehouderijen. Vanuit landschappelijke zin is dat niet positief. Ze passen hun bedrijf niet landschappelijk in en niet alle koeien komen buiten.”

Ook anderen maken het onderscheid: autochtonen zou het meer om de gebruiksfunctie van het landschap gaan, terwijl nieuwkomers streven naar herstel en behoud van de oorspronkelijke waarden. De mooi opgeknapt boerderijen zijn een verrijking voor het gebied. “Mensen die daarvoor zorg dragen hebben een bepaalde achtergrond, passie en geld.” Toch

zijn het niet alleen nieuwkomers die streven naar streekeigen erven: geen populieren is ook de wens van een geboren en getogen respondent die bezig is met het uitvoeren van erfbeplanting en rekening houdt met het open karakter van het landschap en de streekeigen beplanting.

In Borsele komt het verschil tussen oude en nieuwe bewoners minder pregnant naar voren. Een respondent ziet nieuwe buitenbewoners vooral grote hoeveelheden coniferen planten. Een andere geboren en getogen Bevelander meent echter dat de nieuwkomers die er zijn – en dat zijn er volgens hem niet veel – wel aandacht hebben voor erf, tuin en landschap. Datzelfde zou gelden voor de agrariërs. Een geïnterviewde vertelde dat familie en kennissen zelfs op verjaardagsfeestjes praten over streekeigen bebouwing en beplanting. De door ons geïnterviewde nieuwkomers zijn allen bereid om tijd, energie en geld te steken in het zo landschappelijk mogelijk inpassen van hun woonplek.

Uit de interviews blijkt dus niet dat het buitengebied op een bepaalde manier verandert door de komst van nieuwe bewoners. De waarderingen voor nieuwkomers zijn zowel negatief als positief. De geïnterviewde nieuwkomers dragen in positieve zin bij aan het landschap. Dit gegeven mag echter niet worden overschat omdat er bij de selectie van de respondenten al is uitgegaan van een zekere bijdrage.

Figuur 5.2: Buiten wonen in Borsele (foto: Nadet Somers)

5.4 Bijdrage

De bijdragen aan landschap kunnen in geografische zin in tweeën worden gesplitst, namelijk op eigen grond (tuin, erf, etc.), wij noemen dit individueel, of elders (op andermans grond of voor een organisatie), we noemen dit collectief. De typen bijdragen delen we in de domeinen Beschermer, Consument en Kiezer.

Individuele Beschermer

Alle respondenten met een kavel (30) of alleen een ruim erf (zes) doen aan erfbeplanting. Daarbij gaat het om streekeigen beplanting, zoals hoogstamfruit (20) en veelal ook hagen, heggen, singels en houtwallen, zowel onderhoud van bestaande beplanting als aanleg van nieuwe. Bij dit laatste gaat het vaak om behoorlijk wat meters (100 meter of meer is meerdere malen genoemd). Op een enkele voorloper na, is hiervoor (gedeeltelijk) gebruik gemaakt van subsidies voor plantmateriaal en voor advies of een erfbeplantingplan. Ook is een aantal malen een moestuin, een kruidentuin en een bloementuin genoemd. Vier respondenten hebben bos geplant/natuur aangelegd (van 150 bomen tot een paar ha). Coniferen zijn niet bij de respondenten aanwezig en soms bewust weggehaald en vervangen door hagen met een meer streekeigen karakter. Een aantal respondenten heeft ook landschapselementen aangelegd of opgeknapt, zoals kikkerpoelen (drie keer), drinkputten (vier keer) en enkele hooibergen.

Veel bewoners (16) hebben het huis (vaak een voormalige kleine boerderij) opgeknapt of verbouwd in een traditionele stijl. In Borsele en op Schouwen-Duiveland kozen veel respondenten voor zogenaamd gepotdekselde schuren met de karakteristieke zwartgeteerde planken; in de Overijsselse gemeenten waren er respondenten die hun huis en opstallen in de stijl van het naburige landgoed probeerden te herstellen.

Zoals aangegeven hebben veel bewoners een kavel. Op een enkeling na wordt dit gebruikt voor het houden van hobbyvee. In vijf gevallen gaat het om hobby koeien van een bijzonder ras of vleesvee. Tien respondenten hebben schapen en acht hebben paarden en pony's. Enkele respondenten hebben kippen, geiten of ezels. Vier respondenten hebben een stuk grond onder agrarisch of particulier natuurbeheer. Een klein aantal respondenten in Overijssel woont op een landgoed en onderhoudt dit deels. Bij één bewoner is er zelfs een eendenkooi aanwezig.

Er zijn beperkte verschillen in de individuele bijdragen als Beschermer die het streekeigen karakter duidelijk maken. In alle vier gemeenten gaat het om aangeplante landschapselementen als hoogstamfruitbomen, moestuinen, heggen, kastanjes, leilindes, knotwilgen en drinkputten. Verschillen zijn dat er in Raalte en Hof van Twente houtwallen te vinden zijn, terwijl er in Borsele en op Schouwen-Duiveland windsingels zijn. Meidoornhagen zijn in alle gemeenten aanwezig, wel verschilt de samenstelling van de overige Zeeuwse hagen met die van de Overijsselse. In de Zeeuwse hagen tref je sleedoorn, kornoelje en rozenbottel, terwijl je in Hof van Twente en Raalte meer beukenhagen tegenkomt. Kikkerpoelen zijn alleen in de Overijsselse gemeenten genoemd. In Borsele worden notenbomen geplant.

De inrichting van de gebouwen en het erf verschillen meer tussen de gemeenten. Bij Twentse boerderijen horen hagen, houtwallen, geïsoleerde bomen, hoogstamfruitbomen en een waterpoel of een drinkput en behoren ze vaker tot een landgoed. In Zeeland staan de boerderijen dwars op het erf, evenwijdig aan de straat, bijgebouwen bestaan uit schuren voor het vee, waskeet en bakkeet en zijn traditioneel zwart geteerd. Op het erf horen traditioneel heggen, een moestuin en fruitbomen aanwezig te zijn.

Bovengenoemde bijdragen op eigen grond categoriseren we als individuele bescherming, hoewel er ook een individuele consumptiefunctie meespeelt, vooral als het de woning betreft. Respondenten knappen hun woning en erf op om hun woongenot te vergroten en soms is ook genoemd dat deze bijdrage de waarde van het onroerend goed ten goede komt.

Individuele Kiezer

Een andere bijdrage vanuit het eigen erf of de woning kan een politieke zijn. Dit betekent dat iemand beleid wil beïnvloeden dat letterlijk of figuurlijk raakt aan de landschapsbelangen op zijn of haar erf. Dit kan inhouden dat men probeert ontwikkelingen tegen te houden of in

betere banen te leiden, bijvoorbeeld door protest tegen ontwikkelingen in de intensieve veehouderij zoals de LOG's, hagelkanonnen in de fruitteelt of in het kader van infrastructuur (Borsele).

Collectieve Beschermer

Veel respondenten zijn lid van een organisatie zoals Behoud de Zak van Zuid-Beveland (Borsele), de Vogelwacht (Schouwen-Duiveland), Zeeuws Landschap en Landschap Overijssel, Natuurmonumenten, Wereld Natuurfonds en agrarische natuurverenigingen (Hof van Twente en Raalte).

Ongeveer de helft doet een of meer vormen van vrijwilligerswerk. Daarbij is er onderscheid tussen onderhoud-, aanplant- en inventarisatiewerk (tien) en werkzaamheden die onder bestuur, advies en voorlichting vallen (ook tien). Qua onderhoud en inventarisatie zijn er vrijwilligers die tellingen in het kader van flora en faunaonderzoeken verrichten, knotters, snoeiers en houtjagers (onderhoud van een hakhoutbos). Verder spraken we in Borsele met vrijwilligers bij de Zeeuwse schaapskudde. Diverse respondenten zijn betrokken geweest bij de oprichting van lokale organisaties, verrichten bestuurlijke activiteiten, geven van voorlichting, advies en cursussen of bemensen van een bezoekerscentrum. Soms doen respondenten zowel fysieke als bestuurlijke activiteiten voor een organisatie.

Onder de bewoners die een collectieve bijdrage leveren is een klein aantal (vijf) mede vanuit individueel oogpunt betrokken bij vrijwilligerswerk. Zij werken als professional betaald aan landschapsactiviteiten (onderhoud of communicatieadvies), maar stoppen ook voor een deel vrije tijd erin. Het aantal vrijwilligers is niet gelijk verdeeld over de gemeenten. In Hof van Twente en op Schouwen-Duiveland is met meer vrijwilligers gesproken (zie Tabel 5.1). Dit hangt samen met de wijze van selectie.

Collectieve Kiezer

Een andere vorm van vrijwilligerswerk betreffen activiteiten binnen het domein Kiezer. Dit betekent dat mensen actief betrokken zijn (geweest) bij beleidsontwikkeling voor landschap met een verder doel dan het eigen erf. Daarbij gaat het enerzijds om het meedenken met de politiek, bijvoorbeeld via de dorpsraad, maar ook om protesten tegen ongewenste ontwikkelingen die natuur of landschap kunnen aantasten.

Acht respondenten, waarvan er vier gepensioneerd zijn, zetten zich in voor een lokale groep die het economische draagvlak van het platteland wil verbeteren, de dialoog met burgers wil sterken of protesteert tegen een ontwikkeling die het landschap schade toebrengt of in potentie kan toebrengen. Voorbeelden zijn de Stichting Perspectief Elsenerbroek (Hof van Twente) die oorspronkelijk het doel had om de gemeente ertoe te zetten burgers beter te informeren en te betrekken bij ontwikkelingen in het buitengebied, de Vereniging Stad en Lande (Schouwen-Duiveland) die de aanwezige stedelijke en landschappelijke waarden wil behouden en de Stichting Behoud de Zak van Zuid-Beveland.

Aan de respondenten is ook gevraagd of ze bereid waren om (belasting) te betalen voor behoud en onderhoud van landschap. De meesten zien dat niet zitten. Zij geven aan dat ze al betalen voor het landschap doordat ze tijd en geld in hun erf en woning investeren. Ook zien ze geen noodzaak om extra te gaan betalen voor het behoud of het onderhoud van het landschap. Een paar respondenten zouden wel bereid zijn tot betaling als zij er ook resultaat van zien. Voorbeelden zijn dat de bijdrage resulteert in een betere buurt, beter bermbeheer en dat de lokale ondernemers hierbij worden ingezet voor de werkzaamheden.

Combinaties

Zoals eerder gezegd, speelt het domein als Beschermer altijd, en speelt er meestal ook een consumptief motief mee om bij te dragen. Combinaties van domeinen met individuele activiteiten als Beschermer en Kiezer zijn er nauwelijks. In een enkel geval komt het kiezersdomein bij een respondent aan de orde als hij/zij bijvoorbeeld een ontwikkeling probeert tegen te houden.

Combinaties van domeinen met collectieve activiteiten elders als Beschermer en als Kiezer zijn er wel. Bij tien respondenten is aan de orde gekomen dat ze vrijwilligerswerk doen voor meerdere organisaties. Hierbij is niet gesproken over de tijdsbesteding. Het werk voor één organisatie kan net zoveel of zelfs meer tijd innemen als activiteiten voor vier. Vaak is er ook sprake van een individueel voordeel als consument. Houtjagers mogen bijvoorbeeld het hout meenemen voor eigen gebruik. Ingrepen proberen tegen te houden die landschap aantasten, doen bewoners ook om hun eigen woonomgeving mooi te willen houden.

Meerdere activiteiten op zowel eigen terrein als elders speelt vooral bij de activiteiten als Beschermer, waarbij vooral de respondenten uit Hof van Twente een stempel drukken op deze combinatie. Het is moeilijk om verbanden te ontdekken in deze combinatie, behalve dat mensen met een agrarische achtergrond vaker deze combinatie laten zien.

5.5 Motivatie

Zoals in de vorige paragraaf uiteen is gezet, dragen de meeste respondenten bij aan een mooi landschap door hun activiteiten als individuele Beschermer rond hun eigen woning. Daarnaast besteden respondenten tijd, aandacht en energie aan vrijwilligersactiviteiten die bijdragen aan het onderhoud van het landschap. Ze hebben veel hart voor hun woonomgeving. Een van de respondenten merkte dan ook terecht op "Passie is een eerste vereiste om aan landschapsbeheer te doen". De motivaties voor bewoners om actief te zijn, komen in deze paragraaf aan de orde, vooral de motivatie om als Beschermer of als Kiezer actief te zijn. Gezien de beperkte aandacht voor een bijdrage als Consument, blijft de motivatie voor dit domein achterwege.

5.5.1 Beschermer

Woongenot

Allereerst werken respondenten aan hun eigen huis, tuin en erf om hun woongenot te vergroten. Ze willen graag mooi buiten wonen en bereiken dat door hun erf in het landschap in te passen. Het buitenleven in een aantrekkelijk landschap heeft voor hen meer waarde dan luxe en comfort. Een goed voorbeeld hiervan is een echtpaar – beiden zijn van agrarische en Zeeuwse afkomst - dat twee jaar geleden een klein boerderijtje in Borsele kocht. Zij hebben de woning in oude stijl opgeknapt en van binnen is het zeer sober ingericht. Hun oude huis in Friesland was twee keer zo groot, maar zij hechten meer waarde aan de tuin en de landschappelijke omgeving. Zij genieten van het buitenleven en het fysiek aan het werk zijn in de buitenlucht. Er zijn meer respondenten die zichzelf als een buiten- en tuinnens bestempelen en graag de handen uit de mouwen steken en buiten bezig willen zijn.

Authenticiteit

Meerdere respondenten verfraaien hun woning en erf om mooi buiten te kunnen wonen, eventueel met dieren om hen heen. Het verbouwen van de woning en het aankleden van erf en tuin gebeurt meestal in een streekeigen stijl. Zij hechten aan het in stand houden van een traditie omdat zij een binding voelen met hun sociale en landschappelijke omgeving. In Raalte

woont een respondent graag in een sfeervolle boerderij met oude bomen dat bijdraagt aan het herstel van landelijke en traditionele waarden. Traditie wordt door meerdere respondenten naar voren gebracht die graag een woning, tuin en erf zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat willen terug brengen:

“Dat betekent niet dat je weer in de bedstede gaat slapen, maar ik probeer toch veel aspecten van het oude Twentse boerenleven in stand te houden”.

Een respondent uit Raalte geniet van die oude manier van leven wanneer hij met zijn moeder weer eens kippen slacht: “Het is hier een groot jeugdsentiment”. Het is duidelijk dat lang niet alle respondenten er zo over denken, maar in ieder geval willen zij graag hun eigen woonplek inpassen in de tradities van bijvoorbeeld het landgoed waar hun boerderij staat (in Raalte en Hof van Twente) of het Zeeuwse landschap van vóór de watersnoodramp.

Soms komt de vraag boven of het wel realistisch is om de landschappelijke tradities in ere te houden. Een respondent uit Borsele realiseert zich dat het moeilijk is om een landschap dat vroeger zijn economische bestaansgronden had, in stand te houden. Hun boomgaard, groenten- en kruidentuin zijn niet alleen landschappelijk aantrekkelijk, maar hebben ook economisch nut:

“Hoe lang houden we dat vol [financieel gezien]? Kan je een landschap bewaren dat vijftig jaar geleden nuttig was? Je moet naar nieuwe manieren zoeken om het weer rendabel te maken. Dat is ook onze insteek geweest bij onze aanplant op onze kavel. Alles is vanwege het nut geplant.”

Economisch

Sommige respondenten hebben ook een economisch doel voor ogen. In Borsele heeft een bewoner haar woning, erf en tuin in de oorspronkelijke staat teruggebracht met de bedoeling er een theetuin en bed & breakfast in te vestigen. Een ander levert notenbomen en adviezen hierover aan Landschapsbeheer Zeeland. Een stel in Raalte heeft een woning gekocht om er een zorgboerderij van te maken. Hier zit ook een idealistisch motief in:

“Wij willen ook een plek ontwikkelen die we kunnen delen met anderen. Veel deelnemers zijn psychiatrisch patiënt en kunnen hier aan de slag met het fokken, de bloementuin en de technische dienst. Wij bieden hier met ons terras ruimte voor een praatje en wat horeca. Er komen hier ook vrijwilligers helpen die het leuk vinden om onkruid te trekken.”

Dat de wens om tradities te handhaven en een economisch motief goed kunnen samengaan, blijkt uit het feit dat een aantal respondenten een betaalbare woning in slechte staat kochten. Door zoveel mogelijk streekeigen en zoveel mogelijk zelf te verbeteren, stijgt de woning in waarde. Een respondent uit Raalte verwoordde dit als volgt:

“De schuren zijn verfraaid met houten delen, de golfplaten op het dak zijn vervangen door dakpannen. Affiniteit met het buitengebied en buitenleven, dat het er mooi en verzorgd uit ziet en waardebehoud van het onroerend goed spelen hierbij een rol.”

Ecologisch

Behalve de motieven om de woonplek landschappelijk in te passen, wordt door sommigen een ecologisch motief naar voren gebracht. In Borsele melden twee bewoners dat een gevarieerd landschap meer vogels aantrekt. Zij leveren daar een bijdrage aan door een gevarieerde erfbeplanting. In Raalte is een respondent bezig met een landgoed en particuliere natuur. De

motivatie hiervoor is een bijdrage te leveren in een gebied dat al ecologische waarden bezit. Overigens erkent zij dat er ook een economisch motief aan ten grondslag ligt, hoewel hun inspanningen zich niet direct terugbetalen:

“Wij investeren in grond en daar zien we hooguit op de lange termijn wat van terug.”

Ecologische motieven worden vooral genoemd door burgers die als collectieve Beschermer elders vrijwilligerswerk doen. Degenen die zich als vrijwilliger inzetten voor het behoud van natuurwaarden realiseren zich dat zij dit ook voor toekomstige generaties doen. De resultaten zijn vaak niet op heel korte termijn te zien, maar “je geeft aan de volgende generatie iets door waarvan jij overtuigd bent dat het waarde heeft.” Ecologische motieven worden vaak samen genoemd met het motief van duurzaamheid en rentmeesterschap. Voor de vrijwilligsters bij de Zeeuwse Schaapskudde in de Zak van Zuid-Beveland is het besef dat het landschap kostbaar is, doorslaggevend:

“De schaapskudde speelt een rol in dat landschap die het vanouds ook gespeeld heeft. Het land is hier natuurlijk altijd beweide geweest door schapen. Het hoort er bij, staat een beetje symbool voor je cultuur, je cultuurgeschiedenis. Je houdt daardoor die prachtige bloemdijken over met een grote diversiteit aan flora. Daar wil je wat voor doen. Je kan ook vrijwilliger worden en bomen gaan knotten, dat moet je fysiek aan kunnen, maar je kunt ook dit doen en mensen bewust maken dat het landschap bijzonder is.”

Een bijdrage leveren aan het bewustmaken van de waarde van het landschap gebeurt ook door een respondent in Hof van Twente die een bijdrage levert aan educatieve projecten van het landgoed waar hij woont. Twee respondenten zijn betrokken bij de oprichting van een agrarische natuurvereniging, namelijk de ANV Salland (Raalte) en ANV Hooltwark (Hof van Twente). Deze verenigingen dragen zorg voor het onderhoud van landschappelijke elementen; tegelijkertijd vormt het een soort van neveninkomsten voor agrariërs. Landschappelijke en economische motieven zijn zo gecombineerd.

Fysiek

Degenen die buiten eigen tuin en erf vrijwilligerswerk doen bij de verzorging van landschapselementen, zijn graag fysiek in de open lucht bezig. Een respondent vindt het snoeiwerk van de wilgen een sportief alternatief in de winter. Iemand drukt het nog sterker uit:

“Als ik in mijn uppie met mijn zaag op dat landgoed sta, lijkt het op een vorm van meditatie. Het geeft me een geluksgevoel.”

Sociaal

Sociale motieven spelen voor sommigen een rol. Het kan gezellig zijn (wilgenknotploeg) en het is prettig om je ervaringen met anderen te delen, bijvoorbeeld wanneer je een bijzondere vogel hebt gezien. De vrijwilligers bij de Zeeuwse Schaapskudde denken echter dat sociale contacten niet van doorslaggevend belang zijn. Hier helpen mensen die zelf al een sociaal netwerk hebben en daar juist gebruik van maken bij hun vrijwilligerswerk.

5.5.2 Kiezer

Naast een bijdrage als Beschermer, zijn er ook respondenten die een bijdrage als Kiezer leveren. Aangezien de meeste bijdragen het op vrijwillige basis in actie- en overleggroepen zitten betreffen, beperken wij ons tot de motivatie als collectieve Kiezer.

Ecologisch

Een belangrijk motief om je als collectieve Kiezer in te zetten is ecologisch van aard. Zo onderzoekt een respondent de natuurwaarden van een gebied in Hof van Twente waar een bungalowpark is gepland. Zij is actief in een actiegroep die zich daartegen verzet. Respondenten op Schouwen-Duiveland en in Borsele die in de plaatselijke actiegroepen actief zijn, doen dit vanuit een verbondenheid met het landschap waarin zij wonen. Deze groepen reageren op externe ontwikkelingen die in hun ogen het landschap aantasten, zoals in de Zak van Zuid-Beveland waar “wegen en industrie steeds kleine stukjes afknibbelen”.

Leefbaarheid

Een aantal respondenten in Hof van Twente is actief in groepen die de leefbaarheid van het platteland op peil willen houden. Zij zien het landschap verloederen, omdat de voormalige economische dragers, de agrariërs, hun bedrijven beëindigen. Degene die betrokken is bij de Stichting Perspectief Elsenerbroek gaat het aan het hart het platteland achteruit te zien gaan. Dat geldt ook voor een geïnterviewde betrokkene bij het initiatief Better Beantel. Ook in Raalte uitten mensen hun bezorgdheid over boeren, omdat die het volgens hen moeilijk hebben en het onderhoud van hun huis niet kunnen betalen etc. De leefbaarheid van het platteland op peil houden is niet als motief voor vrijwilligersactiviteiten in de Zeeuwse gemeenten genoemd.

Als we deze motieven op een rijtje zetten, dan valt op dat voor een bijdrage als Beschermer vooral individuele doelen worden genoemd. Dit zijn met name woongenot, nostalgie en fysiek bezig zijn (egodefensieve voordelen, zie 2.3) en in mindere mate kapitaalvergroten- de voordelen (economisch) en sociaalaanpassende voordelen (gezelligheid). Daarnaast gelden bij een bijdrage als Beschermer en als Kiezer ook collectieve doelen, vooral een ecologische verbetering van het landschap, behoud van het streekeigen karakter en verbetering van de leefbaarheid (waarde-expressieve voordelen).

5.6 Voorzieningen

Burgerparticipatie bij landschap heeft mede te maken met het voorzieningenniveau dat op dit punt wordt geboden. Wij onderscheiden binnen dit onderzoek economische en communicatieve voorzieningen. Vaak gaan die samen.

Economisch

Een van de meest genoemde economische voorzieningen betreft het verstrekken van een subsidie, waarbij het bij individuele initiatieven vooral om plantmateriaal gaat en bij collectieve initiatieven om financiële middelen ter ondersteuning van het functioneren van een organisatie of groep. Een klein aantal initiatieven op het eigen erf is zonder subsidieverstrekking tot stand gekomen en betreft voorlopers. Het grootste deel is echter wel ondersteund door subsidies van de Stichting Landschapsbeheer Zeeland en Landschap Overijssel. In Borsele speelde in het verleden ook de WCL-subsidie een rol en in Raalte en Hof van Twente de ROLO-regeling. Een respondent in Hof van Twente noemde het Landschap plus project waaruit initiatieven werden bekostigd. Niemand heeft hierbij een landschapspakket uit het Programma Beheer genoemd. Sommige respondenten (vier) gebruiken de Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (PSAN) en/of de Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer (PSN).

Vaak is als subsidie voor landschap (een deel van) het plantmateriaal betaald, of zijn plantwerkzaamheden verricht (Borsele). Landschap Overijssel heeft ook een subsidie voor ontwerpkosten. Er zijn geen subsidies verstrekt voor regulier onderhoud (bijvoorbeeld snoeien), wel voor het opknappen van landschapselementen. Twee respondenten geven aan dat er wel behoefte is aan ondersteuning bij het onderhoud. Een klacht over de

subsidieverstrekking is dat deze over veel schijven loopt, het aanbod aan subsidies versnipperd is en de budgetten snel op zijn. Onderhoudswerkzaamheden worden door medewerkers en vrijwilligers van de Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Landschap Overijssel en plaatselijke IVN-verenigingen verricht. In Overijssel kunnen ook de Agrarische Natuurverenigingen (ANV) Hooltwark (Hof van Twente) en Salland (Raalte) worden ingehuurd voor onderhoudswerkzaamheden. Drie respondenten zijn bij deze werkzaamheden betrokken.

Communicatief

Nergens zijn de initiatiefnemers voor aanplant actief benaderd door de hiervoor genoemde stichtingen. De respondenten moesten zelf achter het bestaan van de subsidie komen. Vaak zijn ze erop gewezen door de gemeenteambtenaar en door burens of vrienden. Een enkeling heeft erover gelezen in een huis-aan-huisblad. Omgekeerd attenderen zij nu anderen op deze mogelijkheid. Eenmaal op de hoogte, vonden de respondenten dat de medewerkers van stichtingen goed benaderbaar waren, vriendelijk, hulpvaardig en goed weten waar ze het over hebben. Respondenten die met de stichtingen te maken hebben gehad, zijn tevreden met hun werk en/of advies en benaderen deze later opnieuw. In Borsele en op Schouwen-Duiveland komt een medewerker op huisbezoek en wordt er gezamenlijk een plan gemaakt. In Hof van Twente en Raalte is dat niet het geval. Een respondent geeft aan samen met een gemeenteambtenaar een plan te hebben gemaakt. In Hof van Twente en in Raalte geven meerdere respondenten aan dat het advies over onderhoud beter kan.

Zowel Landschapsbeheer Zeeland als Landschap Overijssel geven cursussen gericht op landschapsontwikkeling en onderhoud. Dat betekent onder andere fruitbomen snoeien en de inrichting van het erf. Een paar respondenten hebben een van deze cursussen gevolgd. Er is vooral informatiebehoefte over onderhoud. In Zeeland kan een onderhoudscontract worden afgesloten. In Borsele en op Schouwen-Duiveland lijkt de Stichting Landschapsbeheer Zeeland meer zichtbaar dan Landschap Overijssel in Raalte en Hof van Twente. Alle Zeeuwse respondenten zijn bekend met de stichting.

De agrarische natuurverenigingen en hun werkzaamheden zijn redelijk bekend bij de respondenten in de Overijsselse gemeenten. Op Schouwen-Duiveland noemt een respondent een agrarische natuurvereniging, in Borsele nergens. De agrarische natuurverenigingen in de Zeeuwse gemeenten hebben echter geen actief beleid naar burgers in het buitengebied om lid te worden. IVN is bij de respondenten uit Hof van Twente en Raalte redelijk bekend en wordt hier in positieve zin in verband gebracht met vrijwilligerswerk. Het wordt vooral in verband gebracht met snoeien en knotten en met educatieve projecten. In Borsele en Schouwen-Duiveland wordt deze organisatie door niemand genoemd.

Verder is er een aantal lokale projecten en organisaties genoemd. In Hof van Twente worden Better Beantel en Stichting Perspectief Elzenerbroek aangehaald. In Raalte wordt "rustpunt nu" genoemd. In Borsele heeft de Boerderijenstichting wat bekendheid en ook voor een respondent bemiddeld. Verder is de organisatie Behoud de Zak van Zuid-Beveland een aantal keer genoemd evenals lokale beschermersorganisaties als de Zeeuwse schaapskudde (Borsele) en de Vogelwacht (Schouwen-Duiveland).

5.7 Overheidsinstrumenten

In de interviews is de respondenten gevraagd hoe het lokale landschapsbeleid eruit ziet en wat hun mening daarover is. Er zijn drie typen sturingsmiddelen die hierbij een rol spelen, namelijk communicatief, economisch en juridisch. Het meeste beleid betreft een combinatie van deze drie sturingsmiddelen.

Algemeen beeld

De meeste respondenten waren in staat om iets te melden over het landschapsbeleid, maar de concreetheid erover verschilde, evenals het detailniveau. Velen hadden weinig beeld over en ervaring met het landschapsbeleid, vooral omdat zij er niet mee in aanraking waren geweest en/of het niet volgden. Daarbij speelt vaak dat zij bij het lokale landschapsbeleid geen concrete punten kunnen benoemen en hiervan geen bedreigingen hebben ervaren.

Het algemene beeld van het landschapsbeleid in de vier gemeenten is daardoor wisselend en fragmentarisch en bevat weinig gemeenschappelijke lijnen. Zo vinden respondenten in Hof van Twente de gemeente te coulant of te weinig aan landschap doen. Verder vindt men dat de gemeente te weinig keuzes durft te maken. In Raalte hebben respondenten het idee dat de gemeente wat groener is gaan denken. IVN wordt bijvoorbeeld tegenwoordig betrokken bij planvorming en de gemeente draagt beter zorg voor de eigen landschapselementen zoals knotwilgen. Maar er zijn ook respondenten die vinden dat de gemeente te weinig betrokken is bij het buitengebied. Over het LOG is men zowel in Raalte als in Hof van Twente verdeeld. De een heeft het idee dat het wel positief is en voldoende aandacht aan landschap en natuur wordt gegeven, de ander vindt dat het LOG andere ontwikkelingen belemmert en tot een verkeersaantrekkende werking leidt.

Het lokale landschapsbeleid lijkt in Borsele het meest bekend. De respondenten zijn positief over de gemeente die zich kritisch opstelt en zich op het behoud van kleinschaligheid, herstel en behoud van streekeigen erven en monumenten richt. Verder is de gemeente druk met herplant. Op Schouwen-Duiveland vinden sommige bewoners dat de gemeente teveel naar economie en landbouw kijkt en te weinig naar natuur, en geen echte beslissingen durft te nemen. Woningbouwproject Innovation Island is een aantal keer genoemd als mogelijk schadelijke ontwikkeling. Verder is soms de beperkte natuur- en landschapskennis bij de beleidsmakers benadrukt. Er wordt ook een aantal positieve voorbeelden genoemd: meer beplanting langs de dijken, behoud van de openheid van het gebied, Plan Tureluur en het weghalen van een doorlopende weg door de duinen. Bij deze laatste ontwikkeling was men echter niet gelukkig met de herlocatie van de campings die daarbij verplaatst moesten worden.

Sturingsmiddelen

Het weinig concrete beeld over het landschapsbeleid maakt dat de geïnterviewden ook niet diep op de sturingsmiddelen in konden gaan.

Communicatief gezien vinden de respondenten de informatievertrekking doorgaans in orde. Deze verloopt via lokale huis aan huis bladen, websites, brieven, informatieavonden, dorpsraden en folders. In Hof van Twente noemt iemand dat burgerinitiatieven goed worden ondersteund en begeleid zoals de Stichting Perspectief Elzenerbroek. Twee anderen vinden de schriftelijke informatie niet goed.

Economisch gezien zijn er nauwelijks opmerkingen gemaakt, behalve dat de subsidieverzoeken soms langzaam lopen en het aanbod versnipperd is (Hof van Twente).

Juridische sturingsmiddelen zijn het meest concreet en leveren bij het toekennen van vergunningen meer discussie op. Zo vindt men op Schouwen-Duiveland dat de gemeente te gemakkelijk kapvergunningen afgeeft. In Borsele wordt het gewaardeerd dat de gemeente niet gemakkelijk bouwvergunningen afgeeft. Er is echter ook discussie over de precisie om bepaalde regels toe te passen, met name bij de omvang van de bouwkeuzes. Sommige respondenten in Borsele vinden dat de gemeente voor het toekennen van bouwvergunningen teveel naar het aantal m² kijkt en te weinig naar het karakter van gebouwen. In Raalte noemen

respondenten de regeling van bijgebouwen. De oppervlakte bijgebouwen op niet agrarische grond mag maximaal 100 m² zijn, ongeacht de grootte van het erf. Dit is voor veel mensen met hobbyvee niet genoeg. Hoewel gebouwen mogen blijven staan, mogen ze niet worden afgebroken en herbouwd, waardoor er veel gebouwen met een minder fraai landschappelijk uiterlijk gehandhaafd blijven.

Verder vrezen bewoners in meerdere gemeenten voor het moeten aanvragen van meer individuele vergunningen, zoals voor het verbranden van hout, waardoor eigenaren het onderhoud van bomen laten zitten of deze eerder zullen kappen.

5.8 Conclusie

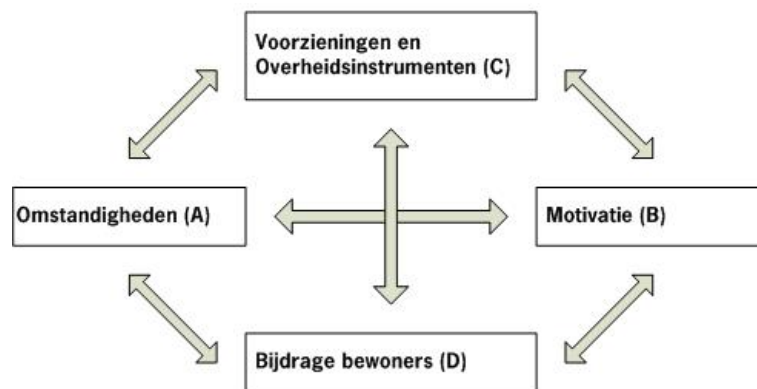
In totaal zijn er 27 mannen en 16 vrouwen geïnterviewd, veelal tussen 40 en 60 jaar oud. Twintig respondenten komen uit de gemeente zelf of uit een aangrenzende gemeente. Dertig respondenten hebben ook een kavel, acht personen zijn vooral als vrijwilliger elders actief. Veranderingen in de woonomgeving zijn vooral zichtbare ontwikkelingen waar men zich zorgen over maakt zoals verkeer, woningbouw en de agrarische sector. De bijdrage betreft vooral activiteiten als individuele Beschermer en daarnaast als Kiezer. Voor een bijdrage als Beschermer worden vooral individuele doelen genoemd zoals woongenot, nostalgie, fysiek bezig zijn en in mindere mate economische en sociale voordelen. Daarnaast gelden bij een bijdrage als Beschermer en als Kiezer ook collectieve doelen zoals een ecologische verbetering van het landschap, behoud van het streekeigen karakter en verbetering van de leefbaarheid. Economische en communicatieve voorzieningen hebben de bijdrage gestimuleerd, maar zijn niet doorslaggevend geweest. Respondenten weten weinig van het lokale landschapsbeleid, behalve als ze met wet- en regelgeving in aanraking zijn geweest.

6 Wat bepaalt de participatie van burgers?

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we op basis van de resultaten en bevindingen uit de literatuur in op de derde onderzoeksvraag over de factoren die de bijdrage van burgers aan het landschap in het buitengebied beïnvloeden. Zoals eerder is aangegeven, beperkt het onderzoek zich tot burgers in casestudiegebieden buiten de Randstad. Burgers die in een buitengebied van een stedelijke regio met hogere grondprijzen wonen, blijven dus buiten beschouwing. Tevens is alleen gesproken met mensen die in het buitengebied een bijdrage leveren. Voor zover relevant en van belang voor het landschap zal wel aandacht geschonken worden aan de potentiële bijdragen.

De bijdrage van burgers is gedefinieerd in drie domeinen van activiteiten: Beschermer, Consument en Kiezer. De nadruk lag op de bijdrage als Beschermer en als Kiezer, waarbij een onderscheid is gemaakt in opbrengsten van de activiteit die primair voor het individu zelf zijn (individueel) en opbrengsten die mede voor de omgeving zijn bestemd (collectief). Drie groepen factoren worden relevant geacht voor een bijdrage (Figuur 6.1). Enerzijds zijn dit de Omstandigheden (vermogen) en de Motivatie (bereidheid) van burgers tot een bijdrage, anderzijds zijn dit het aanbod aan Voorzieningen en Overheidsinstrumenten die een bijdrage kunnen versterken.

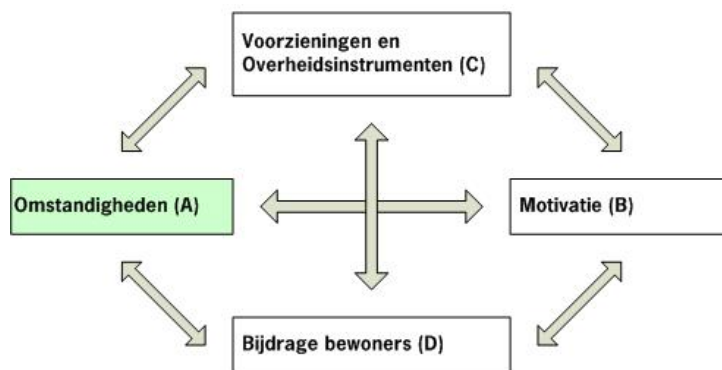
Figuur 6.1: Bijdrage van burgers aan landschap

Er wordt eerst ingegaan op de omstandigheden van burgers om bij te dragen aan de hand van het type landschap en de persoonlijke kenmerken (6.2). Vervolgens belichten we de motivatie van burgers aan de hand van de gepercipieerde woonomgeving en de motivatie voor een bijdrage (6.3). Daarna gaan we in op het aanbod dat de burgers ter beschikking staat om een bijdrage te leveren. Wij belichten de gepercipieerde voorzieningen en de lokale overheidsinstrumenten (6.4). Aan de hand van de locatie van de geïnterviewde bewoners gaan we in op de invloed van nieuwkomers, de sociale omgeving en het landschapsbeleid (6.5).

Factoren die van invloed zijn op de bijdrage van burgers zijn in hoofdstuk twee aan de hand van drie hypothesen uitgewerkt. In de volgende paragrafen komt toetsing van de hypothesen aan de orde. Deze hypothesen betreffen:

1. Nieuwkomers en autochtonen verschillen niet wezenlijk in hun bijdrage, woonduur is dus geen relevant persoonlijk kenmerk (6.2).
2. Er is weinig samenhang tussen activiteiten als Beschermmer, Consument en als Kiezer. Mogelijk is er wel samenhang via een gelijksoortige motivatie als passie of probleembesef voor meer activiteiten. Passie lijkt hierbij meer relevant voor een bijdrage als Beschermmer en probleembesef voor een bijdrage als Kiezer (6.3).
3. Een overheidsinstrumentarium voor bewoners in het buitengebied zal vooral communicatieve en juridische sturingsmiddelen moeten bevatten. Economische sturingsmiddelen zoals subsidies etc. zijn minder een probleem (6.4).

6.2 Omstandigheden

Figuur 6.2: Bijdrage van burgers aan landschap: omstandigheden

Type landschap

In hoofdstuk vier zijn de verschillende typen landschap van de casestudiegemeenten beschreven. Maakt het type landschap uit voor het feit hoe burgers ermee omgaan en de tijd die zij hiervoor nodig hebben? Bewoners blijken bij de inrichting van hun kavel maar beperkt te differentiëren naar landschapstype. In elke gemeente worden dezelfde soorten 'streekeigen' bomen (kastanjes, leilindes, hoogstamfruit en knotwilgen) en meidoornhagen geplant en worden er kikkerpoelen en drinkputten aangelegd of onderhouden. De meeste landschapselementen zijn weinig regiospecifiek. Wel zijn er in Raalte en Hof van Twente meer houtwallen, terwijl er in Borsele en op Schouwen-Duiveland windsingels zijn. Verder tref je in de Zeeuwse hagen vaker sleedoorn, kornoelje en rozenbottel, terwijl je in Hof van Twente en Raalte meer beukenhagen tegenkomt. Daarnaast kan ook het ontwerp van een streekeigen tuin per gemeente verschillen.

Op basis van de resultaten blijkt de aandacht voor het streekeigene meer bij de bebouwing te liggen. Zo hebben bewoners in Borsele en deels ook op Schouwen-Duiveland bij de restauratie van hun gebouwen aan de buitenkant veel aandacht voor het streekeigen karakter ervan, met name bij voormalige personeelswoningen en kleine boerderijen. In Raalte en Hof van Twente houden bewoners in de buurt van een landgoed rekening met de stijl ervan bij het onderhoud van hun gebouwen. De aandacht voor het historisch karakter van de gebouwen lijkt in Raalte,

dat betrekkelijk veel nieuwe ontginningen heeft, wat minder groot dan in de andere gemeenten. Dat het streekeigen karakter invloed zou hebben op de hoeveelheid tijd voor een bijdrage als Beschermer, is op grond van de interviews moeilijk te zeggen. Er zijn in elke gemeente onderhoudsintensieve landschapselementen te vinden, waarbij de inzet van vrijwilligers onmisbaar is.

Wat betreft de gepercipieerde woonomgeving valt met uitzondering van de bewoners op (het grootschalige) Schouwen-Duiveland het arcadische beeld op. Landschapselementen spelen hierin een belangrijke rol. In Hof van Twente wordt het coulisselandschap, bos, houtwallen en het karakter van oude landgoederen genoemd. In Raalte zijn dit de singels en de kampen. In Borsele waarderen bewoners de combinatie van open en halfbeschut met enerzijds het uitzicht vanaf de dijken en anderzijds de begroeiing langs de dijken (bloemdijken) en de welen. Ten opzichte van elders gevonden beelden, veelal op basis van stedelingen, valt de beperkte rol van de landbouw op (Heins, 2002; Steenbekkers & Simon, 2006). Agrarische landschapswaarden als koeien, weilanden, akkers en boerderijen zijn hier minder genoemd. Naast vanzelfsprekendheid, speelt mogelijk ook dat de kleine boerderijen vaak alleen nog als woning functioneren. De praktiserende boeren hebben grotere gebouwen geconstrueerd. Bovendien zien bewoners de landbouw soms als een bedreiging van de rust en het authentieke landschap.

Persoonlijke kenmerken

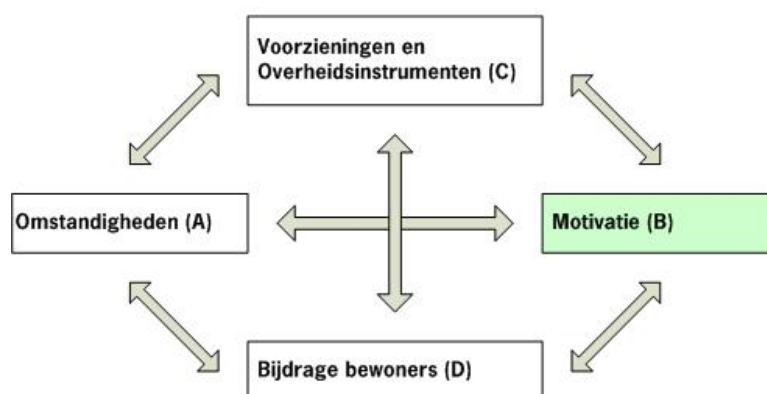
Hoewel vaak het beeld opgang doet dat het platteland vooral bevolkt gaat worden door stedelingen, is dat bij onze geïnterviewden (nog) niet gebleken. Een derde van onze bewoners heeft een verleden in de stad, waarbij niet altijd duidelijk is of dit ook hun jeugd betrof. De meeste ex-stedelingen wonen op Schouwen-Duiveland, de gemeente die sowieso veel nieuwkomers verwelkomt. Tweederde van de bewoners komt echter uit de huidige of een buurgemeente of van het platteland verder weg. Verder wonen de meeste geïnterviewden er ook al meer dan twintig jaar. Nu zegt deze samenstelling weinig over de representativiteit, maar ook uit ander casestudieonderzoek onder bewoners van het buitengebied in Zelhem en Bernisse blijkt dat hooguit een kwart uit de stad komt (Le Rutte *et al*, 2005). Dit heeft mogelijk ook te maken met de selectie van casestudiegebieden die behalve Schouwen-Duiveland wat verder van de Randstad af liggen.

Een stedelijke achtergrond is geen belangrijke omstandigheid gebleken om een bijdrage aan het landschap te leveren. Dit sluit aan bij het beeld dat veranderingen in de achtergrond van de bewoners op een boerderij veelal geleidelijk gaan. Eerst blijft de agrarische familie er zelf wonen, vervolgens koopt iemand uit de (buur)gemeente de woning en pas daarna volgen kopers van verderaf die mogelijk uit de stad komen (Van den Berg *et al*, 1998). Veel van de geïnterviewde bewoners in het buitengebied hebben een woning waarbij de vorige eigenaar nog werkzaamheden in de landbouw deed.

Het beeld over de veranderingen die door nieuwkomers ontstaan is verdeeld. Een aantal veranderingen is namelijk niet aan nieuwkomers gebonden, maar geldt ook voor gevestigde bewoners, zoals de toenemende hoeveelheid paardenbakken en aangeharkte erven. Verder zijn er voorbeelden genoemd waarbij nieuwkomers inderdaad een stenen (stads)tuin met coniferen laten aanleggen, maar laten ook agrariërs de aanleg van streekeigen beplanting na. Daarnaast laat een aantal geïnterviewde nieuwkomers zien juist veel tijd en geld te besteden aan het zo goed mogelijk inpassen van hun erf en woning. Nieuwkomers lijken hiermee verpaupering tegen te gaan en daarmee indirect de landschapskwaliteit te verhogen. Hetzelfde geldt echter ook voor een aantal geïnterviewde autochtonen. Dit bevestigt de eerste hypothese (zie 6.1) dat de bijdrage van nieuwkomers en autochtonen niet wezenlijk verschilt. Om het landschap op te kunnen knappen, noemen bewoners drie voorwaarden:

- Als eerste voorwaarde geldt de *zin om flink te willen verbouwen*. De koopprijs van de woning lijkt daardoor minder hoog en eerder bereikbaar, al hebben veel mensen ook minstens een hectare grond (gekocht). De vereiste om de bezittingen in eigendom te hebben, beperkt de toegankelijkheid van het buitengebied als woonplek, maar vergroot wel de zorg om het behoud ervan.
- Daarnaast moeten de bewoners zin hebben om *de grond te bewerken* en het buitenverblijf mooi te maken.
- Verder wijzen bewoners op het vermogen om *goede informele contacten te leggen* en een netwerk op te kunnen bouwen. Zij denken hierbij eerder aan het delen van gemeenschappelijke interesses dan aan gemeenschapszin.

6.3 Motivatie

Figuur 6.3: Bijdragen van burgers aan landschap: motivatie

Bij de waardering van het buitengebied springt – wellicht logisch – de aandacht voor de woonkwaliteit eruit. Een aantrekkelijk leefmilieu met veel ruimte vormt hierin de boventoon. Daarnaast worden ook recreatieve motieven genoemd. In de gesprekken zijn verder als sociaal-culturele waarden selectieve investeringen in de lokale gemeenschap genoemd. Men waardeert het dat de kinderen op het platteland kunnen opgroeien en vindt het belangrijk om een netwerk te creëren. De zoektocht naar veiligheid en geborgenheid staat echter niet voorop bij de nieuwkomers (Van der Ziel, 2003; Overbeek *et al*, 2007).

Beschermer

Voor activiteiten met een individueel belang als Beschermer spelen vooral individuele voordelen die de bewoners elders missen (woongenot, nostalgie, fysiek bezig zijn). Passie voert de boventoon. Economische motieven zijn vaker latent. De bewoners beschouwen hun bijdrage eerder als een investering voor de lange termijn. Wel heeft de betaalbaarheid van de woning en het erf een rol gespeeld. Vaak is er ook aandacht voor waarde-expressieve motieven, vooral het in streekeigen stijl aankleden van huis en erf, de landschappelijke inpassing en behoud voor het nageslacht.

Voor de activiteiten met een sterk collectief belang als Beschermer staan waarde-expressieve voordelen meer op de voorgrond, met name een ecologische verbetering van het landschap, behoud van het streekeigen karakter en verbetering van de leefbaarheid. Daarnaast spelen in

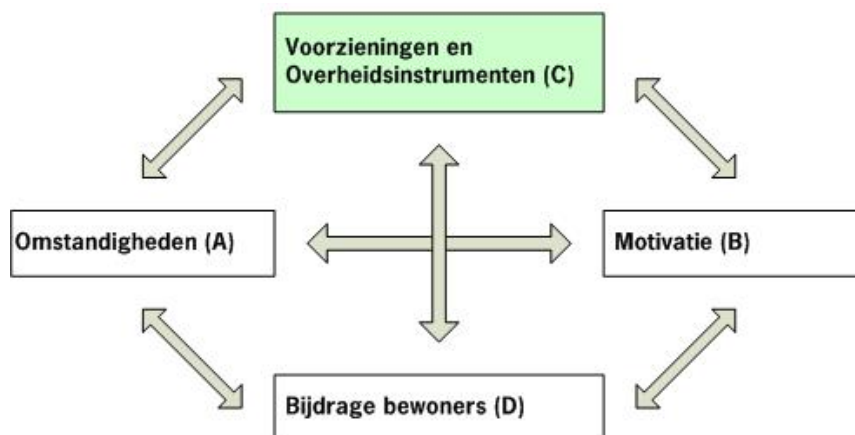
mindere mate individuele motieven op het sociale vlak (gezelligheid, ervaringen delen) of zijn economisch (zoals hout jagen). Zo lijkt bij de activiteiten als collectieve Beschermer ook sprake te zijn van een bepaalde probleemgerichtheid dan van uitsluitend passie. De gedachte volgens de tweede hypothese (zie 6.1) waarin de bijdrage als collectieve Beschermer vooral als een passie wordt gezien, gaat dus niet helemaal op.

Kiezer

Bij de collectieve activiteiten als Kiezer lijkt weliswaar het probleemgerichte voorop te staan en spelen vooral landschappelijke en ecologische motieven, maar ook traditionele motieven zoals de verbondenheid met het landschap. Het gaat hierbij echter minder om streekeigen maken en meer om het landschap onveranderd laten. In Overijsselse gemeenten is ook het behoud van de leefbaarheid op het platteland genoemd. Ten opzichte van de bevindingen van Van Bommel *et al*, 2006, kan deze betrokkenheid als collectieve Kiezer echter moeilijker als opportunistisch worden gezien. Burgers hebben veelal een dreiging nodig om in actie te komen, maar kunnen vervolgens jaren actief blijven, ook als er geen bedreiging meer is (Brouwer, 1999). Mogelijk geldt het opportunistische wel voor bijdragen als individuele Kiezer (protesten etc.), welke in de gesprekken minder naar voren is gekomen.

Al met al resteert het beeld van de bewoners als gepassioneerd en betrokken bij hun woonplek en bij hun buitengebied. Dit resultaat is eerder ook gesignaleerd (Le Rutte *et al*, 2005). De betrokkenheid bij het landschap kan er toe leiden dat bewoners probleemgericht een bijdrage leveren om zaken te verbeteren. De motivatie voor het wonen en de zorg voor landschap in het buitengebied is hiermee vooral intrinsiek te noemen. Burgers verschillen hierin van agrariërs en landgoedeigenaren die van de opbrengst op hun land moeten leven en veeleer een mix van intrinsieke en instrumentele (economische) motieven laten zien.

6.4 Voorzieningen en overheidsinstrumenten

Figuur 6.4: Bijdragen van burgers aan landschap: voorzieningen en overheidsinstrumenten

Hiervoor is het beeld geschetst van de omstandigheden van bewoners en hun motivatie voor hun betrokkenheid en bijdrage aan het landschap. Beide vraaggerichte factoren wegen zwaar en leveren een beeld van een pionierende groep op. Kenmerkend voor een dergelijke groep is dat deze ook zonder voorzieningen en overheidsbeleid aan de slag gaat. Is dat zo, en vooral:

blijft dat zo? De vraag is hier in hoeverre bewoners voorzieningen en overheidsinstrumenten nodig hebben om een bijdrage te leveren, c.q. dat deze hun bijdrage zou kunnen vergroten.

Voorzieningen

Uit de gesprekken blijkt dat de voorzieningen passief worden aangeboden. Er wordt geen actief beleid naar burgers uitgezet. Bewoners moeten zelf initiatief nemen voor erfbeplanting, niemand is actief benaderd. Dit is ook het beleid van de Stichtingen voor Landschapsbeheer (Le Rutte *et al*, 2005) en geldt eigenlijk ook voor de terreinbeherende organisaties waar dit collectieve bijdragen als vrijwilliger betreft. Landschapsbeheer is zich ook wel bewust van haar beperkte bekendheid en probeert via een gericht aanbod van cursussen de mogelijkheden tot contacten te vergroten.

Het belang van de eerdergenoemde organisaties lijkt vooral communicatief door voorlichting en persoonlijk advies. Verder zijn er excursies en vindt er uitwisseling van ervaringen met andere eigenaren plaats (Le Rutte *et al*, 2005). Dit is ook een van de redenen waarom agrarische natuurverenigingen burgerleden met grond trekken. Economisch gezien helpen deze organisaties ook bij aan het verstrekken van een individuele subsidie voor plantmateriaal. Een subsidie is volgens de bewoners niet doorslaggevend geweest voor de inrichting van de woonplek. Ook de resultaten van het gebruik van de subsidieregeling voor landschapselementen in Noord-Holland wijzen in die richting (Terwan, 2007). Anderzijds ontstaat de indruk dat een subsidie en het advies de bewoners heeft aangemoedigd meer te doen dan men oorspronkelijk van plan was.

Uit het aanbod van voorzieningen lijkt enige drukte zichtbaar, waardoor er meer “bloemen gaan bloeien”. Tegelijkertijd blijkt het voorzieningenbeleid om de bijdrage van groepen burgers te faciliteren nog beperkt te zijn. De vraag is in hoeverre met de beschikbare middelen meer marketing kan worden gevoerd. Daarnaast kan het zinnig zijn om het effect van de geboden voorzieningen op de landschappelijke inpassing in de streek te evalueren. Uit de investeringen van de bewoners blijken bij de aanplant van landschapselementen maar beperkt streekeigen elementen naar voren te komen. Het streekeigen karakter komt meer naar voren bij het ontwerp van het erf en de renovatie van woningen. Hoewel een pionierende groep op zelfredzaamheid wijst en weinig voorzieningen lijkt te vragen, kan de vraag worden gesteld in hoeverre het aanbod zich meer kan profileren om een bredere groep bewoners te bereiken voor streekeigen landschapontwikkeling.

Overheidsinstrumenten

Naast de geboden voorzieningen is er het lokale beleid voor landschap. Deze is veelal betrekkelijk recent en de specifieke aandacht voor niet-agrarische bewoners in het buitengebied is mogelijk nog recenter, zoals uit het prille beleid voor het houden van hobbydieren (paarden) blijkt. Doorgaans is er echter nog weinig aandacht voor het landschappelijke gebruik van de kavels waarop nog een agrarische bestemming rust, maar die niet voor agrarische productiedoeleinden worden gebruikt.

Veel van de geïnterviewde bewoners weten weinig over het lokale beleid, met name niet over landschapsbeleid. Dit bleek eerder al uit de LM- enquête (Overbeek & Vader, 2008). Als bewoners iets concreets over de lokale overheidsinstrumenten voor landschap weten, dan betreft dit meestal de wet- en regelgeving waarmee ze in aanraking zijn gekomen zoals de voorwaarden voor het krijgen van een vergunning bij de omvang van de bouwkevel. Verder kunnen er projectgebonden problemen spelen zoals het ontwikkelen van grootschalige bouwplannen voor het buitengebied en het bepalen van de locatie van de Landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) in de Overijsselse gemeenten. In andere gevallen

kijken bewoners ook (positief) terug op een ontwikkeling, zoals op Schouwen-Duiveland voor natuurontwikkeling en het beleid voor het uitplaatsen van campings.

Zijn de beleidsontwikkelingen nog niet geconcretiseerd, dan zijn er meestal ook geen urgente problemen zichtbaar en weten bewoners hierover minder te melden. Het gaat dan eerder om een visieontwikkeling voor het buitengebied, zoals bij de Landschap Ontwikkelings Plannen (LOP's). Ten tijde van het onderzoek speelde dit in Raalte. Op de informatieavonden hieromtrent blijkt de publieke aandacht beperkt te zijn, al kunnen bewoners zich ook via de gemeentelijke website informeren over de stand van zaken.

Het meest concrete landschapbeleid is in de gemeenten Borsele en Hof van Twente gevoerd. Door Borsele aan te laten merken als Waardevol Cultuur Landschap (WCL) in de jaren negentig, zijn er verschillende activiteiten ten behoeve van het landschap gestimuleerd en financieel ondersteund. Veel bewoners hopen dat de positieve ervaringen opgedaan met het WCL-beleid zullen resulteren in een soortgelijk beleid voor het Nationale Landschap Zuidwest-Zeeland. Daarnaast lijken zij het beleid ten aanzien van Nationale Landschappen met beperkte aandacht voor nieuwbouw en meer aandacht voor verbetering van de bestaande bebouwing in het buitengebied te steunen. In Hof van Twente heeft de erkenning tot Leadergebied bijgedragen aan het stimuleren van buurtgerichte initiatieven ter verbetering van het landschap. Het argument voor het realiseren van een concreter landschapsbeleid is vooral geweest om de leefbaarheid op peil te houden en mogelijk te verbeteren.

Er is door de bewoners geen beleid genoemd dat inspeelt op de activiteiten als Consument. Het feit dat dit nauwelijks in discussie gebracht wordt, maakt dat de bereidheid van bewoners om specifiek te betalen voor lokale overheidstaken ten behoeve van het landschap afwezig is.

Voor zover er overheidsinstrumenten voor het landschap zijn genoemd, gaat het vooral om communicatieve (informatie) en juridische maatregelen (vergunningen) voor activiteiten als Beschermers en als Kiezers. Dit komt overeen met de derde hypothese waarin het belang van economische sturingsmiddelen minder groot werd geacht dan de twee hiervoor genoemde (zie 6.1). Als vooral communicatieve en juridische instrumenten belangrijk worden geacht om de bijdrage aan bewoners te stimuleren of te reguleren, rest de vraag hoe deze zinnig kunnen worden ingezet. Het beeld van de gepercipieerde lokale overheidsinstrumenten is eerder reactief dan proactief, in de zin dat het burgers uitnodigt zelf aan de slag te gaan. Overheidsinstrumenten moeten daarvoor meer concrete aangrijpingspunten bieden. Meer profilering van het buitengebied als een landschappelijk en cultuurhistorische waardevolle omgeving als leidraad voor een bijdrage kan hierbij zinnig zijn. Ook wet- en regelgeving met criteria voor vergunningen om aan het streekeigen erf en bebouwing te voldoen, kan hieraan bijdragen.

6.5 Verschillen tussen de vier gemeenten

In hoeverre maakt het voor de betrokkenheid en de bijdrage van bewoners uit om in Hof van Twente of Raalte in Overijssel te wonen of in Borsele of op Schouwen-Duiveland in Zeeland? Hof van Twente en Raalte vallen op door meer aandacht voor de sociale omgeving. De inzet om wat voor de woonomgeving te doen lijkt daar groter, zeker als dit met andere doelen ten aanzien van de leefbaarheid kan worden gecombineerd. De bereidheid tot inzet lijkt eerder fysiek dan financieel te zijn, mede door enig wantrouwen bij het besteden van publieke middelen. In de Overijsselse gemeenten lijkt via de agrarische natuurverenigingen meer samenwerking tussen bewoners en agrariërs in het buitengebied tot stand te komen.

Schouwen-Duiveland valt op doordat zij meer nieuwkomers weet te trekken. De gemeente speelt hier op in door welkomstdagen te organiseren. Verder heeft Landschapsbeheer Zeeland naar aanleiding van haar cursussen ontmoetingsgroepen voor buitenlui opgezet, waarin ook nieuwkomers participeren. De waardering voor het landschap lijkt hier, zoals ook elders is geconstateerd (Overbeek *et al*, 2007; Simon *et al*, 2007), een belangrijk integratiemiddel tussen nieuwkomers en gevestigden. Beide groepen bewoners nemen deel aan het vrijwilligerswerk.

Verder valt – zoals verwacht - de grotere aandacht in de gemeenten Borsele en Hof van Twente voor het landschapsbeleid op. Deze aandacht gebeurt vaak in combinatie met een verbetering van de leefbaarheid. Qua voorzieningen lijkt Landschap Overijssel meer op afstand van de bewoners te werken dan Landschapsbeheer Zeeland. In de Zeeuwse gemeenten lijkt de Stichting voor Landschapsbeheer het merendeel van de adviezen aan buitengebiedbewoners te verstrekken. In de Overijsselse gemeenten lijkt dit minder het geval en wordt een deel van de ondersteuning ook door andere organisaties zoals de ANV's voor individuele activiteiten als Beschermer verzorgd. IVN verzorgt daar een deel van de collectieve activiteiten als Beschermer.

7 Slotbeschouwing

7.1 Conclusies

In dit onderzoek is ingegaan op de achtergrond van de betrokkenheid en bijdrage van burgers aan het landschap in hun gemeente. Aanleiding hiertoe is de groeiende groep bewoners in het buitengebied van gemeenten dat niet vanzelfsprekend bij landschap is betrokken, maar hier wel in wil investeren. In deze slotbeschouwing komt de vierde onderzoeksvraag aan de orde en wordt ingegaan op de succesfactoren voor lokaal landschapsbeheer door burgers en in hoeverre de overheid deze inspanningen kan versterken.

Kijkend naar de Nederlandse bevolking dan is ongeveer een kwart meer dan gemiddeld betrokken bij landschap door landschapsbeheer op het eigen erf of elders, het kopen van producten en diensten die landschap versterken of participatie in het lokale beleid voor landschap (Overbeek & Vader, 2008). In dit onderzoek heeft de aandacht zich vooral gericht op activiteiten voor het beheer van het landschap. Hiervoor zijn 50 gesprekken gehouden, met name met bewoners in het buitengebied en met vrijwilligers die aan landschapsbeheer doen. Deze gesprekken zijn gehouden in twee gemeenten in Overijssel (Hof van Twente en Raalte) en twee in Zeeland (Borsele en Schouwen-Duiveland). Deze gemeenten liggen dus buiten de (rand)stedelijk duurdere woningregio's. In beide provincies heeft de eerstgenoemde gemeente meer beleidsaandacht voor landschap getoond.

De geïnterviewde bewoners in het buitengebied zijn te omschrijven als sterk gemotiveerd om in hun woonplek te investeren en breed onderlegd met zin om te verbouwen, fysiek werk te verrichten en sociale contacten aan te gaan. Deels zijn zij nieuwkomer die zich lang geleden hebben gevestigd. De meeste bewoners zijn echter autochtonen die uit een (buur)gemeente komen. Veel bewoners hebben een oude woning opgeknapt en beschikken over een kavel van meer dan 0,5 ha, meestal voor het houden van hobbydieren. Persoonlijke omstandigheden en de motivatie voor meer woonkwaliteit, hobby en fysiek buiten werken spelen de hoofdrol om in het buitengebied te gaan wonen en een bijdrage aan het landschap te leveren. Daarnaast speelt de behoefte aan authenticiteit door streekeigen inrichting en spelen ideële en economische motieven. Er zijn veel pioniers onder de geïnterviewde bewoners in het buitengebied die het landschap willen opknappen en verpaupering willen voorkomen. Dit betreft vooral hun bijdrage aan de woningen en het landschapsbeheer op en rond hun eigen erf. Analooq aan het opknappen van stadswijken door bewoners, wordt er nu ook op het platteland over "rural gentrification" gesproken.

Daarnaast levert een aantal bewoners uit het buitengebied en vrijwilligers uit de kern van een gemeente een bijdrage aan het landschapsbeheer in hun omgeving of door participatie in het lokale beleid. Hun motivatie betreft vooral een ecologische verbetering van het landschap, behoud van het streekeigen karakter en verbetering van de leefbaarheid. Vaak is hun bijdrage vanuit een probleembesef van een bedreiging ontstaan, maar overheerst uiteindelijk de intrinsieke motivatie om de activiteit(en) te blijven doen.

Kortom, een groep burgers om blij van te worden, zo lijkt het. Maar is dat ook zo? Inderdaad hebben we weinig burgers met een stedelijk ingerichte tuin gevonden, zijn wij niet expliciet op de groeiende rol van de hobbyveehouderij ingegaan en lijkt de bereidheid om in het landschap te investeren groot. Toch wordt nog maar beperkt gebruik van gemaakt van deze bereidheid.

Wat betreft aanbod van voorzieningen voor landschapsbeheer zijn vooral de communicatieve en economische middelen in het onderzoek naar voren gekomen. Wat betreft communicatieve middelen zoals voorlichting en advies blijkt vooral het bereiken van de doelgroep een probleem. Communicatieve voorzieningen worden door de Provinciale stichtingen voor Landschapsbeheer, maar ook door de gemeente en door maatschappelijke organisaties zoals agrarische natuurverenigingen geboden. Veel bewoners weten niet dat hiervoor de Provinciale stichtingen beschikbaar zijn. Na gebruik van een advies, komen bewoners echter graag terug voor een vervolgoopdracht, volgen een cursus of richten een groepje met lotgenoten op. Over het aanbod zelf bestaat dus tevredenheid. De communicatieve voorzieningen voor landschap lijken gezien de waardering ook eerder te bescheiden dan te overrompend.

Bij de economische voorzieningen speelt vooral de subsidie voor de aanplant en het onderhoud. Zoals het pioniers betaamt, wekken de bewoners niet de indruk dat een subsidie voor de aanplant noodzakelijk was, anderzijds zijn ze er wel blij mee en leidt dit tot meer vraag om aan te planten. Bij de aanplant is het regiospecifieke karakter maar beperkt duidelijk geworden. Zo planten bewoners in de Zeeuwse en de Overijsselse gemeenten deels dezelfde landschapselementen. Uit het ontwerp en de compositie van het erf komt het streekeigen karakter meer naar voren en is er ook advies om oude bomen te behouden. De vraag dient zich dan aan of economische voorzieningen niet eerder gericht moeten zijn op extra aanplant, regiospecifieke aanplant of vooral op het onderhoud van de landschapselementen.

Daarnaast zijn er ook overheidsinstrumenten die de bijdrage van burgers kunnen regisseren dan wel faciliteren. In het onderzoek zijn vooral de communicatieve en de juridische overheidsinstrumenten naar voren gekomen. Voor de communicatieve instrumenten geven veel burgers aan dat zij weinig van het lokale beleid van landschap weten. Dit wil niet zeggen dat gemeenten geen moeite doen om burgers over het beleid te informeren. Veel bewoners nemen hier echter weinig notie van zolang het voor hen geen bedreiging vormt en nog weinig concreet is. Mogelijke dreigingen als de Landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) in Hof van Twente en Raalte en concrete projecten zoals WCL in Borsele en Leader in Hof van Twente dragen daarentegen wel bij aan de bekendheid met het lokale landschapsbeleid.

Veel juridische instrumenten gaan over het toekennen van een vergunning voor bouwen, het kappen van bomen, en tegenwoordig ook om houtafval te mogen verbranden. De indruk is dat hier eerder generieke regels spelen dan de regels die het streekeigen karakter versterken. De gemeente Borsele wil het behoud van de lokaal aangewezen monumentale woningen faciliteren, maar hanteert daar volgens de burgers nog te generieke regels voor. Verder werken de vergunningen tot nog toe eerder defensief dan ontwikkelingsgericht voor het versterken van het landschap.

Al met al komt het beeld naar voren dat niet alleen de burgers pionieren met hun participatie in landschap, maar dat ook het aanbod aan voorzieningen en overheidsinstrumenten pionierende is. Het aanbod breidt zich uit, maar is versnipperd zonder een marketing voor burgers in het buitengebied. De profilering van het aanbod hiervoor kan dus sterker.

7.2 Aanbevelingen

Om het aanbod aan voorzieningen en overheidsinstrumenten voor landschap in het buitengebied te versterken is de gemeente het eerste aanspreekpunt. Belangrijk hierin is duidelijk te maken dat het landschap in het buitengebied een zorg, maar geen last is en dat er een lokale visie ontstaat over wat er moet gebeuren en wie hierin een rol kunnen spelen. Bij de verdere ontwikkeling van het landschap in het buitengebied kan zowel van het aanbod van

voorzieningen en overheidsinstrumenten als vanuit de bijdrage van burgers op een aantal punten meer aandacht gewenst zijn.

1. Meer kennis en informatievoorziening voor lokaal landschapsbeleid en -beheer

De kennis en informatievoorziening voor de doelen van het landschapsbeleid en het (streekeigen) onderhoud van het landschap in het buitengebied kan worden verbeterd (communicatie). Hoewel er een toenemend aantal voorzieningen wordt geboden, is de informatievoorziening over het aanbod niet optimaal. Hier ligt zoals gezegd een taak voor de gemeente. Qua karakter van de streekeigen landschapselementen en de streekeigen bebouwing is de beschikbare en gedeelde kennis maar ten dele duidelijk, al zijn er wel pogingen om kennis hierover te verbeteren en toe te passen zoals bij het verbouwen en onderhouden van monumentale woningen.

2. Meer passende juridische instrumenten voor investeringen in landschap

Wet- en regelgeving leidt tot meer individuele vergunningen voor het wonen in het buitengebied. Gekeken moet worden in hoeverre die sporen met de doelstellingen voor de landschappelijke ontwikkeling en onderhoud van het buitengebied. Zo rijzen onder bewoners vragen over de noodzaak van individuele vergunningen voor het verbranden van houtafval en het weigeren van bouwvergunningen die het streekeigen karakter van de bebouwing zouden kunnen bevorderen. Gegeven het pleidooi voor ontwikkelingsgerichte landschapsplanologie zouden investeringen van burgers die het landschap in het buitengebied versterken, juist voorrang moeten krijgen.

3. Meer aandacht voor passend onderhoud van de kavels door bewoners

Bewoners hebben betrekkelijk veel aandacht voor hun woning, erf en tuin, maar veel minder voor het landschappelijk onderhoud van de kavels (individuele bijdrage). Gezien het aandeel van de grond van niet-agrarische bewoners in het totale areaal van het buitengebied (9%), en de verwachting dat dit verder gaat toenemen, lijkt dit wel gewenst. Een aanzet hiertoe is de handreiking van LNV ten aanzien van het houden van paarden en landschap. Daarnaast kunnen bewoners in PSN en PSAN-gebieden in aanmerking komen voor de subsidieregelingen voor Kleine Landschapselementen. Mogelijk is hierbij eerder het onderhoud van belang dan de aanplant.

4. Meer aandacht voor gemeenschappelijke initiatieven door bewoners

Aangezien de meeste initiatieven door bewoners voor individuele voordelen gebeuren, is er betrekkelijk weinig aandacht voor het stimuleren van initiatieven die ook tot collectieve voordelen leiden, bijvoorbeeld door het geven van advies en ondersteuning. Dit lijkt meer kans te maken in gemeenten waarvan het buitengebied als waardevol is geormerkt en daarvoor een projectenbeleid hebben opgezet (Nationale Landschappen en Leadergebieden).

Literatuur

- Bakker, E. de & G. Overbeek (2005), *Van passiviteit naar passie: een rijkdom aan drijfveren voor natuurbeleid*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Ban, A.W. van den (1974), *Inleiding tot voorlichtingskunde*, Meppel: Boom
- Berg, L. van den, R. Goetgeluk & N.P. van der Windt (1998), *Nieuwe economische dragers in 'het zonnetje' gezet*, Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Bommel, S. van, M.N.C. Aarts & E. Turnhout (2006), *Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur*, Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WO-rapport 21.
- Brouwer, R. (1999), *Toerisme in de arena, Een sociologische reflectie op de betekenis van toeristische attractievorming voor de sociale en fysiek-ruimtelijke omgeving in de Euregio Maas-Rijn* (proefschrift), Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Buijs, A. E. & S. de Vries (2005), *Verschillen in landschapsbeleving tussen bevolkingsgroepen; Literatuurstudie en opzet voor empirisch onderzoek*. Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Planbureau-rapport 25.
- CLM (2006 concept), *Naar een LOP op maat. Eindrapportage evaluatie Besluit Ontwikkeling Landschappen*, Utrecht.
- Dagevos, J.C., J. Luttik, M.M.M. Overbeek & A.E. Buijs (2000), *Tussen nu en straks, trends en hun effecten op de groene ruimte*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Dagevos, H., G. Overbeek & J. Vader (2004), *Consuming Rural Goods and Services. A Consumer-Oriented Comparative Analysis*. The Hague: LEI Wageningen UR.
- Doelen, F.C.J. van der & P.J. Klok (1993), *Beleidsinstrumenten*, in: A. Hoogerwerf (red.): *Overheidsbeleid, Een inleiding in de beleidswetenschap*, Alpen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.
- Elerie, H. (2003), *De leefomgeving centraal*, in: RLG: *Op weg naar een volgende generatie gebiedsgericht beleid*, deel 4, Amersfoort.
- Floor, L. & I. Salverda (2006), *Zelforganisatie in het landelijke gebied: signalen uit de praktijk*, Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Groot, J.P. (1989), *Dorpsbinding en lokaal bewustzijn*, in: P. Huigen & M. van der Velden (red), *De achterkant van verstedelijkt Nederland: de positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving*, Amsterdam/Utrecht.
- Heins, S. (2002), *Rurale woonmilieus in stad en land; Plattelandsbeelden, vraag naar en aanbod van rurale woonmilieus* (proefschrift), Delft: Eburon.
- High, C. & G. Nemes (2007), *Social Learning and Rural Development*, in: *Sociologia Ruralis* 47 2, pp. 103-119.
- Hubeek, F.B., F.A. Geerling-Eiff, S.M.A. van der Kroon, J. Vader & A. Wals (2006), *Van adoptie tot duurzame stadswijk; Natuur- en milieueducatie in de praktijk*, Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WO-rapport 18.
- Klijn, J.A. & F.R. Veeneklaas (2007), *Anticiperend landschapsbeleid; Deel 1: drijvende krachten*, Wageningen: Alterra Wageningen UR.

- Kloen, H., M.E. A. Broekmeyer & J.A. Guldemond (2001), *Perspectieven voor het landschap. Behoud en versterking van het agrarische cultuurlandschap*, Utrecht: CLM; Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Koppen, K. van (2002), *Echte Natuur. Een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving* (proefschrift), Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Leadergroep Salland: *Leader Ontwikkelingsplan Salland 2007-2013*.
- Leneman, H., M. A. H. J. van Bavel, H. van Blitterswijk, M. van Wijk & G.S. Venema (2004), *Funcieverandering van landbouw naar natuur; Naar een grotere deelnamebereidheid van Particulieren*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- LNV & VROM (2006), *Handreiking Kwaliteit Landschap 2006, Voor provincies en gemeenten*, Den Haag.
- MNP (2006), *Natuurbalans 2006*, Bilthoven.
- Overbeek, M. M. M., P. Rijk & F. Hoogenboom (2002), *Landschapsontwikkeling met lokale middelen*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Overbeek, M. M. M., S. van der Kroon, H. Leneman & N. Somers (2006a), *Landeigenaren in Nationale Landschappen*, Den Haag, LEI Wageningen UR
- Overbeek, M. M. M. & J. Vader (2006b), *Stedelijke druk als kans voor het platteland in Oost-Zuid-Holland en de Zeeuwse Eilanden*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Overbeek, M. M. M., J. Vader & M. van der Elst (2007), *Integratie van nieuwkomers in het landelijk gebied*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Overbeek, M.M.M. & J. Vader (2008), *Genieten van landschap en ervoor zorgen*, Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Ploeg, J.D. van der, H. Renting, G. Brunori, K. Knickel, J. Mannion, T. Marsden, K. De Roest, E. Sevilla-Guzmán, F. Ventura (2000), Rural development: from practices and policies towards theory, in: *Sociologia Ruralis* 40, 4 pp. 391–408.
- Provincie Limburg (2005), *DOP: de geest is uit de fles; Handleiding Dorpsomgevingsprogramma's*, Maastricht.
- RLG (2005), *Tijd voor kwaliteit; Advies over kwaliteitsbeleid voor het platteland*, Amersfoort.
- Rutte, R. le, G.J. van Herwaarden & W. Boers (2005), Buitenlui: een aanzienlijke groep potentiële landschapsbeheerders; Ontboering van het buitengebied, in: *Vakblad Natuur, Bos en Landschap*, nr. 11, pp. 8-11.
- Rutte, R. le & G.J. van Herwaarden (2005), Buitenlui, landschapsbeheerders met potentie, in: *Groen*.
- Schoemakers, R, J. Lemmens, I. Zondervan & J. Grünfeld (2003), *Nieuwe dorpen: Kwalitatief onderzoek naar de meningen van burgers*, Motication.
- Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers (2007), *Het beste van twee werelden; Plattelanders over hun leven op het platteland*, Den Haag: SCP.
- Steenbekkers, A., C. Simon & V. Veldheer (2006), *Thuis op het platteland; De leefsituatie van platteland en stad vergeleken*, Den Haag: SCP.
- Steenbekkers, A.& C. Simon & V. Veldheer (2006), Naschrift, in: T. van der Ziel: *Leven zonder drukte; Wat stedelingen waarderen in het platteland*, p. 60-80, Den Haag: SCP.

- Terwan, P. (2007), *Subsidieregeling Landschapselementen Noord-Holland; resultaten 2004-2006 en vooruitblik* (intern document), Utrecht.
- Thissen, F. & J. Drooglever Fortuijn (1999), *Sociale cohesie en dorpsverenigingen op het Drentse platteland*, in: Noorderbreedte 23, nr. 4.
- Wiertz, J., M.E. Sanders & J.M. Kranendonk (2007), *Ecologische evaluatie regelingen voor natuurbeheer; Programma Beheer en Staatsbosbeheer 2000-2006*, Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau.
- Woerkom, M. van (2006), *Al doende telt men; Vrijwilligers in de Monitor Kleine Landschapselementen*, (afstudeerscriptie Bos- en Natuurbeheer) Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Woerkum, C.M.J. van (2001), Communicatie en de Groene Ruimte, in: D.O. Cox, M.G.G. Neven & C.M. Volker: *Gammakennis voor de Groene Ruimte; Evaluatie van het programma 314 Mens en Draagvlak voor de Groene ruimte*, Wageningen: Alterra, Wageningen UR.
- Ziel, T. van der (2003), *Verzet en verlangen; De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de mkz-crisis en de trek naar het platteland* (proefschrift), Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Ziel, T. van der (2006), *Leven zonder drukte; Wat stedelingen waarderen in het platteland*, Den Haag: SCP.

Bijlage 1 Vragenlijst voor coördinatoren

- 1 = Drenthe: Drents plateau (nieuwkomers)
 2 = Overijssel: Salland, Twente (sociale omgeving)
 3 = Utrecht: Groene Hart (verstedelijking)
 4 = Noord-Holland midden: Groene Hart en Laag Holland (verstedelijking)
 5 = Zeeland: Schouwen-Duiveland, Noord en Zuid-Beveland
 6 = Limburg: Noord en Midden-Limburg

Tabel B1.1: Lokaal beleid

Lokaal Beleid	Gem. 1	Gem. x
LOP/DOP		
Beleidsplan		
Themacoördinator		
Veel compensatiebeleid voor landschapselementen		
Veel compensatiebeleid voor landschapsontwikkeling (rood voor groen etc.)		

Hoe zijn de Provinciale uitvoeringsmaatregelen voor landschapselementen en particulier natuurbeheer vorm gegeven? (bedoeld wordt o.a. de opvolger van ROL/RAL)

Lokale Activiteiten (1=weinig/niet; 2=gemiddeld; 3=veel:
 (graag toelichting als dit gemiddeld of veel voorkomt door het aangeven van de omvang, de locatie, of namen van activiteiten)

Tabel B1.2: Lokale activiteiten

	Gem. 1	Gem. x
Activiteiten		
- Erfbeplanting privé		
- Dobben/poelen		
- Cult. Hist. Elementen		
- Laanbeplanting buurt		
- Educatie (NME)		
- Educatie (Cult. Hist.)		
- Ommetjes		
- Beheer grond gemeente & particulieren tbv landschap		
- Vrijwilligers landschapselementen		
- Vrijwilligers natuurbeheer		
- Agrarisch natuur- en landschapsbeheer		
- Lokaal draagvlak bewoners		
- Overig		
Namen van contacten		
- Activiteit 1		
- Activiteit x		

Evaluatie:

- Wie bepaalden de laatste 2 jaar het succes van lokaal landschapsbeheer? (gemeenten, professionele organisaties voor landschap, burgers)
- Welke burgers doen wel/niet mee aan activiteiten voor landschapselementen in: 1. eigen tuin, 2. huiskavel, 3. buurt en 4. vrijwilligersgroep in gemeente?
- Welke factoren zie je als bottleneck waarom lokale vrijwilligersgroepen hun eigen (zelfgeformuleerde) projecten niet realiseren? In hoeverre zijn ze te intern gericht (onvoldoende kennis van het beleid en de financiële middelen) of te extern gericht (geen lokaal draagvlak weten te organiseren)?
- Welke factoren zie je als bottleneck waarom lokale maatregelen wel/niet lukken? Ligger die vooral intern bij het project (communicatie, geld, juridische goedkeuring) of extern bij het lokale draagvlak?
- Welke kansen zie je om meer dan nu gebruik te maken van nieuwkomers en de sociale structuur? Wat is daarvoor nodig?

Bijlage 2 Vragenlijst voor bewoners

Adres- en persoonsgegevens

T.b.v. correspondentie en vaststellen verslag, wij citeren anoniem en nemen indien toegestaan, nemen we de namen van de respondenten op als informant in de bijlage van het rapport. Tevens om een beeld van de achtergrond van de respondent te krijgen.

A Omstandigheden

1. Naam, adres, woonplaats, leeftijd, geboortedatum en –plaats, beroep
2. Type woning, grootte tuin/erf; huiskavel
3. Woonduur

B1 Woonplek en omgeving

4. Waarom hier gaan wonen/blijven wonen (dorp/wijk) van plan om hier te blijven/te verhuizen: woonmotivatie, welke rol speelt landschap hierbinnen (*interviewer bereidt dit voor t.a.v. mogelijkheden*)?
5. Oordeel woonomgeving: positieve en negatieve aspecten van de woonomgeving
6. Omschrijving landschap door respondent (typering), wat vindt respondent mooi/niet mooi, voorbeelden (*interviewer bereidt dit voor via deskstudie*)
7. Idee over kwetsbaarheid van landschap?
8. Veranderingen in het landschap/buitengebied, mening daarover (*interviewer bereidt dit voor via deskstudie*)
9. Invloed van buitengebiedbewoners (niet-agrariërs) op het landschap (zowel op eigen erf als daarbuiten)
10. Wat wil respondent behouden/ verbeteren/opknappen/veranderen, etc. (zowel op eigen erf als daarbuiten)?

D Betrokkenheid bij landschap

11. Betrokkenheid bij landschapsbeheer (eigen tuin, huiskavel, elders, onderhoudsactiviteiten, bestuursactiviteiten, lidmaatschappen) (*interviewer bereidt overzicht van mogelijkheden voor, vraagt concrete voorbeelden*)
12. Bezoekfrequentie van het omliggende landschap en redenen daarvoor (recreatie)
13. Betrokkenheid bij landschapsbeleid (lokaal beleid waar landschap een rol in speelt, plannen indienen, procederen)
14. Hoe betrokken geraakt, waarom?
15. Indien geen betrokkenheid: waarom niet (motivatie, onder welke voorwaarden wel) Wat is reden voor anderen?
16. Welke activiteiten zouden bewoners meer kunnen ondernemen ten behoeve van landschap, zowel op eigen erf of in de woonomgeving? Wat is daar voor nodig?
17. Bereidheid tot betalen voor een beter landschap op eigen erf en/of in de gemeente?

B2 Motivatie voor landschap

18. In hoeverre spelen bij uw activiteiten sociale aspecten een rol (onderscheid eigen tuin/kavel; elders) en in hoeverre traditionele aspecten?
19. In hoeverre spelen ecologische/landschappelijke aspecten een rol?
20. In hoeverre spelen economische aspecten een rol?
21. Welke motivatie geeft de doorslag op uw eigen erf; welke voor elders?

C1 Voorzieningen

- 22. Wat doen lokale en regionale organisaties/verenigingen op gebied van landschap, op de hoogte van mogelijkheden voor vrijwilligerswerk (*interviewer bereid overzicht van vrijwilligersinfrastructuur voor?*)
- 23. Zijn er lokale bewoners als leider of actiegroepen actief?
- 24. Zijn er "groen" winkels waar u makkelijk aan materiaal en advies voor uw tuin of kavel komt?

C2 Overheidsinstrumentarium

- 25. Wat vindt u van de betrokkenheid van de gemeente bij het buitengebied? Geeft zij makkelijk/moeilijk vergunningen voor ruimtelijke ontwikkelingen i.v.m. landschap? Stimuleert zij met financiële middelen waaraan bewoners kunnen bijdragen?
- 26. Hoe ziet het overheidsbeleid eruit ten aanzien van landschap? Wat is de betrokkenheid van de overheid bij landschap in uw gemeente?
- 27. Mening overheidsbeleid en -betrokkenheid, motivatie mening, wat zou er ander moeten
- 28. Volgens respondent belangrijke taken van gemeente
- 29. Hoe informeert de gemeente over plannen met betrekking tot landschap/buitengebied, mening over informatievoorziening?

Overig

- 30. Andere potentiële interviewkandidaten
- 31. Verdere opmerkingen

Bijlage 3 Omstandigheden, motivatie en landschapsbeleid in relatie tot de activiteiten

Tabel B3.1: Omstandigheden, motivatie en landschapsbeleid bij Beschermer en Consument

	Beschermer		Consument		
	Landschaps-beheer	Financiële bijdrage	Woonmotief	Recreatie	Private actoren
Omstandigheden					
Opleiding					
Leeftijd		Ouder	Ouder	Ouder	
Gemeente	Kleiner		Kleiner	Kleiner	
Woonduur		>10 jaar verhuisd			
Motivatie					
Zorg		Meer		Meer	
Beleving	Meer	Meer		Meer	
Leefstijl	Geëngageerd	Op ander*	Op ander*	Op ander*	
Lokaal gehecht	Meer	Meer	Meer	Meer	Meer
Lokaal aantrekkelijk	Meer	Meer	Meer	Meer	
Lokale RV					Achteruitgang
Landschapsbeleid					
Bestuur	Belangrijk	Onvoldoende	Voldoende	Voldoende	Onvoldoende
Lokale taken	Belangrijk	Onvoldoende	Belangrijk	Belangrijk	Onvoldoende

* Leefstijl op ander: Ruimdenker, Geëngageerd en Zorgzaam

Tabel B3.2: Omstandigheden, motivatie en landschapsbeleid bij Kiezer

	Kiezer		
	Meer natuur	Offerbereid	Interesse lokale plannen
Omstandigheden			
Opleiding		Hoger	Hoger
Leeftijd			
Gemeente			
Woonduur			
Motivatie			
Zorg	Meer	Meer	Meer
Beleving	Meer	Meer	Meer
Leefstijl		Op ander*	Op ander*
Lokaal gehecht	Meer	Meer	Meer
Lokaal aantrekkelijk		Meer	Meer
Lokale RV	Achteruitgang	Achteruitgang	Achteruitgang
Landschapsbeleid			
Bestuur	Onvoldoende	Belangrijk	Onvoldoende
Lokale taken	Onvoldoende	Belangrijk	Onvoldoende

Bron: Overbeek & Vader, 2008

Bijlage 4 Geïnterviewde bewoners en informanten

Borsele

P. Adriaensens
G. Christiaanse
A. van Dijk
A. Duinkerken
R. Geus (Landschapsbeheer Zeeland)
C. Miermans (raadslid)
M. van Nieuwenhuis (gemeente)
M. Tinge
B. Tolboom
A. Verheijke
M. Vogelaar
L. Vreesman
J. van het Westeinde
W. Wolff
J. Wijkhuis

Hof van Twente

H. Boswinkel
S. Croes
M. Degen (Landschap Overijssel)
H. Lansbergen
W. Meulenkamp (raadslid)
H. Nikkels
J. van Nijen
B. Schuite (gemeente)
H. Snuverink
J. ten Tije
J. van Veen (Landschap Overijssel)
G. Vehof
J. Vosman
J. van Wolferen
H. Zwartjes

Raalte

H. Beltman
A. van Bommel (Landschap Overijssel)
F. Bouwmeester
A. van der Burg
F. Holtman (gemeente)
J. Klein Koerkamp (AVN Groen Salland)
A. Kleinnibbelink
I. van Nijen
R. Le Rutte (DLG)
C. Schotman
F. Schrijver
Fam. Van der Vegt
J. Venneman
H. Westenenk
G. Wijffels

Schouwen-Duiveland

J. Beijersbergen
M. van Dijke
O. Griffioen (gemeente)
Fam. den Hartog
J. Jonker
C. de Kraker
P. Lubbers
M. van de Marel
J. Romijn
T. Sluijter
H. Verkaart
E. Voogd (Landschapsbeheer Zeeland)
M. de Vries

Coördinatoren van de Provinciale Stichtingen Landschapsbeheer Nederland

M. van der Weele & E. de Gruijter (Drenthe), G. Derkman (Overijssel),
H. Pasman & D. Koning (Utrecht), B. van Beijma (Noord-Holland),
R. Geus (Zeeland), H. Schmitz (Limburg)

Overig

B. van Essen (RLG/Provincie Limburg)

Wot-onderzoek

Verschenen documenten in de reeks Rapporten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wot-rapporten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 47 78 44; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

Wot-rapporten zijn ook te downloaden via de Wot-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

- 1 *Wamelink, G.W.W., J.G.M. van der Gref-van Rossum & R. Jochem (2005)*. Gevoeligheid van LARCH op vegetatieverandering gesimuleerd door SUMO
- 2 *Broek, J.A. van den (2005)*. Sturing van stikstof- en fosforverliezen in de Nederlandse landbouw: een nieuw mestbeleid voor 2030
- 3 *Schrijver, R.A.M., R.A. Groeneveld, T.J. de Koeijer & P.B.M. Berentsen (2005)*. Potenties bij melkveebedrijven voor deelname aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer
- 4 *Henkens, R.J.H.G., S. de Vries, R. Jochem, R. Pouwels & M.J.S.M. Reijnen, (2005)*. Effect van recreatie op broedvogels op landelijk niveau; Ontwikkeling van het recreatiemodel FORVISITS 2.0 en koppeling met LARCH 4.1
- 5 *Ehlert, P.A.I. (2005)*. Toepassing van de basisvrachtbenadering op fosfaat van compost; Advies
- 6 *Veeneklaas, F.R., J.L.M. Donders & I.E. Salverda (2006)*. Verrommeling in Nederland
- 7 *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma (2005)*. Soorten en gebieden; Het groene milieurecht in 2005
- 8 *Wamelink, G.W.W. & J.J. de Jong (2005)*. Kansen voor natuur in het veenweidegebied; Een modeltoepassing van SMART2-SUMO2, MOVE3 en BIODIV
- 9 *Runhaar, J., J. Clement, P.C. Jansen, S.M. Hennekens, E.J. Weeda, W. Wamelink, E.P.A.G. Schouwenberg (2005)*. Hotspots floristische biodiversiteit
- 10 *Cate, B. ten, H. Houweling, J. Tersteeg & I. Versteegen (Samenstelling) (2005)*. Krijgt het landschap de ruimte? – Over ontwikkelen en identiteit
- 11 *Selnes, T.A., F.G. Boonstra & M.J. Bogaardt (2005)*. Congruentie van natuurbeleid tussen bestuurslagen
- 12 *Leneman, H., J. Vader, E. J. Bos en M.A.H.J. van Bavel (2006)*. Groene initiatieven in de aanbidding. Kansen en knelpunten van publieke en private financiering
- 13 *Kros, J. P. Groenendijk, J.P. Mol-Dijkstra, H.P. Oosterom, G.W.W. Wamelink (2005)*. Vergelijking van SMART2SUMO en STONE in relatie tot de modellering van de effecten van landgebruikverandering op de nutriëntenbeschikbaarheid
- 14 *Brouwer, F.M, H. Leneman & R.G. Groeneveld (2007)*. The international policy dimension of sustainability in Dutch agriculture
- 15 *Vreke, J., R.I. van Dam & F.H. Kistenkas (2005)*. Provinciaal instrumentarium voor groenrealisatie
- 16 *Dobben, H.F. van, G.W.W. Wamelink & R.M.A. Wegman (2005)*. Schatting van de beschikbaarheid van nutriënten uit de productie en soortensamenstelling van de vegetatie. Een verkennende studie
- 17 *Groeneveld, R.A. & D.A.E. Dirks (2006)*. Bedrijfseconomische effecten van agrarisch natuurbeheer op melkveebedrijven; Perceptie van deelnemers aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer
- 18 *Hubeek, F.B., F.A. Geerling-Eiff, S.M.A. van der Kroon, J. Vader & A.E.J. Wals (2006)*. Van adoptiekip tot duurzame stadswijk; Natuur- en milieueducatie in de praktijk
- 19 *Kuindersma, W., F.G. Boonstra, S. de Boer, A.L. Gerritsen, M. Pleijte & T.A. Selnes (2006)*. Evalueren in interactie. De mogelijkheden van lerende evaluaties voor het Milieu- en Natuurplanbureau
- 20 *Koeijer, T.J. de, K.H.M. van Bommel, M.L.P. van Esbroek, R.A. Groeneveld, A. van Hinsberg, M.J.S.M. Reijnen & M.N. van Wijk (2006)*. Methodiekontwikkeling kosteneffectiviteit van het natuurbeleid. De realisatie van het natuurdoel 'Natte Heide'
- 21 *Bommel, S. van, N.A. Aarts & E. Turnhout (2006)*. Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur
- 22 *Vries, S. de & Boer, T.A. de, (2006)*. Toegankelijkheid agrarisch gebied voor recreatie: bepaling en belang. Veldinventarisatie en onderzoek onder in- en omwonenden in acht gebieden
- 23 *Pouwels, R., H. Sierdema & W.K.R.E. van Wingerden (2006)*. Aanpassing LARCH; maatwerk in soortmodellen
- 24 *Buijs, A.E., F. Langers & S. de Vries (2006)*. Een andere kijk op groen; beleving van natuur en landschap in Nederland door allochtonen en jongeren
- 25 *Neven, M.G.G., E. Turnhout, M.J. Bogaardt, F.H. Kistenkas & M.W. van der Zouwen (2006)*. Richtingen voor Richtlijnen; implementatie Europese Milieurichtlijnen, en interacties tussen Nederland en de Europese Commissie
- 26 *Hoogland, T. & J. Runhaar (2006)*. Neerschaling van de freatische grondwaterstand uit modelresultaten en de Gt-kaart
- 27 *Voskuilen, M.J. & T.J. de Koeijer (2006)*. Profiel deelnemers agrarisch natuurbeheer
- 28 *Langeveld, J.W.A. & P. Henstra (2006)*. Waar een wil is, is een weg; succesvolle initiatieven in de transitie naar duurzame landbouw
- 29 *Kolk, J.W.H. van der, H. Korevaar, W.J.H. Meulenkamp, M. Boekhoff, A.A. van der Maas, R.J.W. Oude Loohuis & P.J. Rijk (2007)*. Verkenningen duurzame landbouw. Doorwerking van wereldbeelden in vier Nederlandse regio's
- 30 *Vreke, J., M. Pleijte, R.C. van Apeldoorn, A. Corporaal, R.I. van Dam & M. van Wijk (2006)*. Meerwaarde door gebiedsgerichte samenwerking in natuurbeheer?
- 31 *Groeneveld, R.A., R.A.M. Schrijver & D.P. Rudrum (2006)*. Natuurbeheer op veebedrijven: uitbreiding van het bedrijfsmodel FIONA voor de Subsidieregeling Natuurbeheer

- 32 *Nieuwenhuizen, W., M. Pleijte, R.P. Kranendonk & W.J. de Regt (2007)*. Ruimte voor bouwen in het buitengebied; de uitvoering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening in de praktijk
- 33 *Boonstra, F.G., W.W. Buunk & M. Pleijte (2006)*. Governance of nature. De invloed van institutionele veranderingen in natuurbeleid op de betekenisverlening aan natuur in het Drents-Friese Wold en de Cotswolds
- 34 *Koomen, A.J.M., G.J. Maas & T.J. Weijtschede (2007)*. Veranderingen in lijnvormige cultuurhistorische landschapselementen; Resultaten van een steekproef over de periode 1900-2003
- 35 *Vader, J. & H. Leneman (redactie) (2006)*. Draggers landelijk gebied; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 36 *Bont, C.J.A.M. de, C. van Bruchem, J.F.M. Helming, H. Leneman & R.A.M. Schrijver (2007)*. Schaalvergroting en verbreding in de Nederlandse landbouw in relatie tot natuur en landschap
- 37 *Gerritsen, A.L., A.J.M. Koomen & J. Kruit (2007)*. Landschap ontwikkelen met kwaliteit; een methode voor het evalueren van de rijksbijdrage aan een beleidsstrategie
- 38 *Luijt, J. (2007)*. Strategisch gedrag grondeigenaren; Van belang voor de realisatie van natuurdoelen.
- 39 *Smits, M.J.W. & F.A.N. van Alebeek, (2007)*. Biodiversiteit en kleine landschapselementen in de biologische landbouw; Een literatuurstudie.
- 40 *Goossen, C.M. & J. Vreke. (2007)*. De recreatieve en economische betekenis van het Zuiderpark in Den Haag en het Nationaal Park De Hoge Veluwe
- 41 *Cotteleer, G., Luijt, J., Kuhlman, J.W. & C. Gardebroek, (2007)*. Oorzaken van verschillen in grondprijzen. Een hedonische prijsanalyse van de agrarische grondmarkt
- 42 *Ens B.J., N.M.J.A. Dankers, M.F. Leopold, H.J. Lindeboom, C.J. Smit, S. van Breukelen & J.W. van der Schans (2007)*. International comparison of fisheries management with respect to nature conservation
- 43 *Janssen, J.A.M. & A.H.P. Stumpel (red.) (2007)*. Internationaal belang van de nationale natuur; Ecosystemen, Vaatplanten, Mossen, Zoogdieren, Reptielen, Amfibieën en Vissen
- 44 *Borgstein, M.H., H. Leneman, L. Bos-Gorter, E.A. Brassier, A.M.E. Groot & M.F. van de Kerkhof (2007)*. Dialogen over verduurzaming van de Nederlandse landbouw. Ambities en aanbevelingen vanuit de sector
- 45 *Groot, A.M.E., M.H. Borgstein, H. Leneman, M.F. van de Kerkhof, L. Bos-Gorter & E.A. Brassier (2007)*. Dialogen over verduurzaming van de Nederlandse landbouw. Gestructureerde sectordialogen als onderdeel van een monitoringmethodiek
- 46 *Rijn, J.F.A.T. van & W.A. Rienks (2007)*. Blijven boeren in de achtertuin van de stedeling; Essays over de duurzaamheid van het platteland onder stedelijke druk: Zuidoost-Engeland versus de provincie Parma
- 47 *Bakker, H.C.M. de, C.S.A. van Koppen & J. Vader (2007)*. Het groene hart van burgers; Het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid
- 48 *Reinhard, A.J., N.B.P. Polman, R. Michels & H. Smit (2007)*. Baten van de Kaderrichtlijn Water in het Friese Merengebied; Een interactieve MKBA vingeroefening
- 49 *Ozinga, W.A., M. Bakkenes & J.H.J. Schaminée (2007)*. Sensitivity of Dutch vascular plants to climate change and habitat fragmentation; A preliminary assessment based on plant traits in relation to past trends and future projections
- 50 *Woltjer, G.B. (met bijdragen van R.A. Jongeneel & H.L.F. de Groot) (2007)*. Betekenis van macro-economische ontwikkelingen voor natuur en landschap. Een eerste oriëntatie van het veld
- 51 *Corporaal, A., A.H.F. Stortelder, J.H.J. Schaminée en H.P.J. Huiskes (2007)*. Klimaatverandering, een nieuwe crisis voor onze landschappen ?
- 52 *Oerlemans, N., J.A. Guldemond & A. Visser (2007)*. Meerwaarde agrarische natuurverenigingen voor de ecologische effectiviteit van Programma Beheer; Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 3
- 53 *Leneman, H., J.J. van Dijk, W.P. Daamen & J. Geelen (2007)*. Marktonderzoek onder grondeigenaren over natuuraanleg: methoden, resultaten en implicaties voor beleid. Achtergronddocument bij 'Evaluatie omslag natuurbeleid'
- 54 *Velthof, G.L. & B. Fraters (2007)*. Nitrautituspoeing in duinzand en lössgronden.
- 55 *Broek, J.A. van den, G. van Hofwegen, W. Beekman & M. Woittiez (2007)*. Options for increasing nutrient use efficiency in Dutch dairy and arable farming towards 2030; an exploration of cost-effective measures at farm and regional levels
- 56 *Melman, Th.C.P., C. Grashof-Bokdam, H.P.J. Huiskes, W. Bijkerk, J.E. Plantinga, Th. Jager, R. Haveman & A. Corporaal (2007)*. Veldonderzoek effectiviteit natuurgericht beheer van graslanden. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 2
- 57 *Massop, H.Th.L., J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, T. Kroon & P.J.T. van Bakel (2007)*. Actualisatie Hydrologie voor STONE 2.3. Aanpassing randvoorwaarden en parameters, koppeling tussen NAGROM en SWAP, en plausibiliteitstoets
- 58 *Brus, D.J. & G.B.M. Heuvelink (2007)*. Towards a Soil Information System with quantified accuracy. Three approaches for stochastic simulation of soil maps
- 59 *Verburg, R.W. H. Leneman, B. de Knegt & J. Vader (2007)*. Beleid voor particulier natuurbeheer bij provincies. Achtergronddocument bij 'Evaluatie omslag natuurbeleid'
- 60 *Groenestein, C.M., C. van Bruggen, P. Hoeksma, A.W. Jongbloed & G.L. Velthof (2007)*. Nadere beschouwing van stalbalansen en gasvormige stikstofverliezen uit de intensieve veehouderij
- 61 *Dirkx, G.H.P., F.J.P. van den Bosch & A.L. Gerritsen (2007)*. De weerbarstige werkelijkheid van ruimtelijke ordening. Casuïstiek Natuurbalans 2007
- 62 *Kamphorst, D.A. & T. Selnes (2007)*. Investeringsbudget Landelijk Gebied in natuurbeleid. Achtergrond-document bij Natuurbalans 2007
- 63 *Aarts, H.F.M., G.J. Hilhorst, L. Sebek, M.C.J. Smits, J. Oenema (2007)*. De ammoniakemissie van de Nederlandse melkveehouderij bij een management gelijk aan dat van de deelnemers aan 'Koeien & Kansen'
- 64 *Vries, S. de, T.A. de Boer, C.M. Goossen & N.Y. van der Wulp (2008)*. De beleving van grote wateren; de invloed van een aantal 'man-made' elementen onderzocht
- 65 *Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader (2008)*. Landschap en burgerparticipatie.

Wot

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

